

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ

Креатив педагогика асослари

МОДУЛИ БЎЙИЧА
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

ТОШКЕНТ-2019

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**Педагогика ва психология
йўналиши**

**“КРЕАТИВ ПЕДАГОГИКА АСОСЛАРИ”
модули бўйича**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент - 2019

Модулнинг ўқув-услугий мажмуаси Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашининг 2019 йил 18 октябрдаги 5 – сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар: Низомий номли ТДПУ ҳузуридаги тармоқ маркази доценти, п.ф.н., М.Усмонбоева, катта ўқитувчи М.П.Имомов

Тақризчи: Заведующий кафедрой педагогики педагогического института ФГАОУ ВО НИУ «БелГУ», доктор педагогических наук, прф. Н.Л.Шеховская

Ўқув-услугий мажмуа ТДПУ Кенгашининг 2019 йил 30 августдаги 1/3.5.- сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	5
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	12
III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	17
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	154
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	169
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	185
VI. ГЛОССАРИЙ	186
VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	191

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Креативлик (лот., инг. “create” – яратиш, “creative” яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрликни тавсифловчи ҳамда мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти маъносини ифодалайди. Шахснинг креативлиги унинг тафаккурида, мулоқотида, ҳис-туйғуларида, муайян фаолият турларида намоён бўлади. Креативлик шахсни яхлит ҳолда ёки унинг муайян хусусиятларини, зеҳни ўткирликни тавсифлайди. Шунингдек, креативлик иқтидорнинг муҳим омили сифатида акс этади.

Америкалик психолог П.Торренс фикрича, креативлик муаммо ёки илмий фаразларни илгари суриш; фаразни текшириш ва ўзгартириш; қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш; муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанликни ифодалайди.

Бошқа ҳар қандай сифат (фазилат) каби креативлик ҳам бирданга шаклланмайди. Креативлик муайян босқичларда изчил шакллантириб ва ривожлантирилиб борилади.

Педагогнинг креативлик сифатларига эга бўлиши унинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қувватини касбий фаолиятни сифатли, самарали ташкил этишга йўналтиради. Олий таълим тизимида фаолият юритаётган педагогларнинг креативлик сифатларига эга бўлишлари уларда ўқув ва тарбия жараёнларини ташкил этишга анъанавий ёндашишдан фарқли янги ғояларни яратиш, бир қолипда фикрламаслик, ўзига хослик, ташаббускорлик, ноаниқликка тоқат қилмасликка ёрдам беради. Бинобарин, креативлик сифатларига эга педагог касбий фаолиятин ташкил этишда ижодий ёндашиш, янги, илғор, талабаларнинг ўқув фаолиятини, шахсий сифатларини ривожлантиришга хизмат қиладиган ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш, илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш, шунингдек, ҳамкасблар билан педагогик ютуқлар хусусида доимий, изчил фикр алмашиш тажрибасига эга бўлишга эътибор қаратади.

Одатда педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари педагогик муаммоларни ҳал қилишга интилиш, илмий-тадқиқот ишлари ёки илмий лойиҳаларни амалга ошириш ва ўзаро ижодий ҳамкорликка эришишлари орқали таъминланади.

Педагог ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди. Унинг ижодкорлик қобилияти маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлаш орқали

шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби бўлажак педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари учун талабалик йилларида пойдевор қўйилади ва касбий фаолиятни ташкил этишда изчил ривожлантириб борилади. Бунда педагогнинг ўзини ўзи ижодий фаолиятга йўналтириши ва бу фаолиятни самарали ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эга. Педагог ижодий фаолиятни ташкил этишда муаммоли масалаларни ечиш, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Муаммоли масала ва вазиятларни ҳал қилар экан, педагогнинг масала ечимини топишга ижодий ёндашиши унда ҳиссий-иродавий сифатларнинг ривожланишига ёрдам беради. Педагог ўз олдига муаммоли масалаларни қўйиш орқали мавжуд билимлари ва ҳаётий тажрибаларига зид бўлган далиллар билан тўқнаш келади. Бунинг натижасида ўз устида ишлаш, мустақил ўқиб ўрганишга нисбатан эҳтиёж сезади. Педагогнинг илмий-тадқиқот ишлари ва илмий ёки ижодий лойиҳаларни амалга ошириши унда креативлик потенциалини янада ривожлантиради.

Замонавий таълим барча турдаги таълим муассасаларида фаолият юритаётган ўқитувчи, педагогларнинг ижодкор бўлишларини тақозо этмоқда. “Креатив педагогика асослари” модули педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёнини самарадорлиги таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилади.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Креатив педагогика асослари” модулининг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курс тингловчиларини креатив педагогиканинг умумий асослари, тамойиллари, педагогларда креативлик сифатларини ривожлантирувчи метод, восита ва технологиялар билан таништириш орқали уларда ўқув ва маънавий-маърифий ишлар жараёнини, талабаларнинг илмий-тадқиқот фаолиятларини самарали ташкил этишга нисбатан креатив ёндашиш малакаларни ривожлантириш.

“Креатив педагогика асослари” модулининг вазифалари:

- тингловчиларни креатив педагогиканинг умумий асослари, тамойиллари, педагогларда креативлик сифатларини ривожлантирувчи метод, восита ва технологиялар билан таништириш;

- тингловчиларда ўқув дастурларини яратиш; назарий ва амалий машғулотлар учун материалларни тўплаш ва уларни саралаш; ўқув ахборот (маълумот)ларини самарали излаш; назарий ва амалий машғулотлар учун дидактик ишланмалар тайёрлаш; назарий ва амалий машғулотлар учун ўқув топшириқлари турларини белгилаш; ўқув топшириқларини ишлаб чиқиш; ўқув топшириқлари учун иш қоғозларини ҳамма ўқув фанлари бўйича жорий, оралик ва якуний назоратлар учун синов топшириқларини тайёрлашга креатив ёндашиш кўникмаларини шакллантириш;

- тингловчиларнинг мавзу моҳиятидан келиб чиққан ҳолда тўлиқ, ғоявий мазмун ва илмий асосларга эга, амалий қийматга эга ўқув материални тайёрлай олиш, маъруза машғулоти учун мўлжалланган матннинг визуал хусусият касб этиши (ўқув ахборотининг график (схема, жадвал, диаграмма, тасвир, гиперболик ва б.) кўринишда бўлиши)га эришиш, маъруза ва амалий машғулотлар, шунингдек, рейтинг назорати учун кейслар ва даражали тестлар тўпламини шакллантириш борасидаги кўникмаларининг малакага айланишини таъминлашдан иборат.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Креатив педагогика асослари” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида **тингловчи:**

- “креативлик” ва “Креатив педагогика” тушунчаларининг моҳияти;
- креатив педагогиканинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети;
- креатив педагогиканинг таркибий тузилмаси ва муҳим категориялари;
- креатив педагогиканинг илмий тадқиқот методлари;
- педагогларнинг креативлик сифатлари, креативлик имкониятлари ва малакалари;
- педагоглар креатив имкониятининг муҳим даражалари ва уларни аниқловчи мезонлар;
- педагогларда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг самарали йўллари ва шартлари;
- педагогларда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи омиллар;
- педагогларнинг креативлик сифатларига эгалиklarини аниқлаш шакллари, метод ва воситалари;
- педагогларда креативлик сифатларини ривожлантириш босқичлари, метод ва воситалари тўғрисидаги **билимларга эга бўлиши;**
- ўқув дастурларини яратиш; назарий ва амалий машғулотлар учун материалларни тўплаш ва уларни саралаш; ўқув ахборот (маълумот)ларини

самарали излаш; назарий ва амалий машғулотлар учун дидактик ишланмалар тайёрлаш; назарий ва амалий машғулотлар учун ўқув топшириқлари турларини белгилаш; ўқув топшириқларини ишлаб чиқиш; ўқув топшириқлари учун иш қоғозларини ҳамма ўқув фанлари бўйича жорий, оралиқ ва якуний назоратлар учун синов топшириқларини тайёрлашга креатив ёндашиш;

- мавзу моҳиятидан келиб чиққан ҳолда тўлиқ, ғоявий мазмун ва илмий асосларга эга, амалий қийматга эга ўқув материални тайёрлай олиш;

- маъруза машғулотини учун мўлжалланган матннинг визуал хусусият касб этиши (ўқув ахборотининг график (схема, жадвал, диаграмма, тасвир, гиперболик ва б.) кўринишда бўлиши)га эришиш **кўникмаларини эгаллаши;**

- маъруза ва амалий машғулотлар, шунингдек, рейтинг назорати учун кейслар ва даражали тестлар тўпламини шакллантириш;

- маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этишда креативлик сифатларини тўлақонли намойиш этиш;

- мавзу моҳияти ва ўқув материалнинг характеридан келиб чиққан ҳолда аудитория (жой)ни жиҳозлаш;

- маънавий-маърифий тадбир мавзуси, йўналиши ва характеридан келиб чиққан ҳолда у ўтказиладиган жой (хона, зал)ни жиҳозлашга креатив ёндашиш **малакаларини эгаллаши;**

- креатив ёндашув асосида ўқув ва маънавий-маърифий ишлар жараёни муваффақиятли ташкил этиш;

- талабаларнинг илмий-тадқиқот фаолиятини самарали йўлга қўйишда **педагогик креативлик сифатларини эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Креатив педагогика асослари” модулини ўқитиш жараёнида:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, кичик гуруҳларда ишлаш, интерактив таълим методларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар

билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Креатив педагогика асослари” модули бўйича машғулотлар ўқув режасидаги “Олий таълим жараёнини бошқаришда тизимли таҳлил ва бошқарув қарорларини қабул қилиш”, “Фанларни ўқитишда илғор хорижий

тажрибалар”, “Олий таълим дидактикаси” ва “Педагогик квалитетри” субмодуллари билан узвий алоқадорликда олиб борилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар педагогик фаолиятни самарали, муваффақиятли ташкил этишда креативлик сифатлари ва имкониятларидан тўлақонли фойдалана олишга оид билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиради.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкларининг соати					Мустақил таълим
		Ҳафта	Аудитория ўқув юкларининг соати				
			Ҳафта	Назарий	Амалий машғулот	Кўчма машғулот	
1.	Креатив педагогиканинг умумий асослари	2	2	-	-		
2.	ОТМ педагогларидан креативлик сифатларини ривожлантириш йўллари	8	2	6	-		
3.	Дидактик таъминотни яратиш ва амалий педагогик фаолиятни ташкил этишга креатив ёндашиш	6	2	4	-		
	Ҳафта:	16	6	10	-		

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Креатив педагогиканинг умумий асослари.

“Креативлик” ва “Креатив педагогика” тушунчаларининг моҳияти. Креативлик – яратиш, ижод қилиш эканлиги.

Креатив педагогиканинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети. Креатив педагогиканинг таркибий тuzилмаси. Креатив педагогиканинг муҳим категориялари. Креатив педагогиканинг бошқа фанлар билан алоқадорлиги. Креатив педагогиканинг илмий тадқиқот методлари.

2-мавзу: ОТМ педагогларида креативлик сифатларини ривожлантириш йўллари.

Педагогларнинг креативлик сифатлари. Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг самарали йўллари ва шартлари. Педагогларда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи омиллар. Педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар.

Педагогларнинг креативлик имкониятлари. Педагоглар креатив имкониятининг таркибий асослари. Педагоглар креатив имкониятини ифодаловчи тамойиллар. Креативлик имкониятига эга педагогларда намоён бўладиган малакалар. Педагоглар креатив имкониятининг муҳим даражалари. Педагогларнинг креативлик имконияти даражасини аниқловчи мезонлар.

3-мавзу: Дидактик таъминотни яратиш ва амалий педагогик фаолиятни ташкил этишга креатив ёндашиш.

Ўқув дастурларини яратишга креатив ёндашиш. Креатив ёндашув – ўқув манбалари (маъруза матни, ўқув дарслиги, ўқув ва методик қўлланма ҳамда ўқув методик мажмуалар)ни самарали яратишнинг муҳим омили.

Назарий ва амалий машғулотлар учун материалларни тўплаш ва уларни саралашда креатив ёндашувнинг аҳамияти. Ўқув ахборот (маълумот)ларини самарали излаш – педагогнинг креативлик сифатларига эгаллигини кўрсатувчи муҳим ҳолат эканлиги.

Креатив ёндашув асосида назарий ва амалий машғулотлар учун дидактик ишланмалар тайёрлаш.

Ўқув топшириқларини ишлаб чиқишга креатив ёндашиш.

Маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этишда педагогларда креативлик сифатларининг намоён бўлиши.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Амалий машғулот:

Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантириш.(6 соат)

Педагогларнинг креативлик сифатларига эгалликларини аниқлаш. Педагогларнинг креативлик сифатларига эгалликларини аниқлаш йўллари.

Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантириш моҳияти. Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантириш босқичлари ва методлари.

Педагогнинг креативлик сифатларини аниқловчи психологик тестлар.

Ахборот технологиялари – педагог томонидан касбий фаолиятни креатив ёндашув асосида ташкил этилишини таъминловчи инновацион характердаги воситалар.

2-Амалий машғулот:

Креатив ёндашув асосида дидактик таъминотни яратиш. (4 соат)

Муайян мавзу бўйича назарий ёки амалий машғулот учун ўқув топшириқларини шакллантириш. Назарий ёки амалий машғулот учун мўлжалланган ўқув топшириқларининг иш қоғозларини тайёрлаш орқали машғулотнинг дидактик таъминотини яратиш. Ўқув фани бўйича аниқ мавзуларда кейслар тўпламини шакллантириш. Ўқув фани бўйича аниқ мавзуларда даражали тестлар тўпламини шакллантириш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

1. “ВЕНН ДИАГРАММАСИ” ГРАФИК ОРГАНАЙЗЕРИ (ГО)

Таълим олувчиларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

ГО қуйидаги схема (график тасвир)га эга бўлиб, топшириқ шу схема асосида бажарилади:

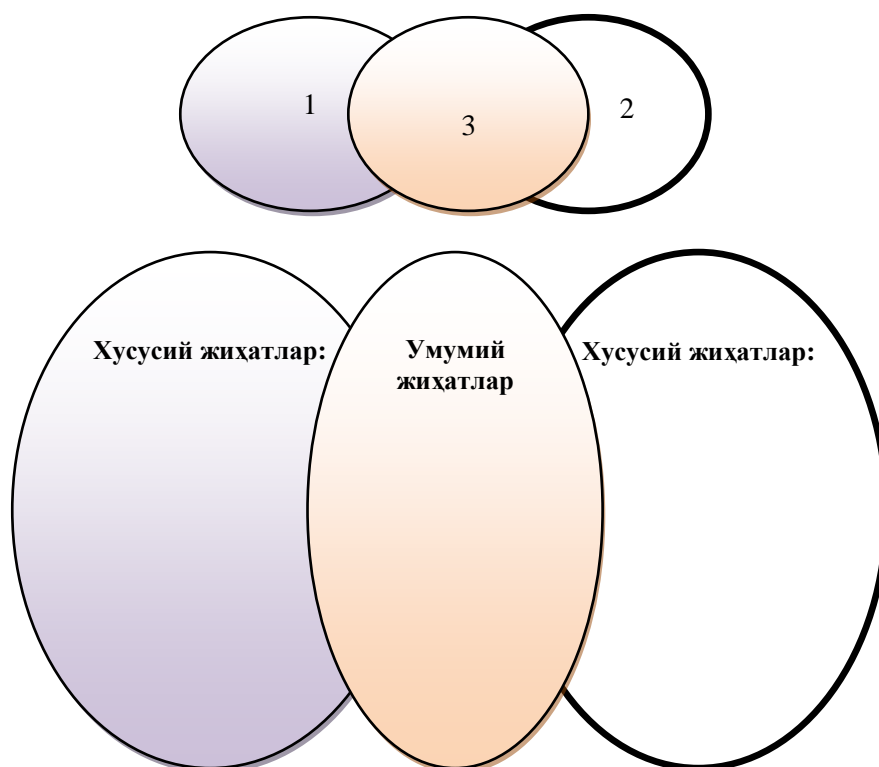

График органайзер таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

2. “Кейс-стади” технологияси

“Кейс-стади” (инглиз тилида “case” – метод, “study” – муаммоли вазият; вазиятли таҳлил ёки муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш) технологияси таълим олувчиларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. У таълим олувчиларни бевосита ҳар қандай мазмунга эга вазиятни ўрганиш ва таҳлил қилишга ўргатади.

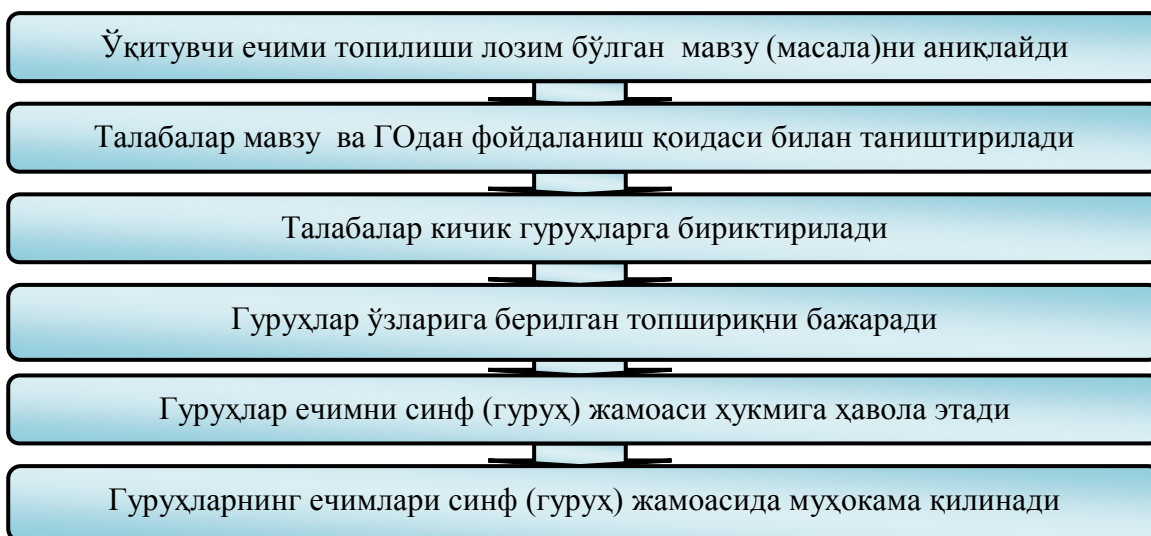
Технологиянинг негизида муайян муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнининг умумий моҳиятини акс эттирувчи элементлар ётади.

Булар қуйидагилардир: таълим шакллари, таълим методлари, таълим воситалари, таълим жараёнини бошқариш усул ва воситалари, муаммони ҳал қилиш юзасидан олиб борилаётган илмий изланишнинг усул ва воситалари, ахборотларни тўплаш, уларни ўрганиш усул ва воситалари, илмий таҳлилнинг усул ва воситалари, ўқитувчи ва таълим олувчи ўртасидаги таълимий алоқанинг усул ва воситалари, ўқув натижалари.

3. “Концептуал жадвал” ГО

Таълим олувчиларни ўрганилаётган мавзу (масала ёки муаммо)ни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади. Ундан фойдаланишда таълим олувчиларнинг мавзу юзасидан мантиқий фикрлаш, маълумотларни тизимли баён қилиш қобилиятлари ривожлантирилади.

Машғулотлар чоғида ГОдан қуйидагича фойдаланилади:

4. “Балиқ скелети” ГО

Таълим олувчиларда мавзу юзасидан муайян масала моҳиятини тасвирлаш ва ечиш қобилиятини шакллантиради. Уни қўллашда таълим олувчиларда мантиқий фикрлаш, мавзу моҳиятини ёритувчи таянч тушунча, маълумотларни муайян тизимга келтириш, уларни таҳлил қилиш кўникмалари ривожланади.

5. “Инсерт” ГО

Янги мавзу бўйича ўқувчи (таълим олувчи)ларнинг муайян тушунчаларга эғаликларини аниқлаш, уларда матнга нисбатан таҳлилий ёндашиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

6. “Кластер” ГО

“Кластер” (ғунча, тўплам, боғлам) график органайзери пухта ўйланган стратегия бўлиб, уни таълим олувчилар билан якка тартибда, гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотларда қўллаш мумкин. Кластерлар илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

7. “Муносабат” методи

Технология таълим олувчиларга улар томонидан мавзу бўйича ўзлаштирилган билимларни эркин баён қилиш, мазмунини ўз фикри, ҳаётий мисоллар ёрдамида ёритилишини таъминлашга хизмат қилади.

Ўқув жараёнида технологиядан фойдаланиш ўрганилаётган муаммо бўйича муайян масалаларни ҳал этиш, маълум жараён (воқелик, ҳодиса)нинг келиб чиқиш сабаблари, уларни бартараф этиш йўллари топиш асосида таълим олувчиларда мустақил фикрлаш, ижодий изланиш, фикрини исботлаш ва турли вазиятлардан чиқа олиш кўникма, малакаларини ҳосил қилади.

Технология тарбиявий характерга эга бўлиб, таълим олувчиларга ўзларида ижобий фазилатларни кўпроқ шакллантириш, салбий хислатлардан эса воз кечишларида ёрдам беради.

8. “Нилуфар гули” ГО

Технология дидактик муаммоларни ечишнинг самарали воситаларидан бўлиб, нилуфар гули кўринишига эга. Асос, унга бириккан тўққизта “гулбарг” (квадрат, тўртбурчак ёки айланалар)ларни ўз ичига оладиган бу метод ёрдамида асосий муаммо ва унинг мазмунини ёритишга имкон берадиган хусусий масалалар ҳал этилади.

9. “Режа” методи

Метод таълим олувчилар томонидан муайян бўлим ёки боблар бўйича ўзлаштирилган назарий билимлар асосида педагогик фаолиятни ташкил этишга оид режани ишлаб чиқиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Уни қўллаш таълим олувчилардан ўрганилаётган мавзу мазмунини пухта ўзлаштириш, асосий ғояларни умумлаштириш, маълум тизимга солиш лаёқатига эга бўлишни тақозо этади.

Метод таълим олувчилар фаолиятини жуфтлик, гуруҳ ва жамоа асосида ташкил этиш имконини беради. Уни маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш, волонтерлик ҳаракатларини олиб бориш, педагогик амалиётни ташкил этишда қўллаш янада самарали ҳисобланади.

Одатда режани ишлаб чиқишда педагогик вазият, таълим олувчиларнинг ёш, психологик хусусиятлари, маънавий-маърифий ишнинг йўналиши, мазмуни ҳамда самарадорликка эришиш имкониятига эгалик инобатга олинади.

10. “Т-жадвал” ГО

График органайзер таянч тушунчаларни бир-бири билан ўзаро солиштириш, қиёслаш асосида ўрганилаётган мавзу ёки масаланинг муайян жиҳатини бир неча асосий белгиларга кўра батафсил ёритиш мақсадида қўлланилади. Кўп ҳолларда график органайзер мавзу мазмунида ёритиладиган бир неча ҳолатларнинг афзаллик ёки камчиликларини, самарадорли ёки самарасизлигини, бугунги кун ва истиқбол учун аҳамиятини таққослаш мақсадида қўлланилади.

11. “SWOT-таҳлил” стратегияси

Стратегия муаммонинг асосий тўрт жиҳатини ёритишга хизмат қилади. Таълим олувчилар мавзунинг мазмунига мос муаммоларни атрофлича ўрганиш орқали моҳиятини ёритади, уларни келтириб чиқарувчи омилларни излаб, ҳал қилиш имкониятларини топади.

У ёрдамида муаммонинг қуйидаги тўрт жиҳати таҳлил қилинади:

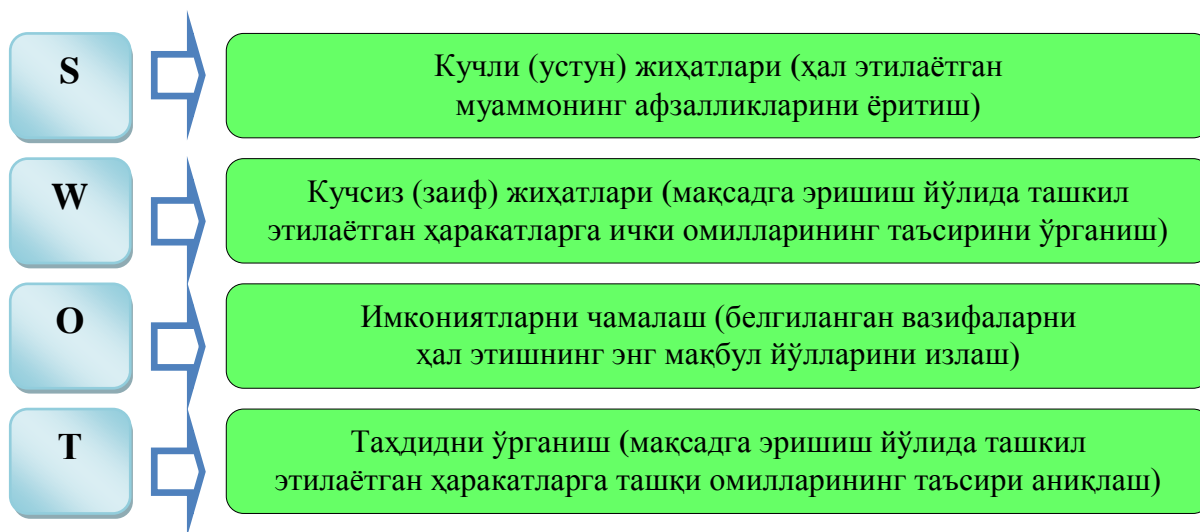

График органайзер таълим олувчиларда ўрганилаётган мавзу юзасидан фикрларни мустақил баён этиш, шахсий мулоҳазаларни далиллаш (мисоллар билан асослаш), баҳслашиш қобилиятини шакллантиришга хизмат қилади.

Таълим олувчиларга қуйидаги схема билан ишлаш тавсия этилади:

№	Тушунчалар	(Ф)	(С)	(М)	(У)
1.	Таълим методлари				
2.	Таълим воситалари				
3.	Таълимни ташхис қилиш				

13. “Қарама-қарши муносабат” стратегияси

Стратегия ўз моҳиятига кўра таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилган билимларни таҳлил ҳамда синтез қилиш асосида мавзунини ёритишда аҳамиятли бўлган таянч тушунчаларни асосий ва иккинчи даражали сифатида гуруҳларга ажратиш имконини беради.

Таълим олувчилар фаолиятининг самарадорлигини таъминлаш учун уларнинг эътиборига қуйидаги жадвални тақдим этиш мақсадга мувофиқ:

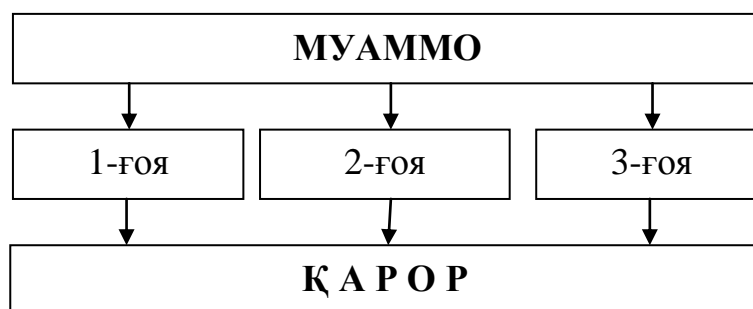
Таянч тушунчалар			
№	Муҳим тушунчалар	№	Муҳим бўлмаган тушунчалар
1.		1.	
		2.	

14. “Қарорлар шажараси” (“қарор қабул қилиш”) стратегияси

Стратегия муайян фан асосларига оид бир қадар мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, муаммо юзасидан билдирилаётган бир нечта хулоса орасидан энг мақбул ҳамда тўғриси топишга йўналтирилган техник ёндашувдир. У аввалги вазиятларда қабул қилинган қарорларни яна бир бора таҳлил қилиш, уни мукамал тушунишга хизмат қилади.

Таълимда стратегияни қўллаш ўрганилаётган муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хулосага келиш) учун таълим олувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариантни таҳлил қилиш, мақбул ва номақбул жиҳатларини аниқлаш имкониятини яратади.

Унга кўра машғулотларда таълим олувчилар қуйидаги чизма асосида ишлайди (у ёки бу тартибдаги фаолиятни олиб боришда ёзув тахтасидан фойдаланади):

III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Мавзу. Креатив педагогиканинг умумий асослари

Режа:

1. “Креативлик” ва “Креатив педагогика” тушунчаларининг моҳияти.
2. Креатив педагогиканинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети.
3. Креатив педагогиканинг таркибий тузилмаси ва асосий категориялари.
4. Креатив педагогиканинг бошқа фанлар билан алоқадорлиги.
5. Креатив педагогиканинг илмий тадқиқот методлари.

Таянч тушунчалар: *креативлик, педагогика, “Креатив педагогика” фани, фаннинг мақсади, фаннинг вазифалари, фаннинг объекти, фаннинг предмети, фаннинг таркибий тузилмаси, фаннинг асосий категориялари, Креатив педагогиканинг бошқа фанлар билан алоқадорлиги, илмий-тадқиқот методлари.*

1. “Креативлик” ва “Креатив педагогика” тушунчаларининг моҳияти.

Замонавий педагогикада “креатив педагогика” тушунчаси қўлланила бошлаганига ҳали у қадар кўп вақт бўлмади. Бироқ, ўқитиш жараёнига инновацион ҳамда ижодкорлик ёндашувларини қарор топтиришга бўлган эҳтиёж “Креатив педагогика”нинг педагогик туркум фанлар орасида мустақил предмет сифатида шаклланишини таъминлади. Ушбу предмет асосларини педагогика тарихи, умумий ва касбий педагогика ҳамда психология, хусусий фанларни ўқитиш методикаси, таълим технологияси ва касбий этика каби фанларнинг методологик ғоялари ташкил этади. “Креатив педагогика” фанининг умумий асослари мутахассис, шу жумладан, бўлажак мутахассисларнинг касбий камол топишлари учун зарур шарт-шароитни яратишга хизмат қилади.

Шахснинг мутахассис сифатида касбий камол топиши, ривожланиши ўз моҳиятига кўра жараён тарзда намоён бўлади. Касбий етуклик инсон онтогенезининг муҳим даврлари касбий камол топиш, ривожланиш ғояларининг қарор топиши (14-17 ёш)дан бошланиб, касбий фаолиятнинг яқунланиши (55-60 ёш)гача бўлган жараёнда кечади. Ижодкор шахснинг шаклланиши ва ривожланиши унинг ички ва ташқи олами ўзгаришининг ўзаро мос келиши, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ҳамда инсон онтогенези – туғилишидан бошлаб то умрининг охирига қадар узлуксизлик, ворисийликни тақозо этадиган фаолият мазмунига боғлиқ.

Маълумки, касбий тажриба билим, кўникма ва малакаларнинг интеграцияси сифатида акс этади. Бироқ, касбий-ижойий фаолият кўникмаларининг ўзлаштирилиши нафақат амалий кўникма ва малакаларнинг интеграцияси, мутахассис сифатида фаолиятни самарали ташкил этиш усул ва воситаларини ишлаб чиқишни эмас, шу билан бирга касбий ижодкорлик методологиясидан

хабардор бўлиш, ижодий тафаккурни ривожлантириш ва креатив характерга эга шахсий сифатларининг етарли даражада ўзлаштирилиши талаб этади.

Ижодкор шахснинг шаклланишини шахснинг ўзаро мос тарзда бажарилган ижодий фаолият ва ижодий маҳсулотларни яратиш борасидаги ривожланиши сифатида белгилаш мумкин. Ушбу жараённинг суръати ва қамрови биологик ва ижтимоий омиллар, шахснинг фаоллиги ва креатив сифатлари, шунингдек, мавжуд шарт-шароит, ҳаётий муҳим ва касбий шартланган ҳодисаларга боғлиқ. Замонавий шароитда педагогнинг креативлик сифатларига эга бўлиши тақозо этади.

Сўнгги йилларда етакчи хорижий мамлакатларнинг таълим тизимида ўқувчи ва талабаларда креативлик сифатларини шакллантириш масаласига алоҳида, жиддий эътибор қаратилмоқда. Буни Бронсон, Меррийман (2010 й.), Кен Робинсон (2007 й.), Фишер, Фрей (2008 й.), Бегетто, Кауфман (2013 й.), Али (2011 й.), Треффингер (2008 й.) ва б. томонидан олиб борилган кўплаб тадқиқотлар, уларнинг натижалариан кўриш мумкин.

Биргина Кен Робинсон томонидан 2007 йилда тайёрланган “Мактаб креативликни барбод этяптими?” номли видео лавҳани YouTube сайтида 5 млн марта томоша қилинган. Қолаверса, ўқитувчилар креативлик асосларини ўрганишга жиддий киришганлар (Бегетто, Кауфман, 2013 й.). Ўқитувчиларда педагогик фаолиятни креатив ёндашув кўникма, малакаларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришга доир адабиётлар чоп этиляпти, Таълим департаменти томонидан тайёрланган видео лавҳаларга асосланувчи ноанъанавий дарслар ташкил этиляпти (Али, 2011; Таълим департаменти, 2013 й.).

Салмоқли амалий ишлар олиб борилаётганлигига қарамай, кўпчилик ўқитувчилар ҳали ҳануз шахс (ўзларида ҳамда талабаларда креативлик сифатларини қандай қилиб самарали шакллантириш тажрибасини ўзлаштира олмаётдилар.

Таълим тизимини бошқариш органлари ҳар йили таълим муассасаларида юқори самарадорликка эришишга эътибор қаратади. Ана шу мақсадда ўқув дастурини ишлаб чиқилади, янги ўқув дарсликлари яратилади. Бу эса ҳам талабалар, ҳам ўқитувчиларни касбий ўсишларига ёрдам беради. Олиб бориладиган амалий ҳаракатлар талабаларда ютуқларга эришиш, олға интилишга бўлган эҳтиёжни муайян аражада юзага келтиради, уларнинг ўқув-билиш қобилиятларини бир қадар ривожлантиришга ёрдам беради.

Бироқ, ўқув йилининг охирида келиб олий таълим муассасаларида талабаларнинг фанларни ўзлаштиришларида юқори даражадаги ижобий натижалар кузатилмаяпти. Кўплаб талабаларнинг таълим олишга нисбатан қизиқиши йўқолган. Бунинг натижасида ўқитувчилар ҳам аввалгидек завқу шавқ билан касбий фаолиятни ташкил этишни ўйлашмаяпти. Таълим тизимини бошқарувчи органлар таълим олишга нисбатан хоҳиш-истаги бўлмаган талабалар, бу каби таълим олувчиларни ўқитишни истамаётган ўқитувчилар фаолиятини ўзгартириш борасида янгидан-янги чора-тадбирлар белгиланса-да, аҳвол ўзгаришсиз қолмоқда.

Бунинг сабаби нимада? Балки дарсларнинг аввалдан ўйлаб, режалаштирилиб қўйилиши талабалар учун қизик бўлмаётгандир, балки балки таълим мазмунининг муайян қолипга солинганлиги талабалар учун ҳеч қандай стимул бермаётгандир, рағбат билдирмаётгандир. Ўқув машғулотларининг аввалдан режалаштирилишидан воз кечиш, талабаларда танқидий, креатив тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш, уларни ижодий фикрлаш, янги ғояларни ўйлаб топишга мажбур қилиш таълим олишга бўлган муносабатни ўзгартириш, уларни ютуқларга эришишга рағбатлантиришда асосий омил бўлар. Ўқув машғулотларида етишмаётган омил – **креативлик** саналади¹.

Шахсда креативлик сифатларини ривожлантириш жараёнининг умумий моҳиятини тўлақонли англаш учун дастлаб “креативлик” тушунчасининг маънони тушуниб олиш талаб этилади. Кен Робинсоннинг фикрига кўра, “креативлик – ўз қийматига эга оригинал ғоялар мажмуи” (Аззам, 2009 й.) саналади. Гарднер эса ўз тадқиқотларида тушунчани шундай изоҳлайди: “креативлик – шахс томонидан амалга ошириладиган амалий ҳаракат бўлиб, у ўзида муайян янгиликни акс эттириши ва маълум амалий қийматга эга бўлиши лозим”. Эмебайл (1989 й.)нинг ёндашуви нуқтаи назаридан ифодаланса, креативлик “муайян соҳа бўйича ўзлаштирилган пухта билимлар билан бирга юқори даражада ноодатий кўникмаларга ҳам эга бўлиш” демакдир.

Кўплаб тадқиқотларда интеллект ва креативлик ўртасидаги алоқадорлик хусусида турлича қарашлар мавжуд. Бир гуруҳ тадқиқотчилар улар ўртасида ҳеч қандай боғлиқлик йўқ эканлигини уқтирсалар, иккинчи гуруҳ вакиллари креативлик ва интеллект даражаси бир-бирига боғлиқ эканлигини таъкидлайдилар (Ким, 2005 й.).

“Креативлик” тушунчаси ўзида маданий хилма-хилликни акс эттиради. Ҳарб кишилари учун креативлик, умуман олганда, янгилик саналади. Улар креативлик негизида ноанъанавийлик, қизиқувчанлик, тасаввур, ҳазил-мутойиба туйғуси ва эркинлик мавжуд бўлишига эътиборни қаратадилар (Мёрдок, Ганим, 1993 й.; Штернберг, 1985 й.). Шарқликлар эса, аксинча, креативликни эзгуликнинг қайта туғилиш жараёни, деб тушунадилар (Хуи, Стернберг, 2002 й.; Рудович, Хуи, 1997 й.; Рудович, Йе, 2000 й.).

Ҳарблик ва шарқликларнинг креативлик борасидаги қарашлари турлича бўлса-да, бироқ, ҳар икки маданият вакиллари ҳам мазкур сифат ва унга эгалликни юқори баҳолайдилар (Кауфман, Лан, 2012 й.).

Кўпгина ўқитувчилар ўзларида креативлик қобилиятини мавжуд эмас, деб ҳисоблайдилар. Буни икки хил сабаб билан асослаш мумкин: биринчидан,

¹ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.

аксарият ўқитувчилар ҳам аслида “креативлик” тушунчаси қандай маънони англиштини етарлича изоҳлай олмайдилар; иккинчидан, креативлик негизда бевосита қандай сифатлар акс этишидан беҳабарлар.

Айни ўринда шуни алоҳида қайд этиб ўтиши жоизки, ҳар бир шахс табиатан креативлик қобилиятига эга. Хўш, ўқитувчилар ўзларида креативлик қобилияти мавжудлигини қандай намоён эта олишлари мумкин. Бу ўринда Патти Драпеау шундай маслаҳат беради: “Агарчи ўзингизни креатив эмасман деб ҳисобласангизда, ҳозирданоқ креатив тафаккурни ривожлантиришга қаратилган дарсларни ташкил эта бошлашингизни маслаҳат бераман. Аслида, гап сизнинг ижодкор ва креатив бўлганингиз ёки бўлмаганингизда эмас, балки дарсларни креативлик руҳида ташкил этишингиз ва янги ғояларни амалда синашга интилишингиздадир”².

Патти Драпеау нуқтаи назарига кўра креатив фикрлаш, энг аввало, муайян масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш саналади. **Ҳар томонлама фикрлаш** талабалардан ўқув топшириғи, масаласи ва вазифаларини бажаришда кўплаб ғояларга таянишни талаб этади. Бундан фарқли равишда **бир томонлама фикрлаш** эса биргина тўғри ғояга асосланишни ифодалайди. Мушоҳада юритишда масала юзасидан бир ва кўп томонлама фикрлашдан бирини инкор этиб бўлмайди. Бинобарин, бир ва ҳар томонлама фикрлаш креативликни шакллантиришда бирдек аҳамият касб этади. Яъни, топширикни бажариш, масалани ечишда талаба ечимнинг бир неча вариантини излайди (кўп томонлама фикрлаш), кейин эса энг мақбул натижани кафолатловчи биргина тўғри ечимда тўхталади (бир томонлама фикрлаш).

Юқорида билдирилган фикрларга таянган ҳолда “креативлик” тушунчасини қуйидагича шарҳлаш мумкин:

Креативлик (лот., инг. “create” – яратиш, “creative” – яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрликни тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти

Шахснинг креативлиги унинг тафаккурида, мулоқотида, ҳис-туйғуларида, муайян фаолият турларида намоён бўлади. Креативлик шахсни яхлит ҳолда ёки унинг муайян хусусиятларини тавсифлайди. Креативлик иқтидорнинг муҳим омили сифатида ҳам акс этади. Қолаверса, креативлик зеҳни ўткирликни белгилаб беради, “талабалар эътиборини таълим жараёнига фаол жалб этишни таъминлайди”.

Хорижий мамлакатларда барча соҳаларнинг мутахассислари каби ўқитувчилар ҳам ўзларида креативлик сифатлари мавжудлиги ва унинг даражасини аниқлаб боради. Бунинг учун улар Э.П.Торренс томонидан 1987 йилда асосланган ва шахснинг креатив тафаккурга эгалигини аниқловчи тестдан ўтади. Мазкур тест шахс креативлиги ва унинг даражасини ижодий фаолиятни ташкил этишдаги

² Ўша асар, х-бет.

фаоллик, тезкор фикрлаш, ўзига хос (оргинал)лик ва такомиллашганлик каби мезонлар бўйича баҳолаш имкониятини яратади. Ўқувчи томонидан тавсия этилган саволларга бериладиган жавоблар айнан мана шу тўртта мезонни қанотлантириши лозим³.

Э.П.Торренс фикрича, “креативлик”⁴ тушунчаси негизида қуйидаги ёритилади:

- муаммони ёки илмий фаразларни илгари суриш;
- фаразни текшириш ва ўзгартириш;
- қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш;
- муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанлик

Креатив фикрлаш ҳар бир ижтимоий соҳада яққол акс этиши мумкин⁵. Ўқитувчининг ижодкорлиги эса у томонидан ташкил этилаётган касбий фаолиятни ташкил этишга ижодий (креатив) ёндашувида акс этади. Сўнгги йилларда ушбу ҳолат “педагогик креативлик” тушунчаси билан ифодаланмоқда.

Педагогик креативлик – педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёнини самарадорлиги таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти

“Креатив педагогика” қуйидаги икки ҳолатни кафолатлай олиши зарур:

1) ўқитувчилар томонидан ўқув фанларини паст ўзлаштираётган ва уларини ўрганишни зерикарли деб ҳисоблаётган талабалар эътиборларини фан асосларини ўзлаштиришга жалб этиш;

2) ўқитувчиларга талабаларда креатив фикрлаш ва ижодий фаолият натижаларини рағбатлантиришга хизмат қиладиган стратегия ва воситаларни тавсия этиш қилиш орқали аудиторияда улардан самарали фойдаланишлари учун имконият яратиш.

Педагогнинг креативлик сифатларига эга бўлмаслиги туфайли талабалар ҳам қизиқарли ва ажойиб ғояларга эга бўлсалар-да, бироқ, уларни ифодалашда сусткашликка йўл қўяди. Бунинг сабабли таълим жараёнида қўлланилаётган методлар талабаларда эркин, мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилмаслиги билан белгиланади. Муаллиф томонидан тавсия қилинган

³ Ўша асар, 4-5-бетлар.

⁴ Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – с.

⁵ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.

восита ва стратегиялар талабаларда креативликни ривожлантиришда ўқитувчилар учун қўл келади ҳамда талабаларда ўқув фанларини ўрганишга бўлган қизиқиш, интилишни ривожлантиради⁶.

Касбий фаолиятда педагогнинг креативлиги турли шаклларда намоён бўлади. Улар қуйидагилардир:

1-расм. Педагогик креативликнинг асосий шакллари

Педагог томонидан ушбу шаклларда касбий фаолиятнинг самарали ташкил этилиши унинг креативлиги қай даражаа эканлигига боғлиқ бўлади.

2. Креатив педагогиканинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети.

Кўз олдингизга таълим жараёнини юксак маҳорат билан бошқараётган, уни ўзига хос ва қизиқарли тарзда жўшқинлик, завқу шавқ билан ташкил этаётган ўқитувчини келтиринг. У, гарчи, ўзини креатив шахс ёки ижодкор деб билмаса-да, бироқ, креативликни намоён этувчи таълим жараёнини ташкил этаётганидан, унга имкон берадиган метод, усулларни қўллаётганлигидан ўзи ҳам мамнун, қолаверса, талабаларнинг миннатдор бўлишларига эришмоқда. Ўқитувчи таълим жараёнида креатив метод, усуллардан қанча кўп фойдаланса, ўзига ва ўзининг ижодий, креатив имкониятларига нисбатан ишончи шунча ортади⁷.

⁶ Ўша асар, 6-бет.

⁷ Ўша асар, 7-бет.

Педагоглар томонидан креативлик сифат ва кўникмаларининг ўзлаштирилишида фан сифатида “Креатив педагогика” муҳим ўрин тутди.

Креатив педагогика – 1) педагогда таълим ва тарбия жараёнини ташкил этишга нисбатан ижодий, креатив ёндашиш, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган қобилият ва малакаларини ривожлантириш; 2) талабаларда ўқув материалларини ўзлаштиришга ижобий, мустақил ёндашиш, ўқув топшириқларини бажаришда янги, ижодий ва креатив ғояларни илгари суриш қобилияти кўникмаларини шакллантириш ҳамда босқичма-босқич ривожлантириш асосида касбий тайёрлаш асосларини ёритадиган, шахс креативлигининг турли ёш босқичлари хусусиятларига мувофиқ ривожланиши масалаларини ўрганувчи фан

Ҳар қандай фан каби “Креатив педагогика” ўқув предмети ҳам аниқ мақсадни кўзлайди.

“Креатив педагогика” фанининг **мақсади** шахсни креатив ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришдан иборат

“Креатив педагогика муайян вазифаларни бажаради. Улар қуйидагилардан иборат:

- 1) таълим мазмуни, ўқув режалари ва дастурларини саралаш;
- 2) ўқув модули (фани)ни ўқитишнинг тактика ва стратегияларини белгилаш;
- 3) мос психологик-педагогик ташхис воситаларини танлаш;
- 4) таълим олувчиларнинг креатив ривожланишини башоратлаш;
- 5) креатив шахсни шакллантиришнинг бошқарув тизимини ишлаб чиқиш

Маълумки, ҳар бир фан ўзининг тадқиқот объекти ва предметига эга бўлади. “Креатив педагогика” ҳам ўз объекти ва предметига эга. Улар:

Объекти – Барча ёш босқичларида креатив шахсни касбий шакллантириш ва ривожлантириш жараёни
Предмети – Креатив шахсни касбий шакллантириш ва ривожлантириш методологияси, устувор тамойиллари, етакчи ғоялари, муҳим йўналишлари, асосий босқичлари ва б.

Олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантириш жараёнида қуйидаги ҳолатлар сўз юритилаётган жараёнда самарадорликка эришишни кафолатлайди:

- олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш;

- олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантиришнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш;
- олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантиришга хизмат қилувчи мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш чора-тадбирларини белгилаш;
- талабаларнинг креатив тафаккурини шакллантиришга ёрдам берувчи шакл, метод ва воситалар тизимини асослаш;
- мазкур жараёнда фанлараро алоқадорликни таъминлаш;
- талабалар томонидан ўзлаштирилган назарий-педагогик билимларнинг амалиётга тадбиқ этишга имкон берувчи шарт-шароитларни яратиш.

3. Креатив педагогиканинг таркибий тузилмаси ва асосий категориялари. Ҳар қандай фан сингари “Креатив педагогика” фани ҳам ўзининг таркибий тузилмасига эга. Ушбу фан қуйидаги таркибий тузилмага эга:

- **креатив таълим асослари:** мақсади, вазифалари, объекти, предмети, субъектлари, мазмуни, методологияси, шакллари, методлари, воситалари, методикаси ва технологиялари;
- малакали карларни тайёрлаш ва улар томонидан касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида ёш хусусиятларини инобатга олган ҳолда креатив шахсни шакллантириш **босқичлари**

Креатив педагогиканинг умумий моҳияти унинг концептуал ҳолатларини ифодаловчи бир қатор тушунчалар асосида очиқ берилади. Улар қуйидагилардан иборат:

Ижодкорлик – муайян янгиликнинг аҳамияти ва фойдали эканлигини белгиловчи шахс фаолияти ва унинг натижаси

Ижодкор шахс – ижодий жараёни муваффақиятли амалга ошира оладиган ҳамда аниқ ижодий натижа (маҳсулот)ларга эга шахс

Креатив шахс – жараён ёки натижа сифатида ижодкорликни намоён этувчи, масалаларни ечишга ностандарт усуллар билан ёндаша олишга мойил, ўзига хос ҳаракатларни ташкил этиш, янгиликларни илгари суришга, ижодий маҳсулотларни яратишга лаёқатли ва тайёр шахс

Бунёдкор шахс – ҳам жараён, ҳам натижа сифатида объектив ижодкорликни амалга оширадиган ва талаблар даражасида ижодий маҳсулотларини ярата оладиган шахс

Креатив шахсни тайёрлаш – ижодкорликка ўргатиш ва ўзини ўзи ижодий намоён этиш жараёнида шахсда барқарор креатив сифатларни шакллантириш ва ривожлантириш мазмуни

Ижод – ижтимоий субъектнинг янгилиги, аҳамияти ва фойдалилиги жамият ёки муайян гуруҳ томонидан тан олинган фаолияти ёки фаолияти натижаси

Ижодкор шахсни тарбиялаш – касбий-ижодий фаолият тажрибаларини қарор топтириш ва бойитиш асосида ижодий ғоя, уларни амалга ошириш кўникма ва малакаларига эга шахсни шакллантириш ва ривожлантириш

Касбий-ижодий фаолият – мутахассиснинг касбий масалаларни ижодий ҳал қилиш муваффақиятини тавсифловчи фаолияти, инновацион хатти-ҳаракати

Ижодий топшириқлар – муаммоли вазиятларни тизимли таҳлил асосида ҳал қилишга йўналтирилган масалалар тизими

- Касбий-ижодий имконият** – 1) касбий компетенция, малакага эгаллик;
2) касбий ижод методологияси асосларини ўзлаштирганлик;
3) ижодий тафаккурнинг шаклланганлик даражаси;
4) касбий-ижодий лаёқат ва шахсий сифатларнинг ривожланганлиги

Касбий ижодкорлик методологияси – ижодкорликнинг жараён ва натижа сифатида объектлар ҳамда муайян касбий фаолият турларига муносабат кўринишидаги тузилиши, мантиқий ташкил этилиши, метод ва воситалари ҳақидаги таълимот

Ижодий тафаккур – тафаккурнинг ижод жараёнини ташкил этиш ва ижод натижалари (маҳсуллари)ни башоратлашни ифодаловчи тури

Креатив қобилият – шахснинг ижодий фаолиятни ташкил этиш ва унинг натижаланганлигига эришишни таъминлаш имкониятини белгиловчи индивидуал хусусияти

Ижодий қобилият – ижодий фаолиятни муваффақиятли амалга ошириш ва унинг натижаланганлигини баҳолашда намоён бўладиган индивидуал хусусияти

Ўзини ўзи ижодий фаоллаштириш – шахснинг ижодий фаолиятда ўз имкониятларини тўлақонли намоён қилиши ва ривожлантириши

Педагогларнинг касбий-ижодий имконияти касбий масалаларни ижобий ҳал қилиш ва уларнинг ечимини тегишли даражада баҳолашда кўринади.

4. “Креатив педагогика”нинг бошқа фанлар билан алоқадорлиги. Шахс камолотини таъминлаш, унинг интеллектуал, маънавий-ахлоқий ҳамда жисмоний жиҳатдан ривожланишига эришишда турли ёш даврлари, ҳар бир даврнинг ўзига хос жиҳатлари, шунингдек, боланинг физиологик, психологик ҳолатини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Яхлит педагогик жараён муайян туркумни ташкил этувчи педагогик фанлар томонидан ўрганилади. Шу билан бирга “Креатив педагогика” фани бир қатор ижтимоий фанлар билан ўзаро алоқадорликда креатив шахснинг шаклланиши ва ривожланиши масалаларини тадқиқ этади (2-расм):

2-расм. Креатив педагогиканинг педагогика туркум

ва ижтимоий фанлар билан ўзаро алоқадорлиги

Умумий педагогика назарияси ва амалиёти – ҳар томонлама ривожланган, баркамол шахсни шакллантириш, унда дунёқараш ва юксак маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялаш, педагогик фикрларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш тарихини, турли даврларда бола тарбиясини ташкил этишга оид билимларнинг шаклланишини тадқиқ қилади.

Мактабгача таълим педагогикаси – мактабгача таълим ёши болаларини тарбиялаш, уларга бошланғич билимларни бериш масалаларининг тадқиқи билан шуғулланади.

Бошланғич таълим педагогикаси – бошланғич синф ўқувчиларининг ёш, психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда уларни ўқитиш ва тарбиялаш жараёнини ўрганади.

Педагогик маҳорат ва педагогик технология – бўлажак ўқитувчилар, тингловчиларда педагогик жараённи методик жиҳатдан тўғри, самарали ташкил этиш, ўқитувчи ва ўқувчи муносабатларини оқилона йўлга қўйиш, бўлажак мутахассисларни касбий фаолиятни ташкил этишга тайёрлаш, таълим ва тарбия жараёнларини технологик ёндашув асосида такомиллаштириш, илғор

педагогик технологияларни яратиш ва таълим амалиётига самарали татбиқ этиш масалаларини ўрганади.

Коррекцион (махсус) педагогика – имконияти чекланган кар-соқов (сурдопедагогика), кўр (тифлопедагогика), аклий жиҳатдан ривожланишда ортда қолган (олигофренопедагогика) болаларга таълим бериш ва уларни тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганади.

Хусусий методика (хусусий фанларни ўқитиш) – турли ўқув фанлари (м: физика, математика, биология, кимё, тарих, ҳуқуқ, жисмоний тарбия ва ҳ.о.лар)ни ўқитишнинг ўзига хос жиҳатларини тадқиқ қилади.

Касбий педагогика – турли (ижтимоий, техник, маданий-маиший, ишлаб чиқариш) йўналишларида тегишли соҳа (мас., қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, маданий-маиший хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш ва бошқалар) бўйича касбий фаолиятни самарали йўлга қўйиш йўллариини ўрганади.

Таълим менежменти – таълим муассасаси фаолиятини самарали ташкил этиш ва оқилона бошқариш масалаларини тадқиқ қилади.

Қиёсий педагогика – таълимнинг жаҳон, минтақа, давлат миқёсидаги ривожланишининг умумий ва алоҳида тенденциялари, қонунлари ва қонуниятларини ўзаро солиштириш, қиёслаш асосида ўрганади, халқаро педагогик тажрибанинг ижобий ва салбий жиҳатларини, миллий педагогик маданиятлар алмашинувининг шакл ва усулларини аниқлайди.

Педагогик инноватика – таълим субъектлари нуқтаи назардан педагогик инновацияларнинг моҳияти, пайдо бўлиш, ривожланиш қонуниятларини ҳамда педагогик анъаналар билан келажак таълимнинг лойиҳалаштирилиши ўртасидаги алоқаларни ўрганадиган фан.

Ҳарбий педагогика – ҳарбий таълимнинг ўзига хос жиҳатларини, уни ташкил этишнинг самарали шакл, метод ва воситалари, илғор технологияларини, ҳарбий фаолиятни муваффақиятли ташкил этиш йўллариини очиб беради.

Ҳамкорлик педагогикаси – турли фанлар ёки мутахассислик асосларининг таълим берувчи ҳамда олувчилар ўртасидаги ўзаро мулоқот асосида самарали ўрганиш мазмуни, тамойиллари, шакллари, методлари ва воситаларини кўрсатиб беради.

Нейропедагогика – инсон миясининг ижодий имкониятларини аниқлаш ва амалий (функционал) ривожлантириш, шахсда фаолиятга нисбатан фаол, онгли муносабатни қарор топтириш, ижтимоий ҳулқ-атвори психологик коррекциялаш, болалар руҳий ривожланишни ташхислаш ва башоратлашнинг янги илмий дастурлари, самарали шакл ва методларини, шунингдек, янги турдаги мактабгача таълим муассасалари фаолиятини тадқиқ этади.

Педагогик техника – нопедагогик ОТМ педагоглариини педагогик маҳорат ва педагогик техника асослари билан таништириш орқали уларда таълим жараёнини сифатли, самарали ташкил этиш кўникма, малакаларини ривожлантириш масалаларини ўрганади.

Педагогик квалиметрия – таълим сифатини изчил назорат қилиш ва самарали бошқаришга оид муаммоларни тадқиқ этади.

Педагогик жараёнларнинг тизимли таҳлили – педагогларда таълим ва тарбия жараёнларининг моҳиятини яхлит тизим сифатида англаш, турли, шу жумлаан, муаммоли вазиятларни яхлит, изчил таҳлил қилиш малакаларини ривожлантириш муаммоларини тадқиқ этади.

Педагогик прогностика ва педагогиканинг истиқболли йўналишлари – мавжуд шароитда педагогик туркум фанларни сифатли ўқитиш, таълим ва тарбия жараёнларининг самарадорлигини ошириш муаммоларини аниқлаш, уларни бартараф этиш йўллариини излаш, истиқболли йўналишларини белгилаш масалаларини таҳлил этади.

Педагогик жараённи бошқаришда қарорлар қабул қилиш – педагоглар томонидан таълим ва тарбия жараёнларининг изчил, тизимли, самарали бошқарилишини таъминлаш, мавжуд педагогик вазиятларда тизимли таҳлил асосида оқилона қарорлар қабул қилинишига эришиш масалаларини ўрганади.

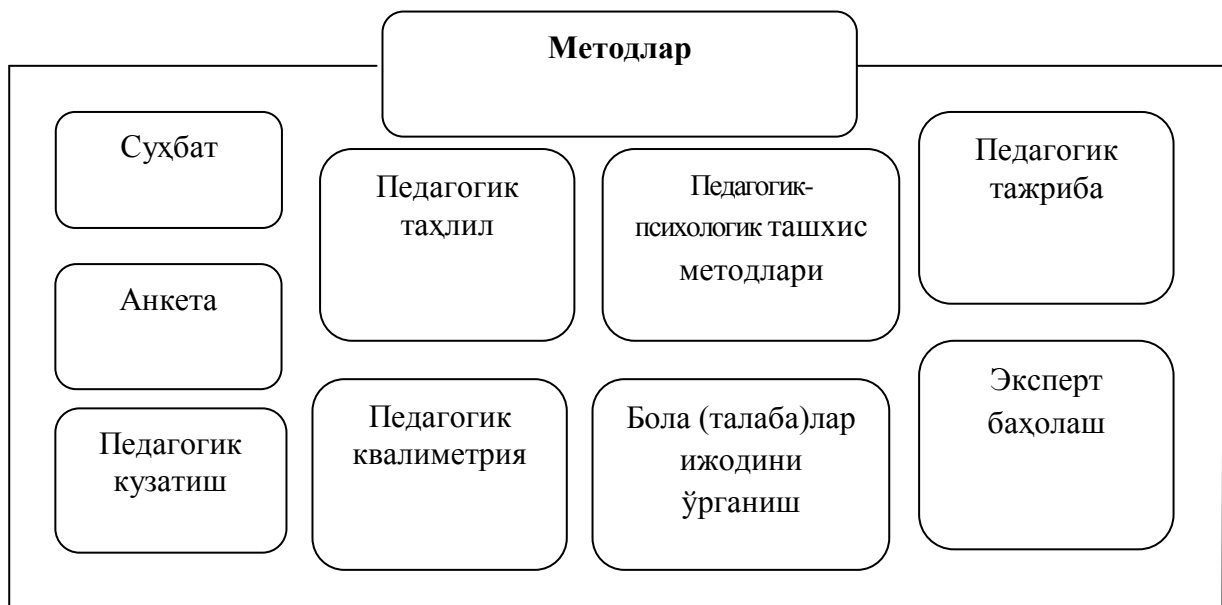
Фалсафа – табиат, жамият ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятларини ўрганади.

Эстетика асослари – нафис санъатни, бадиий ижодиётни, табиат ва турмушдаги гўзалликнинг моҳияти, шаклларини, инсон ва ижтимоий борлиқ ўртасидаги қадриятлар муносабатини ўрганади.

Психология – инсон фаолияти, шахс хатти-ҳаракатларида борлиқнинг акс этишини, руҳий жараёнлар, ҳодисалар ва хислатларнинг моҳиятини ёритади.

5. Креатив педагогиканинг илмий тадқиқот методлари. Педагогика фани ривожини муайян педагогик муаммоларни тадқиқ этиш мақсадида олиб борилган тадқиқот ишларининг ғояси, мазмуни, натижалари ҳисобига таъминланади. Педагогик илмий-тадқиқот методлар шахсни тарбиялаш, унга муайян йўналишларда чуқур, пухта илмий билимларни беришга бериш тамойиллари, объекти ва субъектив омилларини аниқловчи педагогик жараённинг ички моҳияти, алоқа ва қонуниятларини махсус текшириш ва билиш усуллари дир. Педагогик илмий тадқиқотларни амалга ошириш мураккаб, изчиллик, узлуксизлик, тизимлилиқ ва аниқ мақсад каби хусусиятларга эга жараён.

Замонавий шароитда “Креатив педагогика” томонидан креатив шахсни касбий шаклантириш ва ривожлантириш йўлида қуйидаги педагогик илмий-тадқиқот методлардан фойдаланилмоқда (3-расм):

3-расм. “Креатив педагогика” фанининг илмий-тадқиқот методлари

Қуйида мазкур методларнинг моҳияти тўғрисида қисқача сўз юритилади.

1. Суҳбат методи педагогик кузатиш чоғида талабанинг креативликка оид билимларини бойитиш, вазиятга тўғри баҳо бериш, муаммонинг ечимини топишга имкон берувчи педагогик шарт-шароитларни яратиш, тажриба-синов ишлари субъектлари имкониятларини муаммо ечимига жалб этишга ёрдам беради. Суҳбат **индивидуал, гуруҳли ҳамда оммавий шаклда** ўтказилади. Суҳбат жараёнида талабаларнинг креативлик имкониятлари тўла намоён бўлишига эришиш муҳим.

Суҳбатнинг самарали кечишини таъминловчи шартлар:

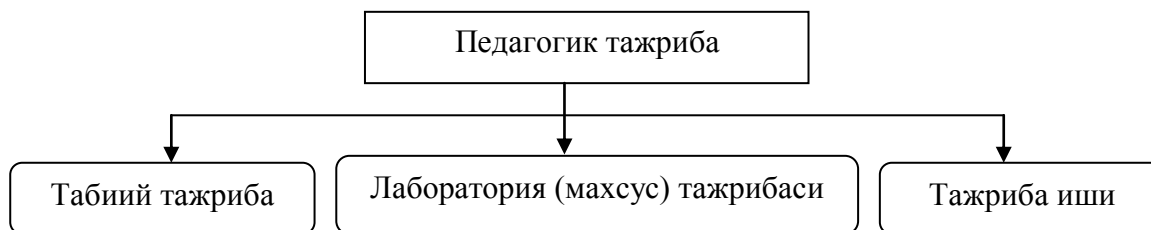
- 1) мақсаддан келиб чиққан ҳолда суҳбат учун белгиланувчи саволларнинг мазмуни аниқлаш, саволлар ўртасидаги мантиқийлик ва изчилликни таъминлаш;
- 2) суҳбат жойи ва вақтини аниқ белгилаш;
- 3) суҳбат иштирокчиларининг сонини аниқлаштириш;
- 4) суҳбатдош тўғрисида аввалдан муайян маълумотларга эга бўлиш; 5) суҳбатдош билан самимий муносабатда бўлиш;
- 6) суҳбатдошнинг ўз фикрларини эркин ва батафсил айта олиши учун шароит яратиш;
- 7) саволларнинг аниқ, қисқа ва равшан берилишига эришиш;
- 8) олинган маълумотларни ўз вақтида таҳлил қилиш

2. Педагогик таҳлил. Тадқиқотни олиб бориш жараёнида ушбу методни қўллашдан кўзланган мақсад танланган шахс томонидан креативлик сифатлари, имкониятлари ва малакаларининг ўзлаштириш даражасини аниқлашдан иборат

бўлиб, педагог томонидан илгари сураётган ғоянинг назарий жиҳатдан ҳаққонийлигини асослашга хизмат қилади.

3. Педагогик-психологик ташхис методлари. Бу каби методлар шахснинг креативлик сифатлари ва ижодий фаолиятни ташкил этиш кўникмаларига эғалигини ташхислаш ҳамда баҳолашга хизмат қилади. Замонавий шароитда шахснинг креативлик сифатлари, ижодий фаолиятни ташкил этиш кўникмаларига эғалигини ташхислашда ўнлаб методлар қўлланилмоқда. Улар орасида бир гуруҳ методлар амалий жиҳатдан самарали бўлиб, улар ривожланган хорижий мамлакатларда кенг қўлланилмоқда. Гауэнанинг “Заҳиравий модел”, Слоссон тести, Векслеров шкаласи. Векслеров шкаласи (“WPPSI” тести), бошланғич мактаблар учун мўлжалланган Станфорд тести ҳамда Торренс тестлари (жумладан, “Тугалланмаган расмлар тести) шулар жумласидандир.

4. Педагогик тажриба (лот. “эксперимент” – “тажриба қилиб кўриш”) методидан муаммо ечимини топиш имкониятларини ўрганиш, мавжуд педагогик шароитларнинг мақсадга эришишнинг кафолатлай олиши, берилаётган тавсияларнинг амалиётда ўз инъикосига эга бўла олиши ва уларнинг самарадорлигини аниқлаш мақсадида фойдаланилади. Педагогик тажрибанинг қуйидаги **турлари** мавжуд (4-расм):

4-расм. Педагогик тажриба

Педагогик тажрибаларни амалга оширишда асосий эътибор уларнинг самарали кечишига қаратилади. Бунда эса бир қатор шартларни инобатга олиш лозим. Яъни:

Педагогик тажриба самарадорлигини таъминловчи шартлар: тажрибанинг мақбул лойиҳа (дастур) асосида уюштирилиши; тадқиқот илмий фаразининг пухта асосланиши; тадқиқот объектлари ва усулларининг тўғри танланиши; тажриба ўтказилиш вақти ва давомийлигининг аниқланиши; зарур педагогик шарт-шароитлар (асбоб-ускуна, жиҳозлар, воситалар)нинг яратилганлиги; тажриба маълумотларини умумлаштириш, таҳлил қилиш ва натижаларни қайта ишлаш

Педагогик тажриба якунида олинган натижаларга асосланиб умумий хулосага келинади ва илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилади.

5. Анкета (фр. “текшириш”) методи ёрдамида педагогик кузатиш ва суҳбат жараёнида тўпланган далиллар бойитилади. Метод тизимли саволлар

асосида респондентлар билан мулоқотни ташкил этишга асосланади. Саволларга жавоблар, одатда, ёзма шаклда олинади. Ўрганилаётган жараён моҳиятидан келиб чиққан ҳолда анкеталар қуйидагича бўлади: 1) очиқ саволлар (эркин, батафсил жавоб бериш учун имкон яратадиган саволлар)га эга; 2) ёпиқ саволлар (“ҳа”, “йўқ”, “ижобий”, “салбий” ва ҳ.к. тарздаги жавоб вариантларини танлашга имкон берадиган саволлар)га эга анкеталар.

Анкета методини қўллашда ҳам бир қатор шартларга амал қилиш зарур.

Анкета самарадорлигини таъминловчи шартлар:

- 1) саволлар муаммонинг моҳиятини ёритишга хизмат қилиши лозим;
- 2) саволлар йирик ҳажмли ва ноаниқ бўлмаслиги керак; 3) саволлар ўқувчиларнинг дунёқараши, ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олиш асосида тузилиши зарур; 4) саволларга тўла жавоб қайтарилиши учун етарлича вақт ажратилиши керак;
- 5) анкета ўқувчиларнинг педагогик ва психологик тавсифномаларини тузиш манбаига айланмаслиги зарур;
- 6) жавоблар муайян мезонлар асосида пухта таҳлил этилиши шарт

6. Педагогик кузатиш методини қўллашда таълим муассасаларининг ўқув-тарбия ишлари жараёнини ўрганиш асосида тадқиқ этилаётган муаммо аниқланади, тажриба аввали ва якунида қўлга киритилган кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ таҳлил қилинади. ПК мураккаб ва ўзига хос хусусиятларга эга. Кузатиш аниқ мақсад асосида, узлуксиз, изчил ва тизимли амалга оширилса, кутилган натижани қўлга киритиш мумкин. Олиб борилаётган педагогик кузатиш таълим-тарбия сифатини ошириш, шахсда креативлик сифатларини шакллантиришга хизмат қилса, мазкур методнинг аҳамияти янада ошади.

Педагогик кузатуви ташкил этишга қўйиладиган шартлар:

кузатув жараёнида аниқ мақсадга эгалик; кузатишни тизимли равишда йўлга қўйиш; кузатишнинг ҳар бир босқичида муайян вазифаларни ҳал этиш; ҳар бир ҳолатнинг моҳиятини синчиклаб ўрганиш; хулоса чиқаришга шошилмаслик

7. Педагогик квалиметрия таълим сифатини назорат қиш ва самарали бошқариш мақсадида қўлланилади. Бунда турли даражадаги тестлар, муаммоли вазиятларни ҳал қилиш (кейсларни ечиш) асосида шахснинг креативлик сифатлари ва ижодий фаолиятни ташкил эта олиш кўникмаларига эгаллиги, уларнинг даражаси ўрганилади ҳамда баҳоланади.

8. Бола (талаба)лар ижодини ўрганиш методи талабаларнинг муайян йўналишлардаги лаёқати, қобилияти, маълум фан соҳалари бўйича БКМ даражасини аниқлаш мақсадида қўлланилади. Уни қўллашда ўқувчиларнинг ижодий ишлари – икки варақли кундалик, иншо, ёзма иш, кичик эссе, реферат,

курс иши, битирув малакавий ишлари, педагогик амалиёт ҳисоботлари муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Метод маълум ўқувчига хос бўлган индивидуал имкониятни кўра олиш, баҳолаш ва уни ривожлантириш учун замин яратади.

Бола (талаба)лар ижодини ўрганишда:

- 1) фан олимпиадалари; 2) танловлар; 3) мактаб кўргазмалари;
- 4) фестиваллар; 5) мусобақалар ва ҳ.з.ларнинг натижаларини таҳлил қилиш, самарадорлигини баҳолаш орқали шахснинг муайян маънавий-ахлоқий сифатлар ва амалий фаолият кўникмаларига эгалликлари баҳоланади

9. Эксперт баҳолаш методи замонавий шароитда деярли барча соҳаларда олиб бориладиган тажрибаларда жараёнида қўлланиладиган ва кенг оммалашган илмий-тажриба методлардан бири саналади. Кўп ҳолатларда шахсда креативлик сифатлари ва ижодий фаолият кўникмаларининг шаклланиши даражасини аниқлаш психолог, педагог ва бевосита креативликка дахлдор соҳаларнинг вакиллари – малакали мутахассислар иштирокида амалга

оширилади. Аммо таълим жараёнида ҳамкорлик таълими тамойилларига мувофиқ талабаларнинг ўртасида ҳам уларнинг ўқув топшириқларини бажаришга нисбатан креатив ёндашувларининг самарадорлигини баҳолаш мақсадида эксперт гуруҳи шакллантирилиши ҳам мумкин. Бу гуруҳ талабалар томонидан тайёрланган ижодий маҳсулотлар ва уларнинг сифатини баҳолайди. Шундай қилиб, замонавий шароитда таълим ва тарбия жараёнларининг сифатли, самарали ташкил этилиши ижтимоий зарурият сифатида кун тартибига қўйилмоқда. Мазкур заруриятнинг қондирилиши педагогларнинг юқори даражада касбий компетентлик, маҳорат ва малакаларга эга бўлишларини тақозо этади. Педагогларнинг таълим жараёнига креатив ёндашувлари талабаларда таълим олишга бўлган қизиқишни юзага келтиради, уларнинг ўқув-билиш фаолиятларини фаоллаштиришга ёрдам беради. Қолаверса, талабаларнинг мутахассис сифатида креатив сифат, ижодкорлик кўникма, малакаларини фаол ўзлаштиришлари учун зарур шароитни яратади. “Креатив педагогика” фанининг асослари талабалар ва педагогларда креативлик сифатлари ва ижодий фаолият кўрсатиш малакаларини самарали шакллантиришга хизмат қилади.

Назорат саволлари:

1. “Креативлик” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. “Креатив педагогика”нинг мақсади нимадан иборат ва у қандай вазифаларни ҳал қилади?
3. “Креатив педагогика”нинг объекти ва предмети нима ташкил этади?
4. “Креатив педагогика”нинг асосий категориялари қайсилар?
5. “Креатив педагогика” қанай фанлар билан ўзаро алоқадорликда ривожланади?
6. Креатив шахсни шакллантириш ва ривожлантиришда қандай илмий-тадқиқот методлари қўлланилади?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности – СПб.: СПГУТД, 2006.
2. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.
3. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
4. Сиротюк Ф.С. Диагностика одарённости / Учеб.пособие. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 1229 с.
5. Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. Педагогика креативности: прикладной курс научного творчества / Учеб.пособие. – Киров: АНОО “Межрегиональный ЦИТО”, 2013. – 212 с.

2-мавзу. ОТМ педагогларида креативлик сифатларини ривожлантириш йўллари

Режа:

1. Педагогларга хос креатив сифат ва ижодий-педагогик фаолият малакалари.
2. Шахсда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг самарали йўллари.
3. Педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар ва тамойиллар.
4. Креатив кўникмалар ва талабаларда креатив кўникмаларни шакллантириш жараёнининг моҳияти.
5. Педагогларнинг креативлик имкониятлари ва уларнинг таркибий асослари.
6. Педагогларнинг креативлик имкониятини аниқловчи мезонлар ва уларнинг даражалари.
7. Педагогларнинг креативлик сифатларига эгалиklarини аниқловчи шакл, метод ва воситалар.
8. Талабаларда креативлик кўникмаларини шакллантиришда ДТСнинг аҳамияти.
9. Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантириш босқичлари.
10. Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантирувчи метод, восита ва технологиялар.
11. Педагогик фаолиятни ташкил этишда ахборот технологиялари имкониятларидан ижодий фойдаланиш.
12. Талабаларнинг креатив фикрлаш кўникмаларига эгалиklarини баҳолаш.

Таянч тушунчалар: *сифат, креативлик сифатлари, малака, ижодий фаолиятни малакалари, креатив сифатларни ривожлантириш йўллари, педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар, шахс креативлигини ривожлантириш тамойиллари, педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар, педагогларнинг креативлик имкониятлари, педагогларнинг креативлик имкониятининг муҳим даражалари, шахснинг креативлиги даражасини аниқловчи мезонлар.*

1. Педагогларга хос креатив сифат ва ижодий-педагогик фаолият малакалари.

Бошқа ҳар қандай сифат (фазилат) каби креативлик ҳам бирданига шаклланмайди. Креативлик муайян босқичларда изчил ривожлантирилиб борилади. Хўш, шахс фаолиятида креативлик хусусиятлари қачондан намоён бўлади?

Одатда креативлик болаларнинг фаолиятида тез-тез кўзга ташлансада, бироқ, бу ҳолат болаларнинг келгусида ижодий ютуқларни қўлга киритишларини кафолатламайди. Фақатгина улар томонидан у ёки бу ижодий кўникма, малакаларни ўзлаштиришлари зарур деган эҳтимолни ифодалайди. Болаларда креативликни ривожлантиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур:

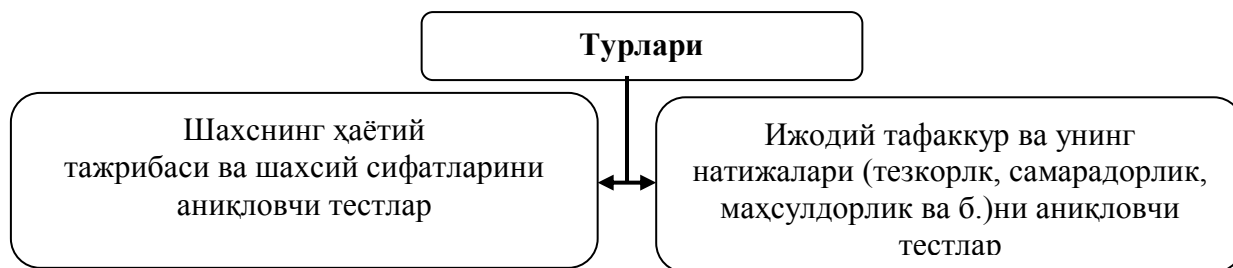
- 1) улар томонидан кўп саволлар берилишини рағбатлантириш ва бу одатни қўллаб-қувватлаш;
- 2) болаларнинг мустақиллигини рағбатлантириш ва уларда жавобгарликни кучайтириш;
- 3) болалар томонидан мустақил фаолиятни ташкил этилиши учун имконият яратиш;
- 4) болаларнинг қизиқишларига эътибор қаратиш

Тадқиқотчи Н.Файзуллаева педагогик тафаккурга эга бўлиш учун талабалар педагогика оид билимларни пухта ўрганиш асосида қуйидаги кўникма, малакаларни ўзлаштира олишлари зарур деб ҳисоблайди: педагогиканинг асосий ғоялари, концепциялари, қонуниятларини ва педагогик ҳодисаларнинг ривожланиш қонуниятларини билиш; педагогиканинг энг муҳим назарий ғоялари, асосий категориялари ва тушунчаларини билиш; асосий педагогик фактларни билиш; таълим ва тарбиянинг умумий услуби ҳақидаги амалий билимларни эгаллаш⁸.

Психологияда Э.П.Торренс томонидан шахс креативлигини аниқловчи тест ишлаб чиқилган. Э.П.Торренснинг фикрича, шахс креативлиги ўзида қуйидаги белгиларни намоён қилади:

- 1) саволлар, камчиликлар ва бир-бирига зид маълумотларга эътиборсиз бўлмаслик;
- 2) муаммоларни аниқлаш учун ҳаракат қилиш, илгари сурилган тахминлар асосида уларнинг ечимини топишга интилиш

Бугунги кунда психологияда шахс креативлиги унинг фаолиятига хос икки жиҳатга кўра аниқланмоқда. Бунда фаолиятнинг икки жиҳатини ёритувчи тестлардан фойдаланилади. Улар қуйидагилардир (6-расм):

6-расм. Э.П.Торренснинг шахса креатив сифатларини намоён бўлишини аниқловчи тестларнинг турлари

Талабаларда креатив фикрлаш кўникмасини шакллантиришдан олдин синфда қулай муҳитни яратиш лозим. Креатив муҳитда таълим олаётган талабаларда аста-секин креатив вазифаларни бажаришга нисбатан қизиқиш ортади, шунингдек, креатив тафаккурга эга ўқитувчини кузатиш натижасида креатив фикрлашга мойил бўлади (Sternberg & Williams, 1996). Креативлик характеридаги ўқув-билиш муҳити талабаларда таълим жараёнида катта аҳамиятга эга бўлган танқидий ва креатив фикрлаш кўникмасининг ривожланишига олиб келади (Boykin & Noguera, 2011, 2012; Marks, 2000, as cited in Jensen, 2013)⁹.

⁸ Файзуллаева Н. Педагогик билимлар – ўқитувчи касбий маҳоратининг назарий асоси //Uzluksiz ta’lim ж. – Т.: 2006. 6-сон. – 102-бет

⁹ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 6-7.

Олий таълим муассасаларида талабаларнинг креатив тафаккурга эга бўлишлари уларда ижодий муҳитнинг қанчалик таркиб топтирилганлигига боғлиқ. “Тўлақонли креативлик характериға эға таълим муҳитини яратиш пухта ўйланган режаға таянади. Ўқитувчилар агарда ўзларининг креатив ўқитиш метод ва стратегияларини қўллаш (яъни кенг кўламда ўйлаш ва креатив фикрлаш жараёнини ташкил этиш)да катта самарадорликка эришишини истасалар, буни талабалар онгига сингдиришлари ва ўз вазифаларини сидқидилдан бажаришлари лозим (Higgins, Hall, Baumfield, & Moseley, 2005)”¹⁰. Қолаверса, “креатив характериға эға муҳитдагина талабалар ўрганаётган мавзунинг мазмуни, ўқув ахборотлар ўртасидаги ўзаро алоқани тушуниш имкониятиға эға бўлади ва бу ҳақида фикрлаш бошлашади (Anderson et al., 2000)”¹¹.

Таълим амалиётининг креатив характер касб эта олмаётганлиги бир қатор тадқиқотчилар томонидан ўрганилган. М: хорижий мамлакатларда Бегетто, Кауфман, Киршнер (2010), Свеллер, Кларк (2006) каби тадқиқотчи-педагоглар бунинг сабаблари ҳамда уларни бартараф этиш шартларини куйидагилар билан изоҳлайдилар: “Кўп ҳолларда, ўқитувчилар фаннинг фақат мазмуни билан танишадилар, бироқ фикрлаш жараёниға катта аҳамият ва эътибор ва талаблар қандай ривожланишлари мумкинлиги ҳақида ҳеч қандай маълумот бермайдилар. Ўқитувчининг талапартиш йўриқлар бериш ёндашувининг самарадорлиги талабалар ўқув фаолиятини оширишға йўналтирилган метод ва стратегиялардан сезиларни даражада паст (Beghetto, Kaufman, 2010; Kirschner, Sweller, Clark, 2006). Ваҳоланки, талабларда фикрлаш кўникмаси бўйича йўриқларни аниқ ва тушунарли етказиб бериш учун ўқитувчи (танқидий, креатив) фикрлаш усуллари, кўникмаларни самарали шакллантириш йўллари билан талабаларни таништириш, орқали талабалар ўқув фаолиятини назорат қилиш ва уни йўналтириши лозим”¹². Муаллифлар томонидан билдирилган фикрларнинг мисоллар ёрдамида ёритилганлиги ўқитувчи ва талабаларнинг креатив фикрлаш жараёнини ташкил этиш тўғрисидаги фикрларини ойинлаштиришға ёрдам беради. “М: талабалар “Иммиграция ҳодисасининг моҳияти”ни “Ақлий ҳужум” стратегияси асосида ўрганиш жараёнда, энг аввало, стратегиянинг ўзи нималигини, уни қандай қўллаш зарурлиги ҳақидаги тушунчаларға эға бўлишлари лозим”¹³.

Шахс креативлигини ривожлантириш жараёнида “табақалаштириш”, “даврлаштириш” тушунчаларининг муҳим аҳамият касб этиши эътиборни тортади. Хўш, бу икки тушунча қандай мазмунни ифодалайди?

¹⁰ Ўша асар. – 7-бет.

¹¹ Ўша асар. – 7-бет.

¹² Ўша асар. – 7-бет.

¹³ Ўша асар. – 7-бет.

Табақалаштириш (лот. “diferentia” – “фарқланиш”, “даражаланиш”) – бутуннинг турли босқич ёки даражаларга ажратилиши.

Даврлаштириш (юнон. “peridos” – “доира бўйлаб айланиш”) – муайян ҳодисанинг қандайдир якунланган жараёни қамраб олган вақт birlikларига ажратилиши

Креатив жиҳатдан ривожланишда ҳар бир шахс ҳаётида давр ва босқич муҳим аҳамият касб этади. Демак:

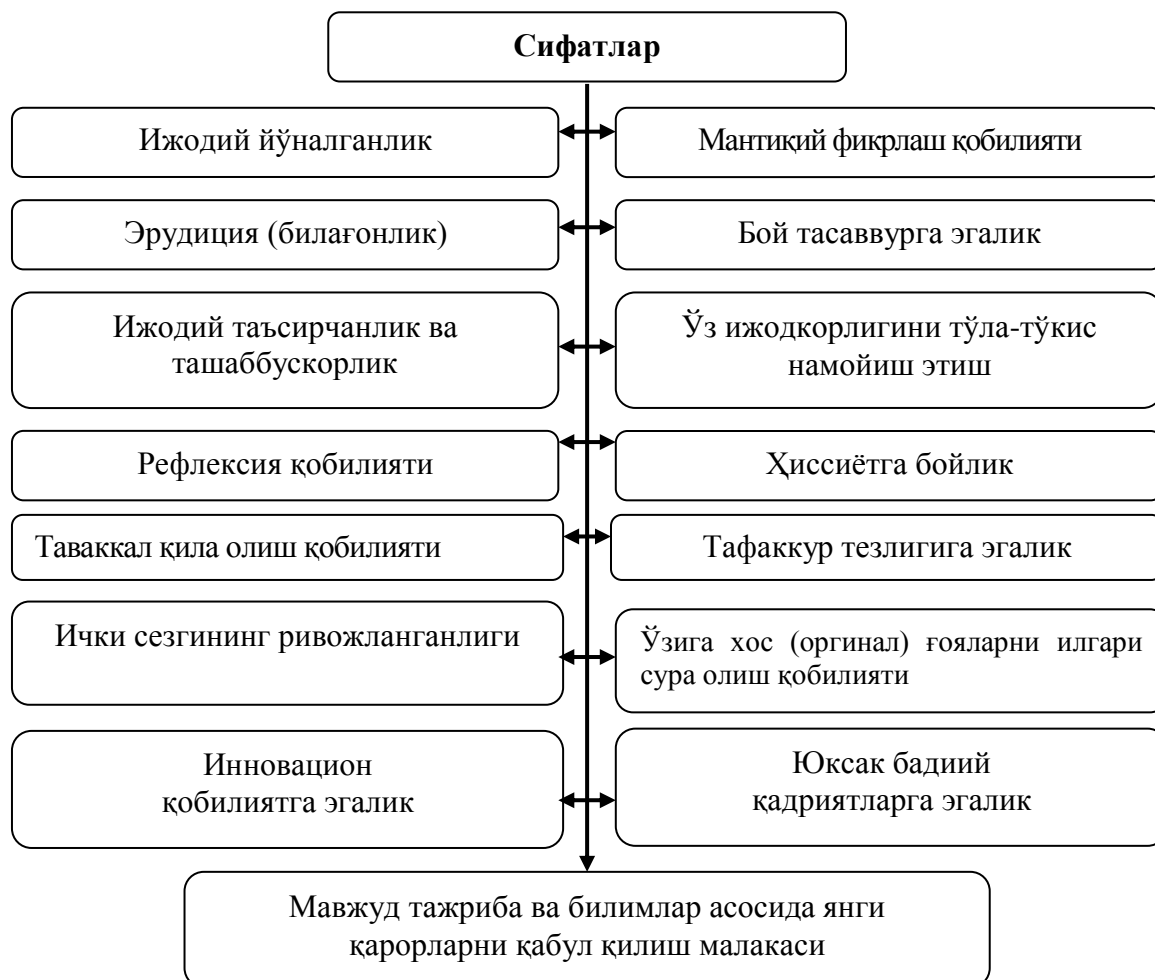
Креативликнинг ривожланиш даври – маълум креативлик сифатларининг ривожланиши якунига етган қандайдир вақт бирлиги.

Креативликнинг ривожланиш босқичи – муайян креативлик сифатларининг ривожланганлик даражаси

Шунга кўра маълум давр ва босқичларда педагогларда ҳам креативлик сифатлари, ижодий фаолият малакалари ривожланади.

Креатив тафаккурга эга талабалар: бошқа талабаларнинг ҳаёлига келмаган ғояларни билдиради; ўзларини ифода этишнинг ўзига хос услубини танлайди; баъзан мавзу алоқаси йўқ ёки ғайриоддий саволлар беради; ечими очиқ қолган вазифалардан завқланади; ғояларни аниқ далиллар асосида муҳокама қилишни афзал кўради; муаммонинг ечимини топишда ноанъанавий ёндашувни танлайди.

Шахсга хос креативлик сифатлари қуйидагилар саналади (5-расм):

5-расм. Шахсга хос креативлик сифатларининг турлари

Педагоглар креативлик сифатлари билан бир қаторда ижодий фаолиятни ташкил этишга лаёқатлиликини ифодаловчи қуйидаги малакаларга ҳам эга бўлишлари зарур:

**Педагогларда креатив фаолиятни ташкил этишга
имкон берадиган малакалар гуруҳлари:**

- 1) билишга оид (гностик) малакалар;
- 2) лойиҳалаш малакалари;
- 3) ижодий-амалий (конструктив) малакалар;
- 4) тадқиқотчилик малакалари;
- 5) мулоқотга кирувчанлик (коммуникатив) малакалари;
- 6) ташкилотчилик малакалари;
- 7) изчилликни таъминловчи (процессуал) малакалар;
- 8) техник-технологик малакалар

Қуйида ушбу малакалар гуруҳларининг моҳияти ёритилади:

Билишга оид (гностик) малакалар:

- талабаларнинг ёш ва индивидуал хусусиятлари, жамоанинг ижтимоий-психологик ўзига хослигини инобатга олган ҳолда ўқув-тарбиявий вазифаларни аниқ белгилаш;
- замонавий таълим талабларидан келиб чиққан ҳолда ўқув-тарбия жараёнини дидактик, психологик ва методик жиҳатдан режалаштириш ва таҳлил қилиш;
- таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишнинг самарали шакл, метод ва воситаларни асосли равишда танлай олиш;
- талабалар томонидан ўқув дастури талабларидан келиб чиққан ҳолда материалларни ўзлаштирганлик натижаларини, ўқувчиларнинг тарбияланганлик ва ривожланганлик даражасини аниқлай билиш;
- талабаларнинг билишга бўлган қизиқиш, эҳтиёж ва фаолликларини ривожлантириш бўйича турли кўринишдаги ишларни олиб бориш;
- дарсда, дарсдан ташқари шароитларда, куни узайтирилган гуруҳларда, тўғарак, клуб ёки жамиятларда турли тарбиявий ишларни олиб бориш;
- талабалар, уларнинг ота-оналари билан индивидуал ишларни амалга ошириш;
- талабаларда соғлом турмуш кечирishга бўлган эҳтиёжни шахсий ва умумий гигиенага амал қилиш кўникмаларини, биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш малакаларини шакллантириш;
- таълим жараёнида турли кўрсатмали қурооллар, замонавий техник воситалар, ахборот ва илғор педагогик технологияларидан фойдаланиш;
- дидактик материал ва кўрсатмали қуроолларни ишлаб чиқиш;
- ота-оналарни педагогик билимлар асослари, болаларнинг асосий ёш хусусиятлари, психологик ўзига хосликлари, турли ёш босқичларида фарзандлар билан ота-оналар ўртасида кечадиган муносабатлар моҳиятидан хабардор қилиш;
- ўз-ўзини таҳлил қилиш, ўз-ўзини баҳолаш ва шахсий фаолиятда йўл қўйилган камчиликларни тузатиш

Лойиҳалаш малакалари:

- дарс ёки тарбиявий тадбирларнинг лойиҳаларини яратиш;
- дарс ёки тарбиявий тадбирнинг технологик харитасини яратиш;
- дарс ёки тарбиявий тадбир моҳиятини босқичма-босқич ёритиш;
- таълимий ёки тарбиявий фаолият мақсадини аниқ белгилаш;
- мақсадга мос келадиган вазифаларни аниқлаш;
- ўқув материалнинг дидактик, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларини баён этиш;
- ўқув ёки тарбиявий характердаги материал мазмунини шакллантириш;
- ўқув ёки тарбиявий материал мазмунини очиб берадиган бир қанча маълумотлар ўртасидаги ўзаро изчилликни таъминлаш;
- талабаларни мустақил фикрлашга рағбатлантирувчи саволлар тизимини ишлаб чиқиш;
- дарс ёки тарбиявий тадбирнинг методик тузилишини асослаш;
- дарс ёки тарбиявий тадбир жараёнида бажариладиган педагогик топшириқлар тизимини аниқлаш;
- янги материални баён этишда турли замонавий ёндашувларни қўллаш;
- муайян изчилликка эга тест топшириқларини ишлаб чиқиш;
- талабаларнинг билим даражасини ташхислаш жараёнини асослаш;
- талабалар жамоаси ҳамда алоҳида талабанинг тарбияланганлик ва ривожланганлик даражасини баҳолаш механизминини яратиш

Ижодий-амалий (конструктив) малакалар:

- алоҳида-алоҳида маълумотлардан фойдаланган ҳолда яхлит ўқув ва тарбиявий характердаги материални шакллантириш;
- ўқув материални турли расм, сурат, жадвал, диаграмма, модел ва бошқалар билан бойитиш;
- ўзига хос, оригинал ўқув материални тайёрлаш;
- мустақил равишда янги методни асослаш;
- ўқув машғулоти (дарс) ва тарбия тадбир учун кўрсатмали қуроллар тўпламини яратиш;
- дарс ёки тарбиявий тадбирнинг технологик паспорти, харитасини яратиш;
- дарс ёки тарбиявий тадбирда фойдаланиш учун мультимедия материалларини яратиш;
- ўқув материалнинг тақдимот вариантини тайёрлаш;
- турли мавзулардаги тарбиявий тадбирлар учун талабаларнинг фаол иштирокида видео роликлар яратиш;
- дарс конспектини тайёрлаш;
- турли шакл ва методларга асосланган синов топшириқлари (савол, топшириқ, масала, мисол, машқ, тест), баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш;
- назорат ишларини ташкил этишга ижодий ёндашиш

Тадқиқотчилик малакалари:

- илмий изланиш олиб бориш метод ва воситаларини танлаш;
- манбалар билан ишлаш (назарий таҳлил, муҳим маълумотни топиш, тезис, конспект, реферат, картотека билан ишлаш, адабиётлар рўйхатини тузиш);
- нашр манбалари ва ахборот технологиялари (Интернет) материаллари билан танишиш;
- анкета сўровини ташкил этиш;
- замонавий педагогик муаммоларни аниқлаш, долзарблигини асослаш;
- мавжуд манбалар асосида муаммонинг ишланганлик даражасини ўрганиш;
- педагогик тажриба олиб бориш методикасини ишлаб чиқиш;
- уч (ёки тўрт) босқичли педагогик тажрибани илмий-методик ташкил этиш;
- илмий мақола, ахборот ва ҳисобот тайёрлаш;
- илмий мақолаларни нашрга тайёрлаш;
- педагогик тажриба натижаларини умумлаштириш ва таҳлил қилиш;
- таҳлил натижаларини математик-статистик таҳлил қилиш;
- статистик таҳлил натижаларига кўра хулоса чиқариш ва илмий-тавсияларни илгари суриш;
- педагогик тажриба натижаларини муҳокама қилиш (саволлар қўйиш, шахсий фикрни билдириш, танқидий фикрларни айта олиш, амалий таклифлар бериш)

Мулоқотга кирувчанлик (коммуникатив) малакалари:

- талабалар, ота-оналар, таълим муассасаси раҳбарияти, ҳамкасблар билан мулоқотда турли шакл, методлардан фойдаланиш;
- педагогик амалиётнинг барча иштирокчилари билан амалий, ишчанлик ёки шахсий муносабат ўрнатиш;
- талабаларга маълумотларни етказишнинг самарали йўл ва воситаларини топиш;
- топшириқлар юзасидан талабанинг жавоби ёки шахсий фикрларини тинглай билиш;
- педагогик жараёнларда юзага келадиган низоларнинг олдини олиш, бартараф этиш ёки ривожлантириш;
- жамоа ва турли босқичдаги талабалар ўртасида ўзаро муносабатларни мустаҳкамлаш;
- жамоада соғлом рақобатга асосланган муҳитни қарор топтириш;
- талабаларнинг фаолиятларини рағбатлантириш;
- талаба жавобидаги хато ёки хатти-ҳаракатидаги камчиликларга муносабат билдириш;
- талабалар билан таълимий ҳамкорликка эришиш

Ташкилотчилик малакалари:

- талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини бошқариш;
- талабаларда илмий билимларни ўзлаштириш кўникма, малакаларини шакллантириш;
- дарс жараёнида вақтни тўғри тақсимлаш ва режани самарали бажариш;
- талабалар билан индивидуал ишларни ташкил этиш;
- гуруҳ жамоаси билан жамоавий ёки гуруҳли ишларни олиб бориш;
- талабаларда таълим муассасаси ички тартиб-қоидаларига риоя этиш кўникмаларини шакллантириш;
- талабаларга ўқув ва ижтимоий топшириқларни бериш;
- ўқувчиларнинг диққатини бошқариш;
- талабалар ўртасида баҳс-мунозара ташкил этиш ва уни бошқариш;
- дарсларда ўйин технологияларидан фойдаланиш;
- талабаларнинг ўқув фаолликларини ошириш, уларнинг мустақиллигини таъминлаш;
- кичик гуруҳларни шакллантириш асосида топшириқлар бажарилишини таъминлаш;
- талабалар билан ҳамкорликда тарбиявий ишлар рўйхатини ишлаб чиқиш

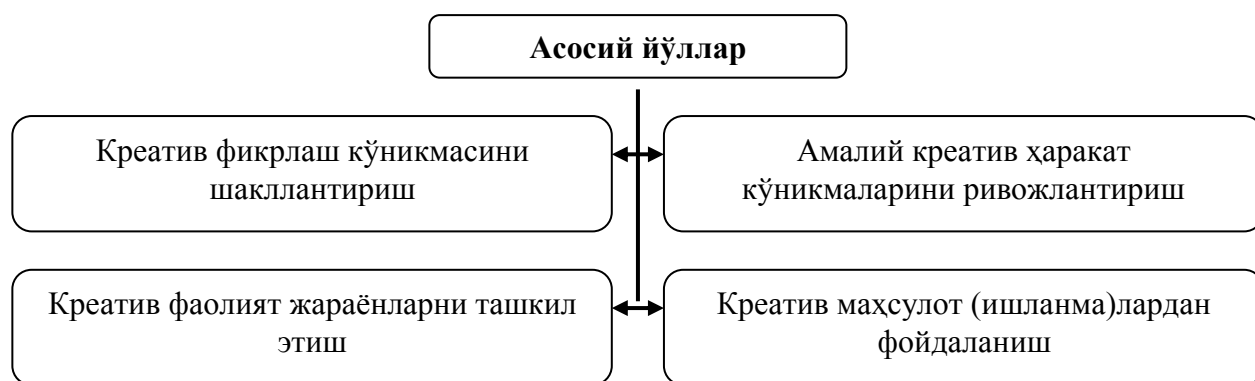
Изчилликни таъминловчи (процессуал) малакалар:

- ўқув материали мазмунини баён қилишда нутқий изчилликни таъминлаш;
- оғзаки ва ёзма нутқни баён қилишда ўзаро изчилликни қарор топтириш;
- талабаларнинг мавжуд билимлари билан янги ўзлаштириладиган билимлар ўртасида муайян изчилликни юзага келтириш;
- талабаларнинг мавжуд ҳаётий қарашларини янги ғоялар билан бойитиш;
- дарсда ва дарсдан ташқари тарбиявий ишлаарда талабаларни фаол фаолиятга ундовчи методлардан фойдаланишда муайян изчилликка эришиш;
- талабалар БKM даражасининг ДТС талабларига мувофиқ келишида маълум изчилликка эришиш;
- гуруҳ жамоасининг ижтимоий-психологик ҳолатини ўрганиш методларидан фойдаланишда педагогик фаолият изчиллигини таъминлаш;
- талабаларнинг тарбияланганлик ва ривожланганлик даражасини баҳолашда доимий изчилликка эришиш

Техник-технологик малакалар:

- таълим жараёнига замонавий техник воситаларини татбиқ этиш;
- дарс жараёни мазмунини технологик паспорт ва технология харита ёрдамида ёритиш;
- ўқув материали мазмунини ёритувчи слайдларни тайёрлаш;
- ўқув машғулотларини ахборот технологиялари, интерфаол методлар ёрдамида ташкил этиш;
- ихтисослик фани хусусиятидан келиб чиққан ҳолда турли техник воситалардан фойдаланиш;
- дарсларда проекторни қўллаш олиш;
- ўқув материалларини аудио ва видео ёзувлари, тақдимот асосида баён қилиш;
- талабаларда ўқув материални мустақкамлаш ва ўқув топшириқларини беришда ахборот технологияларини қўллаш;
- компьютер имкониятларидан фойдаланишга доир ўқув топшириқларини ишлаб чиқиш;
- талабаларнинг БКМни баҳолашни компьютер асосида ташкил этиш;
- талабаларнинг билим олганлик ва тарбияланганлик даражаларини ташхис қилишда компьютер ёрдамига таяниш ва б.ш.

2. Шахсда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг самарали йўллари. Айтиб ўтилганидек, барча шахсларда бўлгани каби педагогларга ҳам креативлик сифатлари ўз-ўзидан ривожланмайди. Шунга кўра тадқиқотларда шахс (жумладан, педагоглар)да креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг бир қатор йўллари ёритилади. *Патти Дрепеау¹⁴ томонидан ҳам шахс (жумладан, педагоглар)да креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг тўртта йўли кўрсатилган (6-расм):*

6-расм. Креатив сифатларни ривожлантириш йўллари

Қуйида мазкур йўлларнинг моҳияти хусусида сўз юритилади.

¹⁴ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 9.

1-йўл: креатив фикрлаш кўникмасини шакллантириши. Бунда асосий урғу креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириши асосий эътибор марказида бўлиб, талабалар феъллар ёрдамида креатив характердаги ҳаракатларнинг моҳиятини ифодалашга йўналтирилади. Хусусан, ўқитувчилар креатив фикрлаш кўникмасини самарали шакллантириши мақсадида талабаларга уларни фикрлашга ундовчи саволлар таркибида зарур феълларнинг бўлишига эътибор қаратилади. Бу ҳолат мисоллар билан тушунтирилса, талабалардан “юррак ва қон айланиш тизими ўртасидаги боғлиқликни таърифлаб беринг” мазмунидаги назорат саволи уларда креативликни шакллантирмайди. Зеро, савол таркибидаги “таърифлаб беринг” тушунчаси ўз моҳиятига кўра “мавжуд билимларингизни бирма-бир айтиб ўтинг” дейиши билан тенг.

Назорат саволларини беришда талабаларни фикрлашга ундовчи сўз (феъл)лардан фойдаланиши уларнинг креатив фикрлашларини осонлаштиради. Шу сабабли шахсда креатив сифатларни шакллантиришининг биринчи йўлига кўра педагоглар турли, антиқа, ноанъанавий ҳамда пухта жавобни беришга мажбур қилувчи сўз (феъл)лардан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир. М: “боғлиқликни топинг”, “яратинг”, “башорат қилинг”, “фикрни мантиқан баён этинг”, “масаввур қилинг” каби сўз (феъл)лардан фойдаланиши амалий жиҳатдан самарали саналади.

Агарда педагог талабалардан “юррак ва қон айланиш тизими ўртасидаги боғлиқликни таърифлаб бериши”ни талаб қилиши ўрнига, “юррак ва қон айланиш тизими ўртасидаги боғлиқликнинг барча турларини келтириши”ни сўраши лозим. Натижада талабалар ҳам мавжуд билимларни умумлаштириши, ҳам янги фикр ва гояларни илгари суриши имкониятига эга бўлади.

Педагоглар биринчи йўлни қўллаш – талабаларда креативлик кўникмасини шакллантиришда ёш ўқитувчиларнинг “Креативлик харитаси”дан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир.

2-йўл: амалий креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантириши. Педагоглар талабаларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириши ва ривожлантиришда кўрсатмали метод ва усуллардан фойдаланади. Бу ўринда саволлардан фойдаланиши фақат қисқа муддатда ёрдам бериши мумкин, бироқ, талабаларда интерфаоллик ва киришимлиликни ривожлантирмайди.

Патти Драпеау ўз асарида бир қатор талабаларда интерфаоллик ва креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришда самарали бўлган йўл ва методларни келтириб ўтади. Хусусан:

- Веб-сайтлар билан ишлаш;
- визуаллаштириши;
- барча нуқтаи назарларни инобатга олиши;
- муҳим гояларни турли вазиятларда ва ўринли қўллаш (гояни бошқа шароитга кўчириши – трансформация);
- рамзийлаштириши каби йўллар;
- “Ақлий ҳужум”;

- “Кейс-стади” каби методлар¹⁵.

3-йўл: креатив фаолият жараёнларни ташиқил этиши. Мазкур йўл талабаларни муаммони ечиши ва инновацион гояларни илгари суриши жараёнида креатив, ижодий фикрлашга урғу беради. Мазкур жараёнларда креатив метод ва усуллар фаол қўлланилмасида, креатив фикрлаш юз беради. М: “Юрак ва қон айланиши тизими ўртасидаги боғлиқликни топиши” (Isaksen & Treffinger, 1985). Топириқни бажарар экан, талабалар одамнинг қон айланиши тизими билан боғлиқ турли муаммоларни таҳлил қилади. Натижада ушбу жараёнда кўп томонлама фикрлаш, мушоҳада юрийтиши рўй беради.

4-йўл: креатив маҳсулот (ишланма)лардан фойдаланиши. Бу йўлни тутишида педагог талабаларга “Одамнинг қон айланиши тизими” мавзусида Power Point дастури ёки мультимедия ёрдамида тақдимотни яратиши топиригини бериши мумкин. Тақдимотни тайёрлаш жараёнида талабаларда креатив фикрлаш кўникмалари фаол ривожланади.

Талабалар ўзларининг креатив фикрлаш қобилиятларини қулай муҳитда тўла намоён қилишлари мумкин. Агар талабаларда муваффақиятсизликка учраш қўрқув ҳисси мавжуд бўлса, фикрни нотўғри ифодалашдан ҳадиксирасалар, танқидга учрасалар бундай вазиятда уларда креатив фикрлаш кўникмаларини самарали шакллантириши ёки ривожлантириши мумкин бўлмайди. Талабаларда креативликни одатга айлантириши орқалигина креатив фикрлаш кўникмасини муваффақиятли шакллантириши мумкин.

Бу жараёнда улар томонидан мавзу мазмунининг пухта англаниши ва креатив фикрлаш кўникмаларини баҳолашда қўлланиладиган метод ва воситалар (3-мавзу) муҳим аҳамият касб этади¹⁶.

Шахсан Сиз нима деб ўйлайсиз: олий таълим муассасаларида талабаларни креатив фикрлашга ундаш жараёнида мазкур йўллардан қай тартибда фойдаланиш кутилган натижаларни кафолатлайди. Бу ўринда Патти Драпеау қуйидаги маслаҳатни беради: “Бир манзилдан иккинчи манзилга бориш учун биз икки ва ундан кўп йўналишларни босиб ўтамиз. Бу фикр қуйида билириладиган кўрсатмаларга ҳам тааллуқлидир. Ўқитувчи дарс жараёнида бир ёки бир нечта (юқорида келтириган) йўллардан фойдаланиши мумкин. Ўқитувчи креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантирувчи феълларни (1-йўл) қўллашга қарор қилса, у бевосита креатив муаммоларни ҳал этиш (3-йўл) устида иш олиб бораётган талабаларни креатив фикрлаш стратегиялари (2-йўл)дан фойдаланишга ҳам самарали жалб этади. Дарс эса креатив маҳсулотни (4-йўл) ишлаб чиқиш билан яқунланади. Креатив фикрлаш жараёнини моҳиятини ёритувчи харита ўқитувчиларга дарс жараёнида намоён бўладиган креативлик даражаси, турини аниқлашга ёрдам беради”¹⁷.

¹⁵ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 8-10.

¹⁶ Ўша асар. – 10-бет.

¹⁷ Ўша асар. – 12-бет.

Кўп ҳолатларда ўқитувчилар ҳамда талабаларнинг ўзлари ҳам шундай саволга дуч келишади: креатив фикрлаш жараёнининг одат сифатида намоён бўлишига эришиш мумкинми? Бу ўринда Патти Драпеау шунаё фикрларни илгари суради: *“Мия тадқиқотлари креатив фикрлаш кўникмасини ривожлантириши усуллари ва уни қандай қилиб одатга айлантириши мумкинлигини тушуниши имконини беради. Креативлик миянинг олд (гоялар юзага келадиган) ва чекка (таҳлил қилиши) соҳаларининг ўзаро мувофиқликда ишлаши ва допамин (кишининг ўзини яхши ҳис этишига ёрдам берувчи) моддасининг ишлаб чиқарилиши натижасида рўй беради. Таълим олиши мияда кичик бурмаларининг пайдо бўлишига олиб келади ҳамда миянинг фаол ишлаши натижасида бу жараён кучаяди. Инсон мияси образ, башорат, хис туйғу, эмоция ва маъно бой маълумотлар олишни маъқул кўради. “Агарда маълумот ҳеч қанай ҳиссиёт ва фикрий жараёнлардан ҳоли бўлса, у мияда сақланмайди” (Willis, 2006, p. 44). Бироқ, креатив фикрлаш мияда унинг “таълим олиши ва ўрганиши методларига зид бўлган” янги усулларни қўллаш ва ноанъанавий, оригинал гояларнинг ишлаб чиқилишини тақозо этади (DiSalvo, 2011, 1-боб). Креатив фикрлаш кўникмасини машқ қилдириши натижасида талабалар фақатгина ўрнатилган алоқаларга таянибгина қолмай, балки мияда янги, маънога бой алоқаларни ўрнатиши, янги гояларни ишлаб чиқиши ва янги фикрлашга мойил бўладилар. Доимий равишда олиб борилган машқлар натижасида янги креатив фикрлаш одатий ва автоматик характерга эга бўлади. Инсон мияси доимо тўғри ишлашга одатланган, яъни, мия учун фақат биргина тўғри жавоб мавжуд бўлади. Ваҳоланки, бу креативлик эмас. Креативлик – талабаларнинг ўз қараишларини ҳимоя қилиши жараёнида барча жавоблар тўғри бўлиши мумкин дегани. Креативлик муҳитига сингиб кетиши саналади. Шу сабабли креатив фикрлашни одатга айлантириши учун талабалар мазкур жараёнга ишонч билан қарай олишлари лозим.*

Талабалар креативлик рағбатлантирилса ва самимий муҳит яратилсагина, креатив фикрлашни одатга айлантира оладилар. Креатив муҳитда ўқитувчи ва талабалар бошқаларга нисбатан самимий муносабатда бўлиши ва уларнинг фикр мулоҳазаларини ҳурмат қилишни ўрганадилар. Хато қилишдан ёки муваффақиятсизликка учрашдан қўрқиши, ҳаддан ташқари баҳоларга эътибор қаратиши, бошқалардан ажралиб туриши, менсимаслик ва танқидга учрашдан, камситилишдан қўрқиши хисси мавжуд талабаларда креативлик одатга айланмайди. Креативликни одатга айлантириши, талабаларнинг ўқишдаги муваффақият ва ўз-ўзига бўлган ҳурматни ошириши фақатгина креатив фикрлашни мувофиқ равишда қўллаш орқали ва соғлом муҳитдагина эришиши мумкин”¹⁸.

¹⁸ Ўша асар. – 12-13-бетлар.

Хорижлий педагоглар, хусусан, Патти Драпеаунинг фикрича, бир шахснинг, айниқса, ўқитувчининг креативлиги бошқа (талаба)ларни ижодий жараёни ташиқил этишига руҳлантиради.

“Креативлик юқумлилик хусусиятига эгадир; креатив бўлиш учун киши кўпроқ креатив инсонлар билан мулоқот қилиши ва ҳаммиса изланишида бўлиши лозим. Ҳар қандай кўникмани шакллантириш мумкин бўлганидай, креатив фикрлаш қобилияти ёки кўникмасини ҳам ривожлантириш мумкин. Бу талабаларга ҳам тааллуқли бўлиб, креативлик устида ишлаш талабаларга ноодатий тарзда фикрлашга ёрдам беради. Бироқ, талабаларни руҳлантириш ва креатив бўлишига ундаш ўқитувчининг қай даражада малакали эканлигига боғлиқ. Креативлик бўйича олиб борилган тадқиқотлар ва креативлик назариячиларининг ишлари талабаларда креативлик кўникмасини шакллантиришида қўлланма сифатида хизмат қилади (2.1-жадвал). Бу аудиториядаги муҳит, талабаларда фикрлаш тарзининг шаклланиши, ўқитувчининг ёндашув ва стратегиялари элементларини ўз ичига олади”¹⁹.

2.1-жадвал. Талабаларда креативликни шакллантириш²⁰

Талабаларда креативликни шакллантириш	
Талабаларни ...	- қизиқарли; - мураккаб вазифалар; - аниқ мақсад ва вақт билан таъминлаш
Талабаларга ...	- креативлик мувозанатсизлик хиссини юзага келтиришини англашиш; - безовталиқ ва қўрқув ҳиссидан халос бўлишига ёрдам бериш; - креатив фикрлаш кўникмаларини бошқа кўникмалар билан ривожлантиришига ёрдам бериш; - “қутқариб” қолиш эмас, балки йўл йўриқ кўрсатиш
Талабаларни ...	- суҳбатлар орқали рағбатлантириш; - конструктив шарҳлар билан таъминлаш; - янги кўрсатмалар билан таништириб бориш
Талабалар ...	- ўзларида креативликнинг бошқа турларини ҳам ривожлантира олишлари; - гуруҳда ишлай олишлари; - ҳиссий жиҳатдан эркин ва ижобий фикрларга эга бўлишлари учун пойдевор бўладиган муҳитни яратиш

Талабаларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантиришида ўқитувчи алоҳида ўрин тутди. Бу жараёнда “ўқитувчининг роли аудиторияда креативлик муҳитини яратишидан иборат. Паннелс ва Клакстонлар (2008) қайд этганларидек, муҳит (аудитория ҳақида гап кетганида мақсад ва вазифалар) креативликни шакллантиришига таъсир этади, бошқа тадқиқотчи

¹⁹ Ўша асар. – 14-бет.

²⁰ Ўша асар. – 15-бет.

Пиштонинг (2004) фикрича эса, креативлик таваккал қилишни талаб этади. Ваҳоланки, ўқитувчи синфда талабалар ўзини эркин сеза оладиган ва ўз фикрлари, гоялари билан бўлиша оладиган муҳит яратиши лозим. Талабалар креативлик синф хонасида ўз гоя ва фикрларини турли йўллар билан ифода этишлари мумкин ва улар буни қадрламоқлари лозим. Талабалар мияда юз бераётган жараёнларни янада фаоллаштириши учун ўрнатилган қонун қоидалар, стандартлардан четга чиқиб, турли саволлар беришда эркин ҳаракат қилишлари керак. Ўқитувчи талабалардаги креативликни ноодатий гояларни ўртага ташиши ва уларни вербал ва новербал тарзда рағбатлантириши орқали қўллаб қувватлайди. Ўқитувчининг талабалар бераётган креатив гояларига нисбатан тўғри муносабати уларнинг мумкин бўлган ва мумкин бўлмаган шартларни англашида муҳим аҳамиятга эга. Мазкур элементларнинг барчаси ўқитувчи-талаба муносабатининг муҳим қисми бўлиб, талабалар муваффақиятини таъминлайди (Hattie, 2011)''²¹.

Муайян омиллар педагогларда креативлик сифатлари, малакаларини ривожлантиришга тўсқинлик қилади. Шу сабабли педагогик жараёнда ўқитувчилар ушбу омилларни бартараф этишга эътибор қаратишлари лозим. Қуйидаги омиллар шахсда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилади:

{	1) ўзини таваккалдан олиб қочиш; 2) фикрлаш ва хатти-ҳаракатларда қўполликка йўл қўйиш; 3) шахс фантазияси ва тасаввурининг юқори баҳоланмаслиги; 4) бошқаларга тобе бўлиш; 5) ҳар қандай ҳолатда ҳам фақат ютуқни ўйлаш	}

“Креатив муҳитда ўқитувчи талабалар диққат-эътиборини жалб этиши мақсадида бирор бир янгиликдан фойдаланади. Қизиқувчанлик ва шубҳани уйғотувчи маълумот, талабаларни ўзига жалб этиб, уларда ўқишга бўлган интилишини кучайтиради (Koutstaal, 1997; Willis, 2006). Олиб борилган мия тақиқотлари шуни кўрсатдики, янгилик ҳамини мияни фаоллаштиради. Ўқитувчи талабаларни янги маълумот ва манбалар билан таъминлаганда ёки янги стратегияларни қўллаганда, мия “уйғонади” ва эътибор қаратади. Масалан, бирор бир адабий асар қаҳрамони ёки тарихий шахсга ўхшаб кийиниши, тарихий буюм ёки замонавий предметлардан фойдаланиши, муסיқа эшиттириши, латифалар айтиши, синф хонасидаги жиҳозлар ўрнини алмаштириши, ўйинлар ўйнаш (бу ўрта мактаб ўқувчилари ва олий таълим муассасалари талабаларига ҳам бирдек тааллуқли), дарс шаклини ўзгартириши.

Креатив муҳитда ўқитувчи талабаларга тез-тез танлаш имконини беради. Танлов креативликни шакллантиришда муҳимдир (Sprenger, 2010) ва у талабаларни руҳлантириб, уларга ўқишни назорат қилиш имконини берибгина

²¹ Ўша асар. – 15-бет.

қолмай, балки ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтиради. Танлов ҳуқуқи нафақат ўқитувчи-талаба муносабатини яхшилаш, балки ҳар икки тарафнинг ҳам индивидуаллигини ифодалашга замин яратади (Desi, 1995). Танлов ҳуқуқи фақат бир томонлама бўлиши ҳам мумкин, яъни танлов талаба томонидан мустақил равишда амалга оширилиши ва якуний натижа икки ёки ундан кўп шаклда тақдим этилиши мумкин”²².

Олий таълим муассасаларида ҳам ўқитувчилар талабаларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришда уларнинг жамоа бўлиб, кичик ёки катта гуруҳларда ишлашлари учун зарур шарт-шароитни яратиб бера олишлари зарур. Зеро, катта ва кичик гуруҳларда ишлаш жараёнида билдирилган ҳар қандай фикрни креатив жиҳатдан ривожлантириш имконияти юзага келади.

“Ўқитувчи креативлик дарсларида жамоа туйғусининг аҳамиятини ангалаган ҳолда, доимий равишда гуруҳларни ўзгартириб, талабаларда жамоа бўлиб ишлаш, бошқалар қобилияти ва маҳоратини ҳурмат қилиш кўникмаси шакллантиради. Ваҳоланки, якка тартибда ишлаш маълум вазиятларда самара берса, креативлик дарстаридан кичик гуруҳларда ишлаш мақсадга

мувофиқдир, чунки креативлик кўникмаси ижтимоий феномендир (Farrell, 2001; John-Steiner, 2000; Sawyer, 2003, 2006b); Соьернинг фикрига кўра, креатив қарашлар жамоа бўлиб ишлаш жараёнида ва креатив ҳамкорлик натижасида шаклланади (Sawyer, 2006a, p. 42).

Ўқувчиларни кичик гуруҳларга бўлиш мезонлари:

▪ талабаларни маълум соҳадаги қобилиятларига кўра кичик гуруҳларга бўлиш; талабаларни бундай қобилиятига кўра бўлиш асло креатив фикрлаш кўникмасига боғлиқ бўлмаслиги лозим. Бундай гуруҳларда талабалар эркин ҳаракат қила олишлари ва вақти келса бошқа гуруҳга ўтишга тайёр бўлишлари лозим;

▪ ҳамкорлик гуруҳлари талабаларнинг қизиқишлари асосида ташкил этилади; бундай гуруҳлар турли билим ва қобилият даражасига эга талабалардан иборат бўлиши ҳам мумкин. Кўп ҳолларда бундай гуруҳдаги талабалар маълум бир рол, яъни масъулиятни ўз елкаларига оладилар. Мазкур гуруҳни шакллантиришда асосий эътибор талабанинг когнитив ҳоҳиш-исталарига эмас, балки унинг илмий ва ижтимоий билимига берилади;

²² Ўша асар. – 16-бет.

▪ **мослашувчан гуруҳлар** талабаларнинг индивидуал эҳтиёжлари, қизиқишлари ва ҳоҳиш-исталари асосида ташки этилади. Гуруҳнинг қизиқишлари ўзгарса, шунга кўра унинг аъзолари ҳам ўзгаради. Бундай гуруҳ талабаларда мослашувчанлик кўникмасини шакллантиради.

Ўқитувчи талабалар мувафаққиятга эришишлари учун уларни қизиқарли, мураккаб вазифалар ва аниқ мақсад ва вақт билан таъминлайди. Маълум вазифани бажариш жараёнида талабалар ишга “берилиб” кетишлари сабабли улар вақт тушунчасини унутиб қўядилар (Csikszentmihalyi, 1996). Ваҳоланки, талабалар мактаб шароитида камдан-кам бундай ҳолатга тушсаларда, ўқитувчилар бундай муғҳитни яратишга интилишлари лозим”²³.

4. Креатив кўникмалар ва талабаларда креатив кўникмаларни шакллантириш жараёнининг моҳияти. “Креативлик отаси” номи билан машҳур Пол Торранс тўртта креативлик кўникмасини аниқлаган (1987а). Унинг олиб борган тадқиқотлари шундан далолат берадики, мазкур креатив кўникмаларни шакллантириш ва уларни баҳолаш мумкин (7-боб):

1. Равонлик. Кўплаб гояларни ўйлаб топши кўникмаси кўп деган сўзга асосланади.

2. Мослашувчанлик. Турли гояларни ўйлаб топши кўникмаси ўзгартириш деган сўзга асосланади.

3. Ўзига хослик. Бошқаларга ўхшамаган, ажралиб турувчи гояни ўйлаб топши кўникмаси ноёб деган сўзга асосланади.

4. Яратувчанлик. Гояларни кенгайтириш кўникмаси қўйиши деган сўзга асосланади.

Креативлик дарсларида талабалардан ажойиб гояларни ўйлаб топши (ўзига хослик); уларни кенгайтириш (шлаб чиқиш); ёки бошқа гоялар билан солиштириш ва улардаги боғлиқликни топши (мослашувчанлик) талаб этилганда, мазкур кўникмалар бир-бири билан кесишади.

Равонлик

Креатив равонликнинг асосий мақсади талабаларда бир эмас, балки бир нечта гояларни ўртага ташлаш кўникмасини шакллантиришдан иборат. Сон асосий мақсаддир; бир қатор гоялар ичидан бир ёки ундан кўп мақбулини топшимиз мумкин. Кўп ҳолларда ўқитувчилар талабаларда равонлик кўникмасини шакллантириш учун “ақлий ҳужум” стратегиясидан фойдаланадилар. Бу машқ оғзаки ёки ёзма (гояларни қо-ғозга ёзиб, кейинги талабага қўшимча гоялар киритиш учун узатиши лозим) тарзда бажарилиши мумкин. “Тўхта ва бошла” мазмундаги “Ақлий ҳужум” машқида талабалар гояларни ўртага ташлаб, уларни таҳлил қиладилар ва баҳолайдилар, сўнг бу яна бир бор қайтарилади. Талабалар бу машқда яхши натижаларга эришсалар,

²³ Ўша асар. – 16-17-бетлар.

улардаги креативлик кўникмаси эркин ва равон фикрлаш кўникмаси билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Агарда акси бўлса, доимий машқ ва тажриба ёрдамида яхши натижаларга эриши мумкин.

Ўқитувчи мазкур машқни бажаришда қийинчиликка учраган талабаларни кузатиши табиий. Фақатгина юзаки маълумотга эга бўлган талабалар чекланган билимга эга бўлганликлари сабабли турли ва қизиқарли зояларни ўйлаб топшида қийналадилар. Баъзи ҳолларда эса, етарлича маълумот ва билимга эга талабалар ҳам мазкур машқни бажаришда қийинчиликка учрашлари мумкин. Бундай вазиятда ўқитувчи қуйидаги стратегиялардан фойдаланган ҳолда талабаларга ёрдам бериши мумкин:

- Синфда талабаларга руҳ бағишлолчи муҳитни яратиш. Ўқитувчи талабаларга синфдаги барча буюмлар, жиҳоз, дераза ва деворга осилган расм, жадвал, схемаларга эътибор қаратишни ва уларга синчиклаб қарашни сўрайди. Синфдаги барча нарсалар талабаларда қандай зояларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Уларга бу жиҳоз ва буюмлар нималарни эслатди ёки қандай маълумот билан боғлиқлиги бор? Масалан, агарда талабалар цунами ҳақида “ақлий ҳужум” машқини бажараётган бўлсалар, таиқарида нур сочиб турган қуёш уларга цунами қуёшли кунда рўй беришини эслатиши мумкин.

- Янги зояларни ўйлаб топшида талабалар қизиқишларидан фойдаланиш. “Ақлий ҳужум” машқи маълум бир адабий асар ҳақида бўлса, асар қаҳрамонлари характери ва уларнинг ҳатти-ҳаракатларини улар ёқтирган асар қаҳрамонлари, телевизион кўрсатув ижодкорлари ёки машҳур спортчиларнинг феъл-атвори ва ҳатти-ҳаракатлари билан солиштиришлари мумкин.

Талабалар креативликда равонлик ва эркинликка эришмасалар, машқ ва дарслар жараёнида уларнинг миясига биринчи келган зоягагина таяниб қоладилар, ваҳоланки бундай зоя боиқаларнинг зоясида ажралиб турмайди ва талабанинг кенг фикрлашидан далолат бермайди. Қолаверса, муаммонинг ечимини топшида қанча кўп зоя топилса, тўғри жавоб ёки вариантни танлаш имконияти шунча катта бўлади. Масалан, тарих дарси жараёнида европалик босқинчилар Америка минтақасига илк бор қадам қўйганда улар топган биринчи нарса “компьютер” деган жавоб ҳам нотўғри бўлар эди; жавоблар берилаётган саволлар доирасида бўлиши лозим. Савол қанча кўп деталларни ўз ичига олса, талабалар ҳам мувофиқ равишда жавоб топшига ҳаракат қиладилар.

Мослашувчанлик

Ўқувчилар кенг фикр юрита олсалар, вазият ва муаммога ҳам бир қанча ва турли ечим топадилар. Талабаларда мослашувчанликни улар турли нуқтаи-назар ва фикрларни инобатга олганлари ва уларни таҳлил қилганларида, турли фикрларин бир-бири билан солиштирганда ва уларнинг ўҳиши ва фарқли томонларин топганларида ва ниҳоят мувафаққиятга эришиб, яхши натижалар кўрсатаётганларида кузатиш мумкин.

Мослашувчан бўлиш учун талабалар маълумотнинг фақат юзаки қисмини эмас, балки унинг чуқур моҳиятини англаб етишлари лозим. Мослашувчанлик кўникмасини шакллантиришида талабалар амалиёт билан таъминланса ва уларга йўл-йўриқ кўрсатилса, келгусида турли гояларни топишида бу кучли стимул бўлиб хизмат қилади. Агарда талаба кўплаб гоялар топган бўлса, у мослашувчанликни эмас, балки равон фикрлашни намоён қилмоқда, чунки бунда барча эътибор битта ёки бир турдаги жавобларга қаратилади. Талабаларда мослашувчалик кўникмасини шакллантиришида сони жиҳатдан кўп эмас, балки турли мазмундаги гояларни топиш кераклигини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Муаммонинг мазмунини чуқур англаган ҳолда ҳам, талабалар турли гояларни топишида қийналадилар ёки умуман бунга қодир бўлмайдилар. Бу эса, ўз ўрнида, уларда мослашувчанлик кўникмасини шакллантириш кераклигидан далолат беради.

Тажриба ва доимий машқ ёрдам берсада, ўқитувчи талабаларга мураббий сифатида турли стратегиялардан фойдаланишни ўргатиши керак. Талабаларга турли гоялар турли тоифа (категориялар)га бўлинишини англашида ёрдам бериш мумкин. М: “ҳайвонлар” категориясига талабалар ҳайвонлар номларини келтирадилар. Бироздан сўнг, “таомлар” категориясига талабалар аввал миллий кейин бошқа халқлар таомлари рўйхатини тузадилар. Машқ шу йўсинда давом этади. Бу талабалар бир категория, яъни бир фикрдан иккинчисига ўтиш ва унга тезда мослашиш кўникмасини ўзлаштирмагунча давом этади. Талабаларда бундай кўникма шаклангач, улардан мослашувчанлик билан фикрлашни талаб қилиш мумкин. Масалан, “Агарда Золушка етим ва камбағал бўлмаганида, воқеалар ривожини қандай тус олган бўларди?” ва “Жанубий штатлар фуқаролик уруши даврида қандай стратегияни қўлланганда урушда голиб бўларди?”. Турли категорияларга мансуб саволлар талабаларда мослашувчанлик кўникмасини ривожлантиради.

Талабаларни биргина категорияда “қотиб” қолишини олдини олиш учун мажбурий солиштириш стратегиясини қўллаш мумкин. М: ўқитувчи “интилганга толе ёр” шиори Золушка воқеаси ёки математик тенглама, “*perpetuum mobile*”, яъни абадий гилдиракка нисбатан қандай қўлланилиши мумкинлиги ҳақида сўраши мумкин. Мазкур стратегия мослашувчанлик билан фикрлаш орқали воқеалар ва тушунчалар ўртасида боғлиқликларни топишга ёрдам беради.

Кўп йиллар аввал Алекс Осборн мослашувчанлик билан фикрлашни кучайтирувчи саволлар тоифасини тузиб чиққан (1963). Эберленинг 1971 йилда ишлаб чиққан SCAMPER мнемоник схемаси substitute (алмаштирмақ/ўзгартирмақ), combine (бирлаштирмақ), adapt (мослаштирмақ), modify (ўзгартирмақ/бошқа шакл бермақ), maximize/minimize (максималлаштирмақ/минималлаштирмақ), put to other uses (бошқа соҳа/усулда қўллаш), eliminate (олдини олмақ) ва rearrange (қўлланилишини ўзгартириш) каби тушунчалар асосида ишлаб чиқилган. 2.2–жадвал 4-синф

ўқитувчиси SCAMPER мнемоник схемасидан талабаларда мослашувчан фикрлашни ривожлантиришда истиқомат қилаётган шахри, туман, маҳалласининг рамзи ёки иқтисодиёт, саноат, озиқ-овқат соҳасига тегишли маълумотларни ва айнан Майн шахрининг рамзи бўлган машхур олмали пирогидан ўқувчилар эътиборини тортишда фойдаланганини кўрсатади. Ўқувчилар мнемоник схемадан фойдаланган ҳолда агарда шokolоддан машхур олмали пирогни пиширишда шokolаддан фойдаланилса ва пишириш жараёнида пирогнинг таркиби ёки шакли ўзгартирилса қандай натижага олиб келиши ва қанадй қилиб бу шokolадли пирогни Майн шахрининг машхур пирогига айлантириши мумкинлиги таҳлил қиладилар”²⁴.

2.2–жадвал. SCAMPER стратегиясини қўллаш асосида креатив фикрлаш кўникмасини ривожлантириши²⁵

SCAMPER мнемоник схемасидан мослашувчан фикрлаш кўникмасини шакллантиришда фойдаланиш		
SCAMPER	Саволлар	Вазифалар
<i>Substitute</i> (алмаштирмоқ/ўзгартирмоқ)	Агар шokolаднинг ўрнига ванилладан фойдаланилса қандай пирог хосил бўлади?	Вариантлар рўйхатини тузинг ва ундан бирини танлаб олиб, расмини чизинг.
<i>Combine</i> (бирлаштирмоқ)	Агар шokolадли пирог қаймоқли крем билан безатилса, қандай таъмга эга бўлади?	Вариантлар рўйхатини тузинг ва ундан бирини танлаб олиб, расмини чизинг.
<i>Adapt</i> (мослаштирмоқ)	Юмалоқ пирог шаклини қандай ўзгартириши мумкин?	Вариантлар рўйхатини тузинг ва ундан бирини танлаб олиб, уни тарифланг.
<i>Maximize/minimize</i> (максималлаштирмоқ/ минималлаштирмоқ)	Пирогнинг энг кичик/катта бўлаги қандай шаклга эга?	Вариантлар рўйхатини тузинг ва ундан бирини танлаб олиб, уни тарифланг.
<i>Put to other uses</i> (бошқа соҳа/усулда қўллаш)	Шokolадли пирог билан яна нималар қилиши мумкин?	Вариантлар рўйхатини тузинг.
<i>Eliminate</i> (олдини олмоқ)	Шokolадли пирогга шакар солиши эсдан чиққанда нима бўлар эди?	Вариантлар рўйхатини тузинг.
<i>Rearrange</i> (қўлланилишини ўзгартириши)	Шokolадли пирогни инсонлар таом ўрнида истеъмол қилсалар қандай натижага олиб келар эди?	Вариантлар рўйхатини тузинг

²⁴ Ўша асар. – 18-21-бетлар.

²⁵ Ўша асар. – 21-бет.

Ўзига хослик

Ўзига хослик ноодатий гоялар ўйлаб топшиш кўникмасидир. Ўқувчилар ўзларида аввал мослашувчанлик ва равонлик кўникмаларини шакллантириб, сўнг ноодатий, оригинал гояларни кашф этиши кўникмасини ҳосил қилишлари лозим. Равон фикрлаш кўникмаси ўқувчиларда оригиналликни ривожлантиришида бошланғич ва асос солувчи қадам бўлиб хизмат қилади; агарда талаба кўп гояларни ўратага ташиласа, улардан бир ёки иккитаси албатта бошқа талабанинг гояси ҳам бўлади (Simonton, 1999). Мослашувчан фикрлаш ўқувчиларга уларнинг ҳар бир гоялари бир-биридан фарқланишини кўриши ва англаши имкони беради; уларнинг орасида ҳаммасидан ажралиб турувчи гоя бўлса, демак ана шуниси оригинал (ўзига хос) гоя ҳисобланади.

Талабалар оригинал гоя контекстадан келиби чиқиши лозимлигини англашлари лозим. Гоя бир дарс жараёнида, биргина шароитлар ва бир вақт оралигида тақдим этилиши лозим. Талабаларда ровон фикрлаш ва мослашувчанлик кўникмаларини шакллантириши жараёнида ўзига хос тарзда (оригинал) фикрлаш тўғрисида ҳам маълумот бериб ўтиши лозим. Масалан, талабаларни “ақлий ҳужум” стратегияси ёрдамида очарчиликка қарши курашиши мавзусида муаммонинг ечими рўйхатини тузиши (равонлик), сўнг берилган гояларни бир неча категорияларга бўлиб чиқиши (мослашувчанлик) ва улардан қай бири ўзига хос (оригиналлик) гоя эканлигини аниқлаш талабаларда шаклланган кўникмаларнинг бир пайтнинг ўзида қўлланилишини кўрсатиб беради. (Мазкур ёндашув Иқтидорлилар инсонларнинг кенг фикрлаш модели асосида яратилган; Schlichter, 1986).

Мослашувчан фикрлаш кўникмасини шакллантиришида талабалар қизиқишлари ва маданий қарашларидан фойдаланиши уларда оригиналликни тарбиялашда катта самара беради. Майн шаҳрида истиқомат қилувчи ўрта таълим мавтаби ўқитувчиси мазкур стратегияни ўқувчиларда ўзига хос (оригинал) тарзда фикрлаш кўникмасини шакллантиришида қўллаган. У равонлик ва мослашувчанлик бўйича машқ ва ўйинларни ўз ичига олган электрон дастур ишлаб чиққан. Ўқувчилар берилган вазифаларни PowerPoint презентацияси, портфолио ёки бошқа шаклда бажариши танловига эга эдилар. Талабалар натижаларни қўшиқ PowerPoint презентацияси шаклида тақдим этдилар. Бундай ёндашув асосида ишлаб чиқилган кейинчалик ўқитувчи ва ўқувчилар орасида машҳур бўлиб, у вазифа мазмунини чуқур англаш ва натижаларни оригинал тарзда бқжқри кўникмаларини шакллантиришида ўз самарасини кўрсатди.

Яратувчанлик

“Яратувчанлик” тушунчаси бошқа бир гояни ривожлантириши ва уни кенгайтиришига асосланади, яъни берилган вазифалар ану шу гоя асосида бажарилади. Бир гояни кенгайтириши учун талабалар мавзу, муаммо ёки вазифа мазмунини чуқур англаб этишлари ва талаб этилган даражада билимга эга бўлишлари лозим.

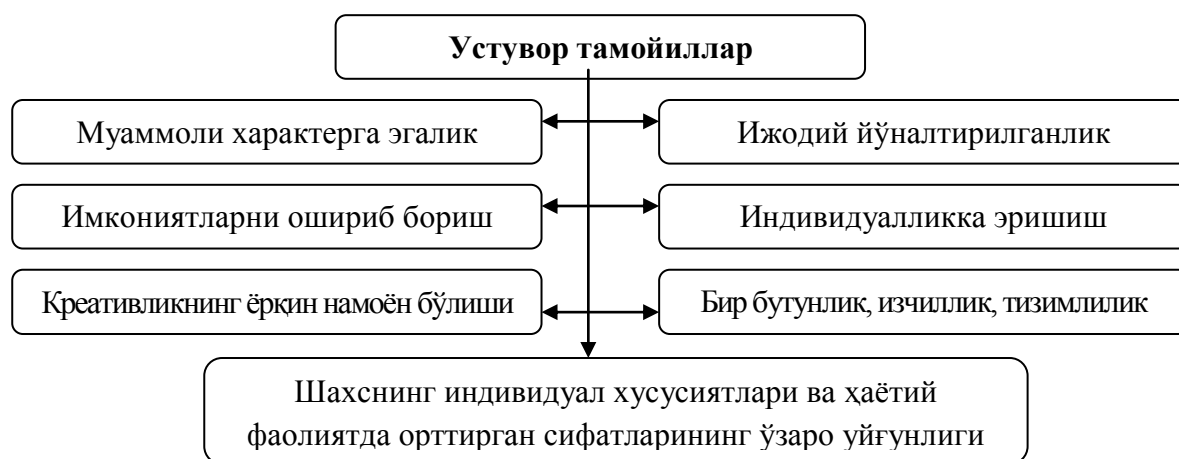
Талабаларга “яратувчанлик” тушунчаси ҳақида гапирганда, уларга ҳаётий мисоллар келтириши мақсадга мувофиқдир (масалан, компьютерлар, реконструкция, кино ва адабий асарлар, илмий тушунчалар ва назариялар, инсонлар ҳаётида юзага келадиган муаммоларни ечиши мақсадида ташкил этилган ташкилотлар). Талабаларда ишлаб чиқиши кўникмасини шакллантириши адабий ёки асарларни бир-бири билан таққослаш (баъзан кўп бетли асарлар кичкина кам бетли асарлар каби кўп маълумот бермайди) машқи катта самара беради”²⁶.

5. Педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар ва тамойиллар.

Талабаларни креатив фикрлашга ўргатиш, уларда креатив тафаккурни шакллантира олиш учун аввало ўқитувчининг ўзи креатив, ижодкор шахс бўлиши зарур. Борди-ю, унинг ўзи креативлик сифатларига эга бўлмаса, у ҳолда қандай қилиб, талабаларни креатив фикрлашга рағбатлантира олади. Чиқариладиган ягона хулоса қуйидагича: ўқитувчининг ўзи креатив, ижодкор бўлсагина, талабалар ҳам шундай бўла олади.

Ўқитувчининг ижодкор ва креатив бўлиши ёки бўлмаслиги эмас, балки дарсларни ижодкорлик, креативлик руҳида ташкил этиши, янги ғояларни таълим жараёнида синаб кўришга интилиши зарур. Дарсларда ўқитувчи “креативлик йўл харитаси”га кўра қуйидаги 4 та йўналиш бўйича ҳаракатланади ва улардаги ҳаракатлар педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар (Патти Дрепреау) саналади: 1) ижодий фикрлаш кўникмаларини намоён этиш; 2) талабаларни ўқув фанларини қизиқиш билан ўзлаштиришга рағбатлантирувчи стратегиялардан фойдалана олиш; 3) инновацион ёндашув ва педагогик масалаларнинг ечимини топишга креатив ёндашиш; 4) кутиладиган натижа²⁷.

Педагогнинг креативлик потенциали кўп даражали жараён ва у қуйидаги тамойилларга таянади (7-расм):

7-расм. Педагог креативлик потенциалининг устувор тамойиллари

²⁶ Ўша асар. – 22-25-бетлар.

²⁷ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. –188 p.

5. Педагогларнинг креативлик имкониятлари ва уларнинг таркибий асослари.

Педагогнинг креативлик потенциали унинг умумий хусусияти сифатида акс этади. У ижодий фаолиятнинг дастлабки шарти ва натижаси саналади. Мазкур сифат шахснинг ўз-ўзини намоён қилиш лаёқатига эгалликни ва тайёрликни ифодалайди. Қолаверса, креатив потенциал негизида ҳар бир мутахассиснинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қуввати яхлит ҳолда намоён бўлади.

Креатив потенциал билиш жараёнига йўналтирилган ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқ. Педагогнинг креатив потенциали анъанавий тафаккур юришидан фарқли равишда қуйидагиларда намоён бўлади:

- тафаккурнинг тезкорлиги ва эгилувчанлиги;
- янги ғояларни яратиш қобилияти;
- бир қолипда фикрламаслик;
- ўзига хослик;
- ташаббускорлик;
- ноаниқликка тоқат қилиш;

Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун касбий фаолиятида қуйидагиларга эътиборини қаратиши зарур:

- касбий фаолиятига ижодий ёндашиш;
- янги-янги ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш;
- илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш;
- ҳамкасблар билан педагогик ютуқлар хусусида фикр алмашиш

Ҳар бир педагогнинг ўзини ўзи ривожлантириши ва ўзини ўзи намоён эта олиши бевосита унинг креативлик қобилиятига эгаллиги билан боғлиқ.

Одатда педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари педагогик муаммоларни ҳал қилишга интилиш, илмий-тадқиқот ишлари ёки илмий лойиҳаларни амалга ошириш ва ўзаро ижодий ҳамкорликка эришишлари орқали таъминланади.

Педагог ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди. Унинг ижодкорлик қобилияти маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлаш орқали шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби бўлажак педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари учун талабалик йилларида пойдевор қўйилади ва касбий фаолиятни ташкил этишда изчил ривожлантириб борилади. Бунда педагогнинг ўзини ўзи ижодий фаолиятга йўналтириши ва бу фаолиятни

самарали ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эга. Педагог ижодий фаолиятни ташкил этишда муаммоли масалаларни ечиш, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Муаммоли масала ва вазиятларни ҳал қилар экан, педагогнинг масала ечимини топишга ижодий ёндашиши унда ҳиссий-иродавий сифатларнинг ривожланишига ёрдам беради. Педагог ўз олдига муаммоли масалаларни кўйиш орқали мавжуд билимлари ва ҳаётий тажрибаларига зид бўлган далиллар билан тўқнаш келади. Бунинг натижасида ўз устида ишлаш, мустақил ўқиб ўрганишга нисбатан эҳтиёж сезади.

Ўқитувчилар дарсларда талабаларнинг эркин фикр юритишларини таъминлай олишлари керак. Худди шу ҳолатдагина уларнинг фикрлари креативлик касб этади.

“Креативлик дарсларида талабалар биргина “тўғри” жавобни излаш ўрнига ўзларини эркин ва хотиржам сезишлари ва юзага келган муаммоларга турли ечимларни излаб топишлари мақсадга мувофиқдир. Қанча кўп зоя ва фикрларни ўртага ташласалар, шунча кўп зоялар креатив бўлади (Simonton, 1999). Ўқувчилар “Ақлий ҳужум” методидан фойдаланганларида ноаниқликка дуч келишлари мумкин. Талабаларни тўғри йўлга йўналтириш ва кейинчалик уларни

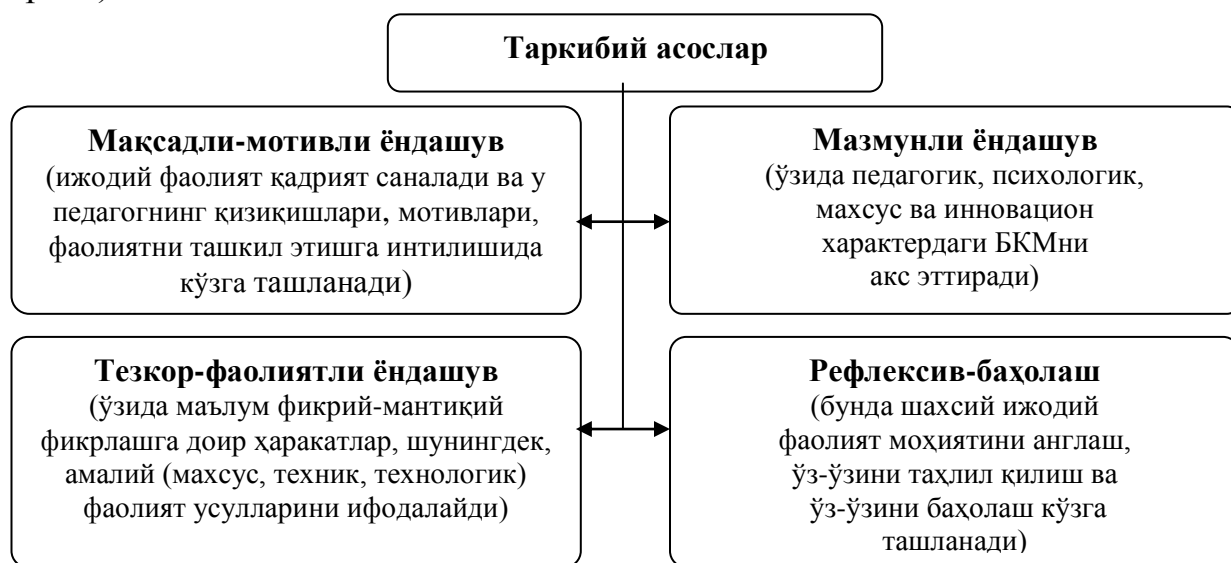
мустақил “саёҳатга” кўйиб юбориш уларда креатив ва, ҳаттоки ноаниқ бўлсада, турли зояларни ўйлаб топишга бўлган интилишини кучайтиради. Чак Джонс айтганидай “Кўрқув хиссининг юзага келиши креативликка асосланган ҳар қандай ишда мавжуд; ҳавотир креативликнинг хизматкоридир” (Goleman, Kaufman, & Ray, 1992). Талабаларни йўналтириш талабаларда ўқитувчига боғлиқ бўлиб қолмай, уларда автоматик равишда ҳаракат қилиш кўникмасини шакллантиради. Юқори синф ўқувчилари ёки юқори курсларининг малакали талабалари жараённи кичик алоҳида қисм ва босқичларга бўлиб, ёш ва тажрибасиз талабаларни руҳлантириб, бу эса ўз ўрнида креативлик кўникмасининг шаклланишига ўз таъсири ўтказиши (Amabile, 1998). Ўқитувчилар талабаларга манбалар билан таъминлаш, маслаҳат бериш, йўл-йўриқ кўрсатиш, уларнинг прогресс ва муваффақиятини аниқлашда мезонларни ишлаб чиқишда мураббий сифатида хизмат қиладилар. Шунингдек, юқори курс талабалари нафақат ички креативликни шакллантириш, балки кичик гуруҳларда ишлаш, креативлик ва шарҳлар беришга қизиқтира оладилар ҳам (м: онг саёҳати, тасаввур чегараси, келажакдаги муаммоларни ечиш, янгилик очмоқ ва кашф этмоқ)”²⁸.

²⁸ Ўша асар. – 17-18-бетлар.

Креативлик потенциалига эга педагог ўзида қуйидаги малакаларни намоён эта олади:

- бажариладиган вазифанинг моҳияти ва аҳамиятини белгилай билиш;
- масаланинг қўйилишини таҳлил қила олиш;
- масалани ҳал қилиш режасини тузиш;
- масалани ҳал қилишда самарали методлар (анализ, синтез, индукция, дедукция, таққослаш ва б.)ларни қўллаш;
- масалани ҳал қилиш усуллари танлай олиш;
- қабул қилинган қарорнинг тўғрилигини асослаш ва қайта текшириш;
- масалани ҳал қилишда кичик тадқиқот (изланиш)ни олиб бориш;
- масалани ҳал қилиш шароити, жараённинг бориши ва масала ечими яқунларини умумлаштиришга оид далилларни расмийлаштириш

Педагогнинг креатив потенциали қуйидаги таркибий асосларни ўз ичига олади (8-расм):

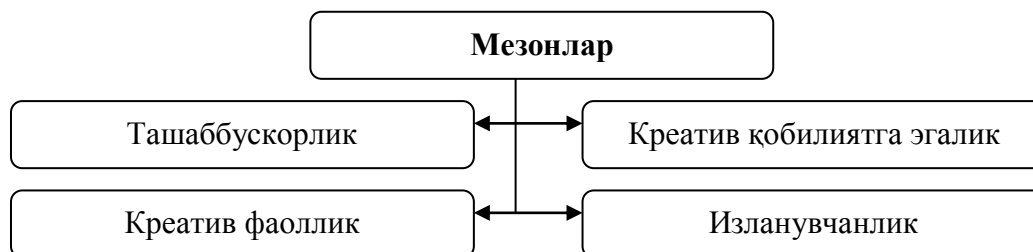
8-расм. Педагог креатив потенциалининг таркибий асослари

Педагогнинг илмий-тадқиқот ишлари ва илмий ёки ижодий лойиҳаларни амалга ошириши унда креативлик потенциалини янада ривожлантиради. Натижада педагог:

- ижодий фикрлашга одатланади;
- илмий-тадқиқот фаолиятини олиб бориш кўникмаларини пухта ўзлаштиради;
- педагогика ёки мутахассислик фани ютуқлари ҳамда илғор тажрибалардан фойдаланиш имкониятларини мустақил таҳлил қилади;
- педагогик жамоа томонидан олиб борилаётган илмий тадқиқот ва ижодий лойиҳаларни бажаришда фаол иштирок этади

6. Педагогларнинг креативлик имкониятини аниқловчи мезонлар ва уларнинг даражалари. Касбий фаолият самарадорлигини баҳолашда педагогнинг ижодкорлиги – кротив потенциали даражасини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Педагогнинг кротивлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар қуйидагилар саналади (9-расм):

9-расм. Педагогнинг креатив потенциали даражасини аниқловчи мезонлар

Ушбу мезонлар педагоглар креатив потенциалини уч даражада аниқлаш имконини беради (1-жадвал):

1-жадвал. Педагог креатив потенциалининг муҳим даражалари

№	Даражалар	Даража хусусиятлари
1.	Юқори	Мунтазам равишда турли ташаббусларни илгари суради, креатив қобилиятга эгалигини изчил намоёиб этиб боради, креатив жиҳатдан ўта фаол, изланувчан
2.	Ўрта	Баъзан у ёки бу ташаббусни илгари суради, креатив қобилиятга эгалиги мунтазам бўлмаса-да, аммо намоён бўлади, креатив жиҳатдан бир қадар фаол, изланувчан бўлишга интилади
3.	Паст	Гарчи у етарлича асосланмаган бўлса-да, ташаббусни илгари суршга интилади, креатив қобилияти етарлича намоён бўлмайди, изланувчан бўлишга интилмайди

Шундай қилиб, малака ошириш курсларида “Креатив педагогика” модули (фани)ни ўқитиш педагогларда уларга хос креатив сифат ва ижодий-педагогик фаолият малакаларини самарали ривожлантириш имконини беради. Педагогларда креативлик сифатлари, ижодий-педагогик фаолият малакаларини ривожлантириш борасида америкали тадқиқотчи Патти Дрепеау томонидан таклиф қилинган йўлларда фойдаланиш қутилган натижаларни қўлга киритишга ёрдам беради. Қолаверса, педагогларда креативлик сифатларини шакллантириша устувор тамойиллар асосида иш кўриш аниқ мақсага йўналтирилган фаолият самарадорлигини кафолатлайди. Малака ошириш курсларида амалий машғулотлар жараёнида педагогларнинг креативлик имкониятларининг аниқ мезонлар асосида аниқлаш, даража кўрсаткичларини баҳолаш асосида бу борадаги ютуқ ва камчиликларни белгилаш, ютуқларни бойитиш, камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирларини белгилаш мумкин бўлади.

1. Педагогларнинг креативлик сифатларига эгаликларини аниқловчи шакл, метод ва воситалар. Хорижий мамалакатларнинг таълим тизими амалиётида шахс креативлик сифатларида шакллантириш ёки ривожлантиришга хизмат қиладиган кўплаб метод ва стратегиялар қўлланилади. Ушбу метод ва стратегияларнинг дидактик аҳамияти шундаки, улар талаба ва ўқувчиларни ўқув материаллари юзасидан чуқур ўйлашга мажбур қилади. Шу сабабли бу метод ва стратегияларни креативлик сифатлари ниҳоятда паст ривожланган ўқувчи ва талабалар билан ишлаш жараёнида самарали қўллаб бўлмайди.

Кзиксзентмихайли (Csikszentmihalyi, 1996 й.) креатив шахслар икки тоифага бўлинади деган фикрни илгари суради:

1. Катта креативлар (“катта К”). Улар ўзлари фаолият олиб бораётган соҳанинг етакчилари бўлиб, соҳада доимо ўзгаришларни содир этишга интилади.

2. Кичик креативлар (“кичик К”). Улар ўзларининг креативлик сифатларидан фақатгина кундалик ҳаётда муайян фойдага эришиш учун фойдаланади.

Аксарият талабалар ўзларини креатив шахс эмас, деб ҳисоблайди. Уларнинг назарларида креативлик гўёки улар етиша олмайдиган орзу ва у фақат иқтидорли шахслардагина намоён бўлади. Бундай фикрга эга талабалар креативлик сифатларига эгалик ўз соҳасининг етакчилари (яъни “катта К” тоифасига кирувчи шахслар), санъат соҳасида таҳсил олаётган ёки фаолият

юритаётган талабаларда бўлишига ишонадилар. Талабалар қачонки креатив шахс бўлиш учун ўз соҳасининг етакчисигина бўлиш шарт эмаслиги тушунсалар, ўзларида креативлик сифатларини самарали шакллантиришга муваффақ бўлади. Шундагина улар ўзларини паст баҳолашга барҳам бериб, янги, илғор ғоялар билан ўзларини намоён этишлари, таълим жараёни кун сайин фаоллик кўрсатишга муваффақ бўладилар, таълим олишга

бўлган қизиқишлари ортади, ўзлаштириш кўрсаткичлари янада яхшиланади. Ўзларини баланд баҳолай бошлаб, креатив сифатларни намоён этиш борасида мавжуд кўрсаткичлардан кўра юқори натижаларга эришишга интиладилар. Амалиётнинг кўрсатишича, талабалар қанча кўп креативлик сифатларини намоён этсалар, шунча кўп фаолликка эришадилар.

Ривожланган хорижий мамлакатлар бугунги кунда иқтидорли болаларни аниқлаш борасида катта тажрибаларга эга. Таълим тизимида иқтидорли болаларни аниқлаш ва уларга таълим беришга оид кўплаб методикалар мавжуд. Қуйида уларнинг айримлари тўғрисида тўхталиб ўтилади:

Слоссон тести²⁹. Катта ёшлилар ҳамда болаларнинг ақлий қобилиятини ўлчашга хизмат қилади. Берилаётган барча тестларга жавоблар оғзаки тарзда олинади. Кичик ёшли болаларга берилаётган топшириқларнинг айримлари болалар томонидан айрим ҳаракатлар (масалан, қоғоз, қалам ёки ручкалардан фойдаланиш)нинг бажарилишига оиддир. Тест ақлий қобилият даражасининг ўрганилаётган сифатларга нисбати тарзида аниқланади. Бу ўринда юқори натижа 120 ва ундан ортиқ кўрсаткич саналади.

Векслер шкаласи³⁰. Векслер шкаласи (“PPSI” тести) ақлий қобилиятни аниқлашга имкон берувчи индивидуал тест ҳисобланади. У икки қисмдан иборат:

1) оғзаки шкала (маълум материални ўзлаштириш, унинг мазмунини тушуниш, арифметик топшириқларни бажариш, ўзаро ўхшашликларни топиш, луғат бойлигига эгаликни намоиш этиш каби бешта кўрсаткич бўйича баҳоланади);

2) ҳаракат шкаласи (кубиклардан конструкциялар яратиш, лабиринтларни топиш, чизилаётган сурат (картиналар)ни якунига етказиш, тавсия этилаётган код (тасвир)лар моҳиятини очиб бериш (“Ҳайвонларнинг уйлари” мавзуси бўйича) каби бешта ҳолат кўрсаткичлари бўйича баҳоланади.

Торренс (I) тести³¹. Торренс (I) тести ёзма шаклда бўлиб, тафаккурнинг қуйидаги сифатларини аниқлашга ёрдам беради:

- 1) тезкорлик;
- 2) аниқлик;
- 3) тасаввурнинг бойлиги ва ўзига хослиги.

Тест нотўғри шаклда ёритилган сурат (картина)ни тўғри шаклда ифода этишга асосланади. Бунда боладан жуда ёрқин рангларда нотўғри тасвирланган картинани алоҳида қоғозга тўғри шаклда қайта тасвирлай олиш талаб этилади.

Торренс (II) тести³². Торренс (II) тести оғзаки шаклдаги тест бўлиб, болалар ва катталарнинг ижодий қобилиятини оғзаки усуллар ёрдамида аниқлашга хизмат қилади. Тест қуйидаги тавсифга эга:

- 1) саволларни бера олиш малакасига эгалик;
- 2) сурат (картина)лар мажмуида тасвирланган вазиятларга мос келувчи ҳолатларнинг сабаб ва оқибатларини аниқлай олиш;
- 3) кундалик ҳаётда энг оддий ва оммавий предметларни қўллашнинг ўзига хос усулларини таклиф эта олиш;
- 4) барча учун яхши таниш бўлган предметлар бўйича қўтилмаган саволларни бера олиш;
- 5) тахминларни илгари сура олиш.

²⁹ Одарённые дети (Пер. с англ.). – М.: Прогресс, 1991. – С. 177-178.

³⁰ Тот источник. – С. 177.

³¹ Тот источник. – С. 183.

³² Тот источник. – С. 183.

Педагогик манбаларда педагогнинг креатив тафаккури даражасини қуйидаги методлар³³ ёрдамида баҳолаш мумкин эканлиги кўрсатилган:

1) таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи шахси ва фаолиятини бевосита ўрганиш методлари (педагогик кузатиш, ўқитувчининг иш ҳужжатлари ва режаларини ўрганиш, суҳбат ва ҳ.к.);

2) педагогик тафаккурни ташхислашга ёрдам берувчи махсус методлар (ташхисли вазиятлар, анкета, рейтинг, тест ва б.)

Ушбу методлар ёрдамида олий таълим муассасалари талабаларининг педагогик билимлари даражасини ҳам баҳолаш мумкин. Фақат бу ўринда ўқитувчининг иш ҳужжатлари, режаларини ўрганиш эмас, балки талабаларнинг индивидуал, мустақил таълим олишлари ва уларнинг натижаларини таҳлил этиш мақсадга мувофиқдир.

2. Талабаларда креативлик кўникмаларини шакллантиришда ДТСнинг аҳамияти. Шахснинг креативлик кўникмаларига эга бўлишида юқорида айтиб ўтилганидек, таълим жараёнини муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли таълим мазмунида креативлик ғоялари ҳамда талабаларда креативлик кўникмаларини шакллантиришга доир ёндашув ўз ифодасини топиши зарур. ДТС эса ҳақли равишда ўзида таълим мазмунини тўлақонли ифода этади. *Шу сабабли Патти Дрепеау АКШнинг ДСУА (Давлат стандартларининг умумий асослари – CCSS)да ўқувчи ва талабаларда креативлик кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилувчи ғояларнинг қай даражада ўз ифодасини топганлигини таҳлил этади. Унинг бу борадаги фикрлари амалий аҳамиятга эга эканлигини инобатга олган ҳолда қуйидаги муаллифнинг бу борадаги мулоҳазалари батафсил келтирилади³⁴.*

Давлат стандартларининг умумий асослари (ДСУА – CCSS) талабалар томонидан тегишли фан ёки мутахассислик асослари бўйича белгиланган билим, кўникма ва малакаларнинг минимал даражасини ўзлаштириш ва тушунилишини талаб этувчи мақсадни қаноатлантиради. Мазкур стандартлар, шунингдек, ўқитувчи томонидан ўқитиш тизимининг ташиқий жиҳатдан ташиқ этилишини таъминлайди. Давлат стандартларининг умумий асослари (ДСУА – CCSS)нинг моҳияти: ахборот матнининг мураккаблиги ҳамда унга нисбатан танқидий ёндашув талабаларга малакали мутахассис бўлишлари ва хизмат бўйича (касбий соҳада) ўсишларини таъминлаш имкониятини яратади. Давлат стандартлари ўз моҳиятига кўра талабаларга рағбатлантирувчи мазмунни ўрганиш имкониятини таъминлаш орқали улар томонидан академик билим ва кўникмаларини муваффақиятли ўзлаштириш йўллари белгилаб беради. Шундай экан, нима учун ДСУА

³³ Занина Л.В., Меньшикова Н.Л. Основы педагогического мастерства /Учеб.пособие для студ. пед. вузов. – Ростов-на-Дону, Феникс, 2003. – С. 238.

³⁴ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. - 42-58-бетлар.

(CCSS)ни муваффақиятли ўзлаштириши воситаси сифатида уларнинг креатив потенциалидан фойдаланиши мумкин эмас?

Асарнинг 1-бобида таъкидлаб ўтилганидек, талабаларда креатив фиурлаш кўникмаларининг намоён бўлиши улар томонидан касбий билим ва кўникмаларнинг сидқидилдан, мамнун ҳолда ўзлаштириши даражасини кучайтиради (Beghetto, Kaufman, 2010). ДСУА (CCSS)даги матнли мураккаблик

талабалардан креатив фикрлашни ҳамда креатив фикрлаш кўникмаларига эга бўлишни талаб этади. Аммо, (42) филология фанлари бўйича инглиз стандарти (Энг яхши методистлар Ассоциациясининг Миллий маркази, Давлат мактаблари раҳбарларининг Бошқарув Кенгаши (NGA) томонидан ишлаб чиқилган стандартларнинг умумий таҳлили уларда таълим олувчи шахсида креатив потенциални ошириши чоралари белгиланмаганлигини кўрсатади. Уларда таълим олувчиларнинг билим

ва кўникмаларини белгилаш мақсадида – қайта санаб ўтинг, изоҳланг, келтиринг каби феъллар қўлланилган бўлса, креатив фикрлаш ҳолатини ифодаловчи – алоқани ҳосил қилинг, бирлаширинг ва хулосани илгари суринг тарзидаги феъллар кам қўлланилган ёки мутлақо қўлланилмаган. Худди шунингдек, математика фанлари бўйича стандартлар (NGA Маркази, 2010 й.)ида ҳам ҳал қилинг, қўлланг, изоҳланг ва тушунтиринг каби феъллар креатив фикрлаш ҳолатини ифодаловчи – шарҳланг, эътиборни қаратинг ёки таққосланг каби феълларга нисбатан кўп қўлланилган.

Ушбу ҳолат ўқитувчидан ўз фаолиятида ДСУА (CCSS) талабларини қондириши йўлида талабаларнинг креатив потенциалини оширишига хизмат қиладиган ижодий нутқдан фойдаланишига эътибор қаратишини талаб этади. Талабаларнинг ижодий имкониятларини бирлаштириши учун эса ўқитувчи ўзининг дарс режаларини шундай тузиши керакки, бунинг натижасида ўқув ахборотларини ижодий қайта ишлаш орқали талабалар креатив фикрлаш имкониятига эга бўлсин.

Бунга эришиши учун фикрни ривожлантиринг (м: “фикрни ривожлантиринг”, тузинг (м: “режа тузинг”, ишлаб чиқинг (м: “ҳаракат механизмини ишлаб чиқинг”).

Биринчи даражали ДСУА (CCSS) ҳамда талабалар учун мўлжалланган Амалий стандартлари (NGA Маркази, 2010 й.) “ҳисоб-китоб оқибатларини кенгайтириши”га хизмат қила олиши зарур. Агарда талабалардан 2, 4, 6, 8 кўринишидаги санақ тартибини кенгайтириши (давом эттириши)ни сўраса, у ҳолда ўқитувчи талабаларни креатив фикрлашга ундай олмайди. Бундай ҳолатда талабалар рақамларнинг моҳияти ва тартибланиши ҳақидаги мавжуд билимларини ривожлантирмаган ҳолда 2, 4, 6, 8 кўринишидаги санақ тартибини шунчаки кенгайтириши (давом эттириши)лари мумкин. Агар, борди-

ю, ўқитувчи талабаларнинг эътиборига 1, 2, 3, 2, 1 кўринишидаги саноқ тартибини тақдим этиши орқали улардан мазкур саноқ тартиби оқибатларини имкон қадар кўп усуллар билан ифодаланиши талаб этса, у ҳолда талабаларнинг рақамлар моҳияти ва уларнинг тартибланиши ҳақидаги қарашларини ривожлантиришига эришади. Зеро, бу жараёнда талабалар таҳлил асосида бир неча даражали жавобларни тақдим этиши имкониятига эга бўлади.

Ўқитувчилар талабаларнинг креатив фикрлашга ундашни хоҳлар экан, бу вақтда улар дарслар жараёнида талабаларнинг креатив фикрлаш қобилиятларидан унумли фойдаланиши ёки ана шу кўникмалар негизида уюштириладиган дарсларни ташкил этишида ўзларининг тасаввур имкониятлари ҳамда креатив потенциалларининг самарали фойдалана олишига эришишлари зарур. Гарчи бунга бир қараишда эришиши қийиндек туюлса-да, бироқ, мазкур жараён у қадар қийин кечмайди. Қолаверса, ўқитувчи томонидан қўлланилаётган ахборот воситалари (м: тартиблашга доир математик мисолнинг кўрсатмалари намойиши этилиши) ҳам талабаларнинг креатив фикрлаш қобилияти, тафаккурини ривожлантиришига ёрдам беради. Ўқитувчилар ўзлари томонидан ташкил этилаётган дарсларда адолатли тарзда талабаларнинг креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришига хизмат қиладиган йўл, шакл, метод ва воситалардан фойдалансалар, бунинг натижасида бу борадаги зоялар аста-секин ДСУА (CCSS)да ҳам ўз инъикосига эга бўлиб боради.

ДСУА (CCSS)да акс этадиган қарама-қаршиликларни яхши англаш учун дастлаб мазмун, мавзулар, кичик мавзуларни ифодаловчи тушунчаларни баён этиб ўтинг: одатда улар от сифатида қайд этилади. Сўнгра стандартда ўз ифодасини топган феълларни баён этинг: феъллар талабаларни фикр юришига ундайди (м: тасвирланг (таърифланг), таҳлил қилинг, ифодаланг, аниқланг). Талабаларнинг креатив потенциалини намоён этишига хизмат қиладиган топшириқларни стандартга киритишининг бир усули унда ифодаланган феълларни креатив фикрлашга кўникмаларини ифодаловчи феълларга алмаштириши ҳисобланади; бошқа усул эса талабадан талаб этиладиган жавобнинг даражасини белгилаш мақсадида мавжуд сўзларни сифат ва равишда ифодаланишини таъминлашдан иборат.

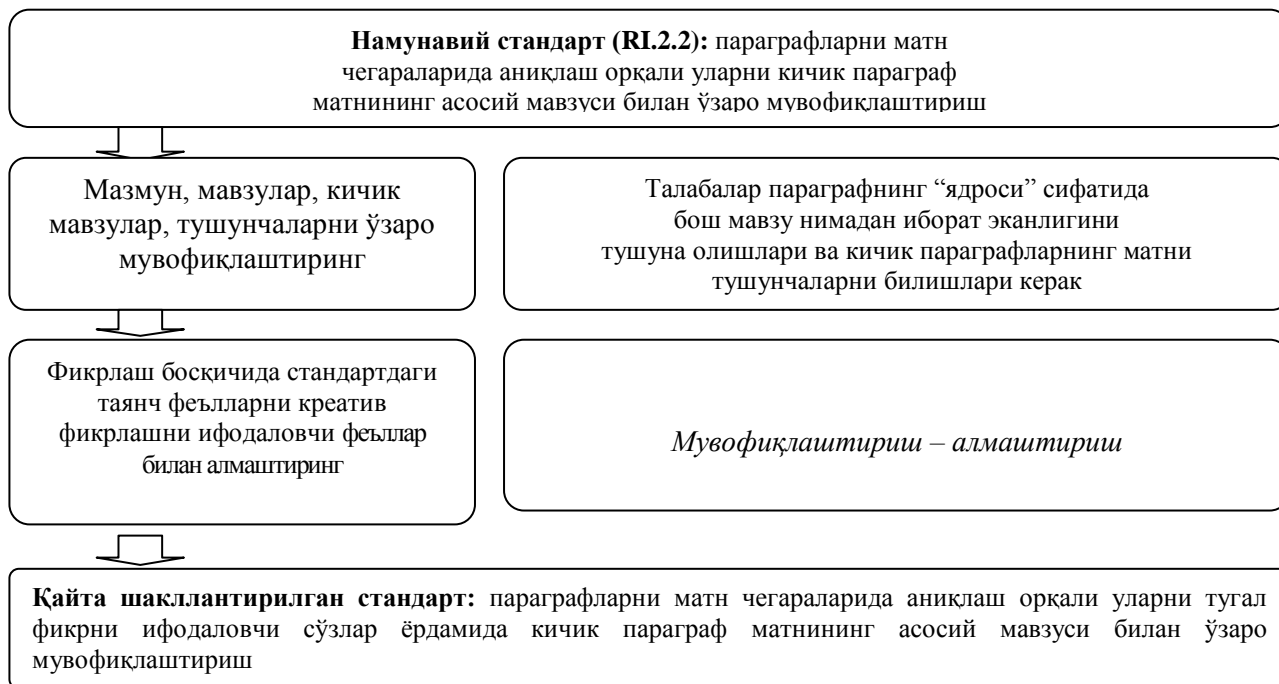
М: 3.1-расмда кўрсатилишича, 2-ДСУА (CCSS)да “ўқиш” тушунчаси “кичик параграф моҳиятини асосий мавзу моҳиятидан келиб чиққан ҳолда параграфлар ўртасидаги чегара бўйича аниқлаган ҳолда изоҳлаш” (RI.2.2; NGA Маркази, 2010а)дан иборат бўлиши зарур. Стандарт, асосан, талабалар қайси асосий мавзу ва параграфларнинг “ядриси” нимадан иборат эканлигини билишлари кераклигини тақозо этади; талабалар, шунингдек, кичик матнлар

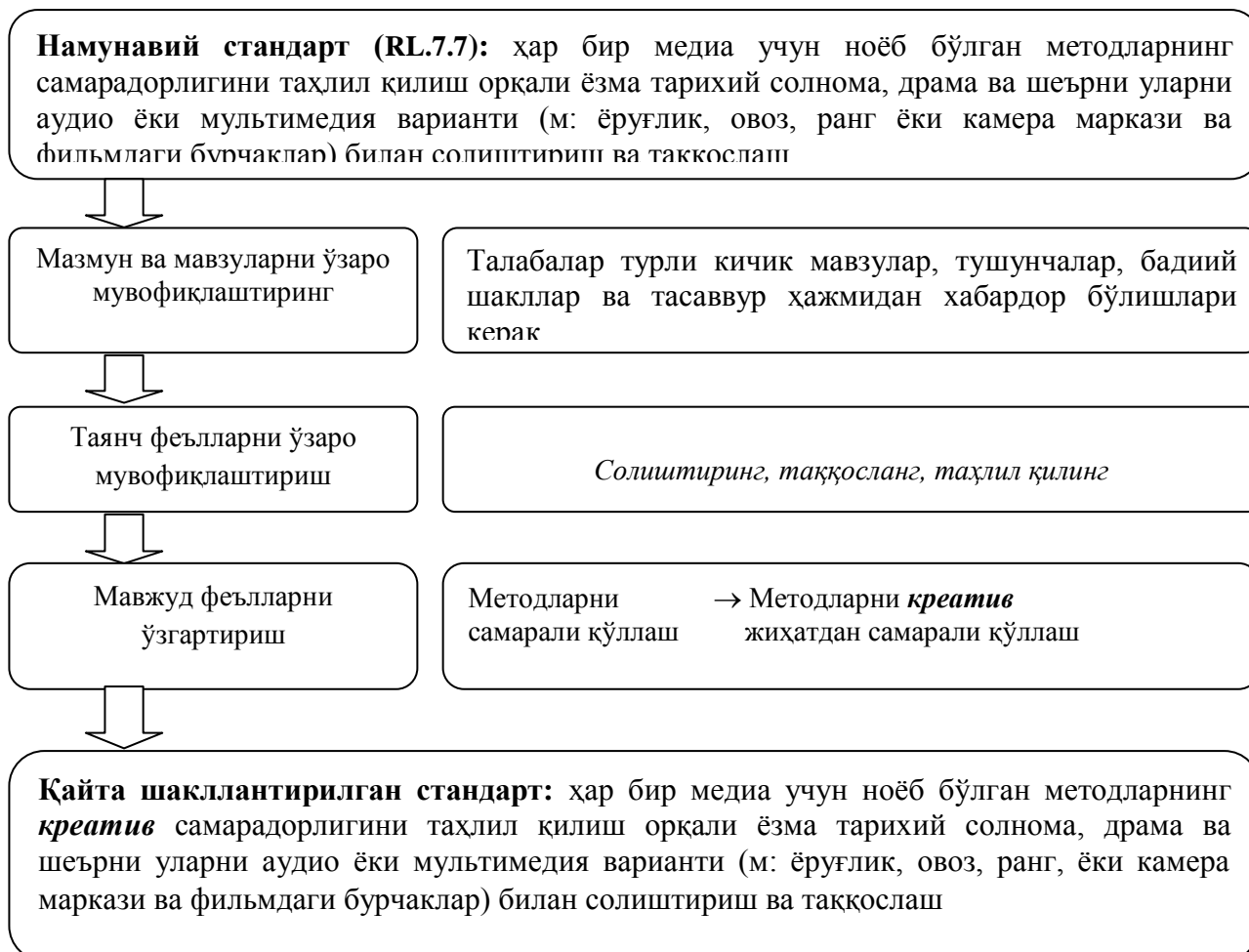
бўлақларини ифодаловчи тушунчалар билан таниши бўлишлари лозим. Моҳиятига кўра феъл нафақат паст даражадаги, унчалик қизиқарли бўлмаган фикрни бошқа фикрлар билан ўзаро тенглаштиради. Стандартни қайта кўриб чиқишда феъллар креатив фикрлар билан алмаштириши тақозо этиладики, оқибатда талабалар зарур креатив фикрлаш кўникмаларини ўзлаштиришга муваффақ бўлади. Ҳозирда қайта кўриб чиқилган стандартда “ўқиш” тушунчаси “кичик параграф матнининг асосий мавзусини алмаштиришда параграфларни матн чегараларида аниқлашга эътиборни қаратиши” тарзида талқин этилади. Бунда талабалардан уларнинг асосий мавзунини изоҳлай олиши имкониятига эга бўлишлари, бу жараёнга ижодий ёндаша олишлари талаб қилинади. Талабалар матн хусусида чуқурроқ ўйлашлари ва мавзу тўғрисидаги тушунчаларини мустаҳкамлай олишлари керак. Асосий мавзунини ўзгартириши асосий мавзунини изоҳлашга нисбатан кўпроқ даражада интеллектуал ўйин ва илгари сурилайётган чақириқ саналади. Билим, кўникма ва малакаларни ифодаловчи феълларнинг алмаштирилиши натижасида стандарт ўзида 1-бобда айтиб ўтилганидек, ўқув мажбуриятларини ўзида акс эттиради. Қизиқувчан талабалар бу йўл билан ўқув мажбуриятларининг ўзига хос аҳамиятга эга бўлишига эришади (Grant, Gallate, 2012).

Қуйида юқорида билдирилган фикрларни ёритувчи жадваллар келтирилади.

3.1-жадвал. Креатив фикрлашни ифодаловчи феълларни қўллаган ҳолда ДСУА (CCSS)ни қайта шакллантириш

3.2-жадвал. Креатив мазмундаги феълларни қўшган ҳолда ДСУА (CCSS)ни қайта шакллантириш

3.3-жадвал. Стандартга асосланган ўйинларни қўллаш асосида креативлик кўникмаларини шакллантириш

Калит сўзлар ва деталлар	Равон (эркин) фикрлаш кўникмасини шакллантириш	Мослашувчанлик ни шакллантириш	Ўзига хослик (оригиналлик)ни шакллантириш	Яратувчанлик кўникмаларини шакллантириш
<p>Ўрта таълим мактаби: ўқитувчи маълум бир асарнинг мазмунини янада очиб бериш учун савол-жавоб стратегиясини қўллайди. Жавоб бераётганда албатта асардаги матнга иқтибос бериши керак.</p> <p>Асар номи: Sarah, Plain and Tall (MacLachlan, 1985)</p>	<p>Талабалар кичик гуруҳларга бўлиниб, керакли матнга иқтибос берган ҳолда асардаги асосий қаҳрамон Саранинг етук она бўлиб етишишида қандай омиллар роль ўйнаганини муҳокама қилишлари зарур</p>	<p>Ҳар бир кичик гуруҳдаги талабалар Саранинг ёмон хулқли она бўлиши натижасида юзага келиши мумкин бўлган муаммолар ва вазиятларни таҳлил қилади.</p> <p>Талабалар матнга иқтибос берган ҳолда юз бериши мумкин бўлган ўзгаришлар ва улар асарнинг умумий мазмунига қандай таъсир этиши мумкинлигини изоҳлаб беради</p>	<p>Кичик гуруҳлардаги талабалар матнга иқтибос берган ҳолда воқеалар ривожини ўзгартириши мумкин бўлган омиллар ва улар асарнинг умумий мазмунига қандай таъсир этиши мумкинлигини таҳлил қилади</p>	<p>Сара ҳеч қачон турмушга чиқмаган ва болалари бўлмаган. Кичик гуруҳлардаги талабалар Саранинг бола асраб олишининг сабаби, нима учун у қийинчиликларга дуч келишини билса-да, бундай масъулиятли вазифани ўз зиммасига олишга қарор қилганлигини таҳлил қилади ва ёзма равишда ишио топширади.</p> <p>Фикрларини тасдиқлаш учун талабалар асардаги керакли матнга иқтибос беради</p>
<p>Ўрта таълим мактаби: ўқитувчи маълум бир асарнинг мазмунини янада очиб бериш учун савол-жавоб стратегиясини қўллайди. Жавоб бераётганда албатта асардаги матнга иқтибос бериши керак.</p> <p>Асар номи: “An old man and the sea” (E. Hemingway,</p>	<p>Ўқувчилар кичик гуруҳлар ёки якка тартибда ишлаши мумкин. Керакли матнга иқтибос берган ҳолда асардаги асосий қаҳрамон – балиқчи Сантьягонинг инсонийлиги, денгизга бўлган меҳри, болакайга муносабатини акс эттирувчи ҳолатларни келтиради</p>	<p>Ўқувчилар асарда тасвирланган балиқ билан бўлган олишув аслида ниманинг рамзи, ифодаси эканлигини таърифлаб ўтиши керак. Сантьягонинг балиқ устидан голиб келишига қандай омиллар сабабчи бўлди? Агар Сантьягонинг қармоғига катта балиқ илинмаганда, воқеалар ривож</p>	<p>Сантьягонинг балиққа аслим бўлмаслиги, бироқ, унга меҳр қўйганлигини қандай таърифлаш мумкин? Инсон қалби бир пайтнинг ўзида икки хил ва қарама-қарши туйғуга эга бўлиши мумкинми? Бу каби саволлар ўқувчиларни ўзига хос (оригинал) жавоблар</p>	<p>Асардаги иккинчи асосий қаҳрамон – боланинг роли нимадан иборат эди? Нима учун ёзувчи асарга “бола” образини киритган? Агарда асарда “бола” образи бўлмаганида, воқеалар ривож қандай тус олган бўларди?</p>

1951)		қандай тус олган бўлар эди?	беришга ундайди	
<p>Олий ўқув юрти:</p> <p>Ўқитувчи Китсанинг маишхур ва чуқур мазмунга эга иқтибоссини келтиради.</p> <p>Иқтибос: “Гўзаллик – ҳақиқат, ҳақиқатнинг гўзаллиги – бу барча нарсанинг асоси” / Сиз билишингиз зарур бўлганларнигина биласиз”</p>	<p>Талабалар мазкур иқтибос бўйича уларни қизиқтираётган саволлар рўйхатини тузади. Ўз гояларини ҳимоя қилиши мақсадида матндан мисолларни иқтибос сифатида келтиради</p>	<p>Талабалар иқтибос янада маъноли бўлиши учун баъзи сўзларни уларга тушунарли бўлган сўзларга ўзгартиради</p>	<p>Талабалар иқтибоснинг мазмунини образ ёки расм орқали ифода этишлари мумкин. Бунда улар расм, рамз ва иқтибос ўртасида қандай боғлиқлик борлигини таърифлаб беришлари зарур</p>	<p>Талабалар жуфтлик ва кичик гуруҳларда ўз қараишлари ва нуқтаи назарларини бир-бирлари билан ўртоқлашади ва муҳокама қилади</p>

3.4-жадвал. Типик ва креатив фикрлаш кўникмалари ўртасидаги фарқлар

Калит сўзлар ва деталлар		Типик дарс		Креатив кўникмаларни шакллантирувч дарс	
Ўқитувчи матн/иқтибос келтиради ва унинг асосий мазмуни ёритувчи қатор ёки сўзлардан фойдаланади		Талабалар Карл Сэндбургнинг (Carl Sandburg) “Чикаго” (1916) шеърисидаги очиб берилган гояларни таҳлил қилади ва ўз қараишларини ҳимоя қилиши учун шеърисидаги мисрадалардан фойдаланади. Натижа: ёзма таҳлил		Талабалар Карл Сэндбургнинг “Чикаго” (1916) шеърисида асосланиб она шаҳарлари ҳақида шеър ёзади. Шеърисида тил, гоя, тасвир янги шеърисида акс эттирилган бўлиши керак. Натижа: шеър	
Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?	Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?	Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?
Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Ҳа
Турли геометрик шакллар бир хил тоифага мансуб бўлиши мумкин, м.: ромб, тўртбурчак ва квадратга эга бўлиб, битта, яъни тўрт бурчаклилар категориясига мансуб. Ушбу категорияга мансуб яна қандай шаклларни биласиз? Уларни чизинг		Талабалар тўртбурчак, ромб ва квадрат шаклларини чизиб қирқиб олади ва уларни ҳажми, шакли кетма-кетлигида жойлаштириб чиқади. Натижа: график органайзер		Талабалар тўртбурчаклилар тоифасига мансуб шаклларни чизиб қирқиб олади (уларнинг сони 4 дан 8 гача бўлиши мумкин) ва улар ёрдамида битта яхлит расм яратишлари керак. Натижа: расм	
Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?	Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?	Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?
Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Ҳа
Ҳаётимизда рўй бераётган ва		Талабалар кичик гуруҳларга		Қизил китобга киритилган	

дунёдаги мавжуд глобал муммолардан бири – экология муаммоси. Табиатни муҳофаза қилишида нималарга эътибор қаратишимиз лозим? Қандай омиллар экологоянинг бузилишига олиб келади? Унинг келгуси авлодга таъсири қандай?		бўлиниб, экологияни бузилишига олиб келувчи омиллар рўйхатини тузади. Экология билан боғлиқ яна қандай муаммолар мавжуд? Талабалар йўқ бўлиб кетаётган ноёб ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида баён ёзади. Натижа: ёзма таҳлил		ноёб ҳайвон ва ўсимликлар альбомини яратади ва табиатни асраида ўз гоёларинитаклиф этади. Натижа: альбом/қизил китоб	
Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?	Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?	Бу креатив фикрлаш жараёними?	Бу креатив натижами?
Йўқ	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Ҳа
Типик стратегияларимдан бири:		Қандай қилиб услуб ва стратегияларни креатив фикрлашнинг шакллантиришида ўзгартиришим мумкин?			
Типик стратегияларимдан бири:		Қандай қилиб услуб ва стратегияларни креатив натижага эришишида ўзгартиришим мумкин?			
Типик стратегияларимдан бири:		Қандай қилиб услуб ва стратегияларни креатив фикрлашнинг шакллантириши ва креатив натижага эришишида ўзгартиришим мумкин?			

Изоҳ. CCSS; Энг яхши методларга эга губернаторлар Ассоциациясининг Миллий Маркази, Штат мактаб инспекторлари Бош кенгаши, 2010а, 2010б.

3.5-жадвал. Креатив кўникмаларни режалаштиришига мўлжалланган варақа

Стандарт: Масалан: Талабаларга бирор бир асардан иҳтибос ёки парча ўқиб беринг. Ўқиб берилган парча ёки иҳтибос асарнинг умумий моҳиятини ёритиб бериши лозим.	Дарс ёки машқ: Масалан: Карл Сэндбургнинг “Туман” асарида туманга берган таърифи асосида мазмунини ўзгартирмаган ҳолда қўшимча таъриф ёзиши (“Fog,” 1916)
Креатив фикрлаш кўникмаси: Масалан: Яратувчанлик	Креатив натижа/маҳсулот: Масалан: Ҳеч қандай
Креатив йўл: Масалан: Креатив йўл 1 (феъл ва тушунчалар)	Дарснинг қайси қисмида юзага келади? Масалан: Дарснинг кейинги босқичида
Стандарт:	Дарс ёки машқ:
Креатив фикрлаш кўникмаси	Креатив натижа/маҳсулот
Креатив йўл	Дарснинг қайси қисмида юзага келади?
Стандарт:	Дарс ёки машқ:

<i>Креатив фикрлаш кўникмаси</i>	<i>Креатив натижа/маҳсулот</i>
<i>Креатив йўл</i>	<i>Дарсинг қайси қисмида юзага келади?</i>

Изоҳ: ДСУА (СССС; Энг яхши методларга эга губернаторлар Ассоциациясининг Миллий Маркази, Штат мактаб инспекторлари Бош кенгаши, 2010а, 2010б)

3. Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантириш босқичлари.

Креативлик “турли вазиятларда таълим ва тарбияга оид масалалар юзасидан қарорларни қабул қилишда яққол намоён бўлиб, у педагогнинг ижодий фаоллигини тавсифлайди”³⁵. Моҳиятига кўра ОТМ педагогларида креативлик сифатларини ривожлантириш улар томонидан педагогик, психологик ҳамда мутахассислик фанлари асосларидан тўла хабардор бўлиш, улар томониан ўзлаштирилган билимларни амалиётда фаол қўллаш олиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ҳисобига кечади.

В.В.Утёмов, М.М.Зинковкина, П.М.Горев³⁶ларнинг қайд этишларича, креатив шахсни шакллантириш уч босқичда кечади. Яъни (2-жадвал):

2-жадвал. Креатив шахснинг шаклланиш босқичлари

Босқичлар	Мазмуни
Табиий имкониятларга асосланувчи креативлик	Индивидуалнинг ўзига хос хатти-ҳаракатларини ифодалайди
Бирламчи (умумий) креативлик	Шахснинг ижодкорлигини намоён этувчи умумий қобилият (у боланинг 3-5 ёшида намоён бўлиб, 6-7 ёшида унинг хатти-ҳаракатларида яққол ифодаланади)
Ихтисослашган креативлик	Ижтимоий фаолиятнинг муайян тури бўйича ижодкорликни намоён этувчи қобилият (унга кўра касбий-ижодий фаолият тажрибаларига таянган ҳолда, унинг таъсирида умумий креативлик янада ривожланади)

Ҳар қандай шахсда бўлгани каби педагогларда ҳам ижодий-касбий характердаги сифатлардан бири сифатида креативлик муайян босқичларда ривожланади. Таълим амалиётини кузатиш, талабалар ва малака ошириш курси тингловчиларининг фаолиятини ўрганиш, ташхисловчи методларни қўллаш натижасида муълум бўлдики, педагогларда креативлик қуйидаги тўрт босқичда шаклланади ва ривожланади (3-жадвал):

³⁵ Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 15-б.

³⁶ Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. Педагогика креативности: прикладной курс научного творчества / Учеб.пособие. – Киров: АНОО “Межрегиональный ЦИТО”, 2013. – С. 16.

3-жадвал. Креатив шахснинг шаклланиш босқичлари

Босқичлар	Мазмуни
1-босқич	Педагогик, психология, фалсафа, эстетика каби фанлар (туркум фанлар)нинг назарий-методологик асосларини ўзлаштириш
2-босқич	Ўзлаштирилган назарий билимларни узлукли ва узлуксиз педагогик амалиёт даврида, шунингдек, амалий машғулотлар ва мустақил таълим жараёнида амалиётга тадбиқ этиш кўникмаларини ҳосил қилиш
3-босқич	Мустақил равишда ўқиб-ўрганиш ва ижодий изланиш асосида ҳосил қилинган амалий кўникмаларнинг малакаларга айланишига эришиш
4-босқич	Мавжуд назарий билим, амалий кўникма ва малакаларга таянган ҳолда касбий фаолиятни самарали ташкил этишга психологик жиҳатдан тайёрланиш

Талабаларга креативлик сифатларининг ўзлаштирилишига эришиш йўлида педагогик фаолиятни ташкил этишда юқорида қайд этиб ўтилган барча босқичлар бирдек аҳамиятли саналади.

Патти Драпеаунинг ёндашувида кўра талабаларда креативлик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришда қуйидаги босқич ва ғоялар³⁷ муҳим аҳамиятга эга:

1-ғоя. “Тўхта ва бошла”

Бошланғич саволлар

Равон фикрлаш кўникмасини шакллантиришда қуйидаги вазиятлар ўқувчилар эътиборини жалб этишда ёрдам беради:

- Юзага келиши мумкин бўлган вазиятлар.
- Муаммони ечиш йўллари.
- Бир мақсадга хизмат қилувчи стратегиялар.
- Ихтиро қилинган нарсалар ва объектлардан

бошқа мақсадларда фойдаланиш.

▪ Маълум бир инсон, объект ёки вазият ҳақида гап кетганда мияга биринчи бўлиб келадиган фикр.

- Бир фикрни турлича ифодалаш.
- Маълум бир ишни турлича амалга ошириш.
- Юзага келган вазиятнинг натижасини таҳлил қилиш.
- Объект ва вазиятларни ифодаловчи сўзлар.

Мослашувчанликни шакллантиришда “ақлий ҳужум” машқлари катта самара беради. Бунда талабалар нафақат бир қатор ғоялар, балки турли-туман ғояларни топилари лозим. Ўқувчиларда мослашувчан фикрлашни фаоллаштиришда қуйидаги саволлар қўл келади:

³⁷ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 203. - 28-41-бетлар.

- ... вазият қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?

- ... амалга оширишда қандай усуллардан фойдаланиши мумкин?
- агар ... бўлса бу нимага олиб келиши мумкин?
- сизнингча ҳаётда ва таълим тизимида нималарга ўзгартиришлар киритиши лозим?
- ... таъсир этиши мумкин бўлган вазият, муаммо, мавзулар рўйхатини тузинг.
- ... ривожлантиришнинг қандай усуллари мавжуд?

Ўзига хосликни (оригиналлик) шакллантиришда қуйидаги саволлардан фойдаланиши ўқувчиларда оригинал жавобларни беришни фаоллаштиради:

- ...ни қандай ишлаб чиқиши мумкин?
- ...ни ривожлантириши усуллари рўйхатини тузинг?
- ...ни ихтиро қилинг?
- ...да оригинал гоя ўйлаб топинг?
- ...ни амалга оширишда ўз ёндашувингизни ифодаланг?
- ...ни яратишда ўз таклифингизни киритинг?

Ишлаб чиқиши мавзусида эса, қуйидаги саволлар талабалардан мувофиқ жавобларни олишда қўл келади:

- ...га қўшинг;
- ...ни қуринг;
- ...ни кенгайтиринг;
- ...ни оширинг;
- ...ни ишлаб чиқинг.

2-гоя. “Тўхта ва бошла”

Турли категорияга мансуб саволлар

Одатда ўқитувчилар бир ҳил саволар беришга мойил бўлади. Бу эса бир ҳилликни келтириб чиқаради. Турли категорияга мансуб саволлар эса ўқувчиларда ноодатий жавоблар бериши, тахмин қилиши, натижани олдиндан кўра билиши каби кўникмаларни шакллантиради.

Бундай саволлар қуйидагиларни ташкил этади:

- Агарда ... (бўл)са нима бўлган бўлар эди? Масалан, агарда Америка фуқаролар урушида Шимолий штатлар эмас, балки Жанубий штатлар голиб бўлганидан, бу қандай натижаларга олиб келган бўлар эди? Агарда ўлчов бирликлари бўлмаганида, инсон ҳаёти қандай кечган бўларди? Агарда Томас Эдисон чироқ лампасини ихтиро этмаганида бизнинг ҳаётимиз қандай кўринишга эга бўларди?

▪ Фойдаланишнинг бошқа усуллари. Масалан, мобил телефонлардан яна қандай мақсадла ва қандай вазиятларда фойдаланиш мумкин? Комьютерга маълумот киритишда қўлланиладиган дисклардан яна қандай мақсадларда фойдаланиш мумкин?

▪ Маҳсулот (предмет, объект, қонун ва ҳ.к.)ни яхшилаш, такомиллаштириш. Мустақиллик Декларациясига ўзгартиришлар киритиш. Об-ҳавони олдиндан айтиб берувчи ускунани такомиллаштириш.

▪ Истиқболга интилмоқ. Маишхур инсонларнинг турли муаммола, таълим тизими, сиёсий режимрга нисбатан бўлиши мумкин бўлган муносабати, фикрини ёзинг.

▪ Сабаб ва оқибат. Масалан, Фуқаролар урушининг сабаб ва оқибатларини ёзинг. Адабий асар қаҳрамони ҳатти-ҳаракатининг сабаб ва оқибатларини ёзинг. Чиқиндини қайта ишлаш сабаб ва оқибатларини келтиринг.

3-ғоя. “Тўхта ва бошла”

Қарама-қарши ақлий ҳужум стратегияси

Қарама-қарши ақлий ҳужум стратегияси юзага келган муаммога тескари томондан қараши ва уни бошқача ёндашув билан таҳлил қилиши демакдир. Бундай стратегия ўқувчилардан эркин фикрлаш, маслашувчанликни талаб этибгина қолмай, балки уларда турли оригинал фикр ва қарашларнинг юзага келишига замин яратади. Қарама-қарши ақлий ҳужум стратегияси ғоялари қуйидагича бўлиши мумкин:

▪ Ҳаво ифлосланишини олдин олиши эмас, балки ҳавони янада кўпроқ ифлослантириши.

▪ Урушларга барҳам бериши эмас, балки янада кўпроқ урушларни келтириб чиқариши.

▪ Ичимлик сувини тежаш эмас, балки беҳудага сарфлаш.

▪ Бошқаларни ҳурсанд қилиши ўрнига ёқимсиз вазиятларни келтириб чиқариши.

▪ Ижобий фикрлашни эмас, балки салбий фикрлашни тарғиб этиши.

▪ Аълочи эмас, иккичи бўлиши.

4-ғоя. “Тўхта ва бошла”

Овоз/товуш эффектлари

Ўқувчиларга равон фикрлаш, мослашувчанлик ва оригиналликни ўргатиши жараёнида матн ёки адабий асардан парчани маъноли, интонация ва асарда ёритилган овоз/товушларни ўқишатиб ўқиши, яъни матни тўлалигича, унда таърифланган барча ҳодисаларни тўла ифода этиши кўникмасини ҳам шакллантириши мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун дарс бошида ўқувчилардан видео/аудио ёзмадаги товуш, овозларга эътибор қаратишларини сўранг; улар нималарни аңлатмоқда, асарга қандай тус, маъно бермоқда. Товушлар нимага хизмат қилади? Улар асар мазмун ва маъносини чуқур аңлаб этишда ўқувчиларга ёрдам берадими? Ўқувчиларга маълум бир асар, аудио ёзма, матн,

эссе, ҳужжатли фильмдаги товушларни “ақлий ҳужум” стратегиясини қўллаган ҳолда категорияларга бўлиб, уларнинг асардаги вазифасини аниқлашни вазифа сифатида беринг. Сўнг талабалар асар маъноси ва мазмунини чуқур англашда қандай категорияга мансуб товушлар кўпроқ роль ўйнаганини айтишлари лозим. Мазкур вазифани бажариши ва бундай стратегияни қўлашда қуйидаги саволлар варақасидан фойдаланиши мумкин (2.4-Жадвал). Натижа ва жавоблар қозғозга туширилгач ўқувчилар берилган асарни дарс жараёнида ўқиб эшиттиришлари лозим.

2.4-жадвал. Асарни овоз ва товушлар билан ўқиши

<i>Талабанинг исми ва фамилияси:</i>			
<i>Асар/матн номи:</i>		<i>Вазифани бажариши санаси:</i>	
<i>Товушлар рўйхати:</i>			
<i>Товуш тури</i>	<i>Боб ва бетларнинг тартиб рақами</i>	<i>Товушнинг сўз билан ифодаси</i>	<i>Товуш эгаси ким</i>
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			

5-ғоя. “Тўхта ва бошла”

Карточкалар билан ишлаш

Карточкалар билан ишлаш маълум бир адабий асарнинг мазмуни ва маъносини чуқур англаб етишнинг бошқа усуллари билан бирдир. Карточкаларнинг бир томонида асарда ёритилган воқеа ёки қаҳрамон бирор бир рамз ёки расм кўринишида чизилади. Карточкаларнинг сони асарнинг ҳажмига bogлиқ: улар 30дан 40гача бўлиши мумкин. Рамз ва расмларни чизишда ўқувчиларни жалб этиши уларда абстракт фикрлаш кўникмасини ривожлантиради, фақатгина ўқитувчи расмлар маъносини айтмаслиги лозим. Ўқувчилар орасидан бири доскага чиқиб, карточкалардан бирини танлаб синфхонада ўтирган ўқувчиларга кўрсатади. Ўқувчилар умумий муҳокама орқали карточкадаги расм ва рамз қайси қаҳрамон ёки воқеани ифодалашини топишлари лозим.

6-гоя. “Тўхта ва бошла”

Ўзаро боғланг ва муаммонинг ечимини топинг

Мазкур стратегия талабалардан маълум бир муаммо ва объект/предмет ўртасидаги боғлиқликни топиб, унинг ечимини излашни талаб этади. Муаммонинг ечими берилган объект/предметга асосланган бўлиши шарт. Бундай машқлар ўқучиларда эркин фикрлаш ва мослиувчанликни ривожлантиради.

Ўқувчилар кичик гуруҳларга бўлиниб, мавзу бўйича берилган муаммо ва объект/предмет ўртасида иложи борича кўпроқ боғлиқликни топишлари керак. Сўнг ўқувчилар томонидан тақдим этилган вариантлар орасидан энг мақбул ечим танлаб олинади.

7-гоя. “Тўхта ва бошла”

Ўзгарувчан матрица

Ўзгарувчан матрица график органайзер бўлиб, унда асосий ургу талабаларнинг эркин фикрлаш ва мослашувчанлик кўникмаларига берилади. Бунда талабалар мавжуд назарияларни ўз тадқиқотлари ва ўз ёндашувлари асосида ўзгартирадilar. Органайзер дарс мазмуни ва мавзудан келиб чиқиб тузилади. Масалан, ўқувчилар табиий фанлардан олган билимлари асосида булутлар, уларнинг шакли нималарга боғлиқ эканлиги ҳақида органайзер ёрдамида ифода этишлари мумкин.

2.5-жадвал. Ўзгарувчан матрица

Назария	Кирилган ўзгартиришлар			
Математика	Катта	Кичик	Узун	Қисқа
Тўғри тўртбурчак ўлчамларига ўзгартириш киритинг ...				
Адабиёт/Лингвистика	Катта	Кичик	Жиддий	Арзимас
Асар қаҳрамонинг феъл-атвори ва муносабатидаги ўзгаришлар ...				
Табиий фанлар	Катта	Кичик	Ёрқин	Тўқ
Табиатда булутлар ранги ва шаклининг ўзгариши ...				
Ижтимоий фанлар	Самарали	Самараси	Қисқа муддатли	Узоқ муддатли
Иқтисодиёт соҳасида олиб борилган ислохотлар ...				

8-гоя. “Тўхта ва бошла”

Нима нимани англатади

Ўқувчилар мавзу, матн мазмуни ўртасида боғлиқлик мавжуд бўлган бирор бир рамз ёки расмни чизиш машқи Вильгельм рамзий образ концепцияси деб номланади (2002).

Масалан, ўрта таълим маткитбининг адабиёт дарсида ўқитувчи ўқувчилардан ёзувчи С.Е. Хинтоннинг (1967) “Аутсайдерлар” (The Outsiders) номли ҳикояси мазмунини ифодаловчи символ чизиш беришни сўрайди. Ўқувчилардан бири рамка ичига расм чизади; расм мозаика шаклида бўлиб, ҳар бир расм бўлагининг орқа томонига 1 ёки 2 рақами қўйилган бўлади. Сўнг ўқувчилар расм бўлақларидан бирини танлаб, рақамлар асосида икки гуруҳ тузадилар. Гуруҳларга ажралгач, берилган асар мазмун моҳиятини ифодаловчи рамзий расмни муҳокама қиладилар ва уни майда деталлар билан тўлдирадилар. Ҳар бир гуруҳнинг қўшимчалари турлича бўлиб, ўқувчилар ўз қарашларини ҳимоя қилишлари лозим.

9-гоя. “Тўхта ва бошла”

ЯНМ (Янги ва ноодатий маҳсулот)

Мазкур стратегиядан талабаларни янги маҳсулот (нарсалар, концепция, гоя, мусиқа, шеър, бадиий асар, глобал муаммонинг ечими ва ҳ.к.)ни яратишга рағбатлантиришида фойдаланиш катта самара беради. Мазкур стратегияни уч ўлчамли материалларни қўллаган ҳолда турли вазиятларга мослаштириш мумкин. Масалан, дарс жараёнида ноодатий фикрлашни тарғиб қилиш орқали ўрнатилган қонунларни ўзгартириш ёки уларни янгилари билан алмаштириш, яъни ўқувчиларнинг киритган янгиликлари ўзгаларнинг манфаатлари ва ҳақ-хуқуқларига зарар етказмаслиги лозим. Ўқувчиларнинг ихтиро ва янгиликлари тажрибада тадбиқ қилинса қилинмасада, улар инсоният учун хизмат қилиши, уларнинг ҳаётини қулайлаштириши зарур. Мазкур стратегиянинг асосий мақсади ўқувчиларда бирор нарсани ўзгартириш орқали эркин ва мустақил фикрлаш кўникмасини шакллантиришдир.

10-гоя. “Тўхта ва бошла”

Ҳис этинг

Мазкур стратегияни бирор нарсага тимсол беришда қўллаш мумкин. Талабалар бирор бир объект ёки буюм ўрнига ўзларини қўйиб кўрадилар. Бунда уларга қуйидаги саволлар ёрдам беради:

- Ўзингизни қандай ҳис этяпсиз?
- Нима ҳақида ўйлаяпсиз?
- Ҳозир нима қилмоқчисиз?

Бу стратегияни бошланғич таълим ўқувчиларини ўқитишда ҳам қўллаш мумкин, масалан, 2.6-жадвал параллелограм ва Луис Сакарнинг Holes (Ўра) (1998) мазмунини ёритишда қўллаш мумкин. Кўп ҳолларда ўқитувчилар мазкур стратегиядан асарга қисқача мазмун бериш ёки асар қаҳрамонинг фел-

атворини таърифлаб бериш ёки бир асар қаҳрамони бишқаси билант таққослаида фойдаланадилар. Бу усул асар ёки унинг қаҳрамонлари муҳокама қилиида катта самара беради.

2.6-жадвал. Саволларга талабалар томонидан берилган жавоблар

Таълим босқичи	“Ҳис этинг” стратегияси		
	Ўзингизни қандай ҳис этяпсиз?	Нима ҳақида ўйляяпсиз?	Ҳозир нима қилмоқчисиз?
Бошланғич таълим матиёматикаси: параллелограм	Худди қути ичидагидай...	Қадди-қоматни тўғри тутишининг иложи йўқ. Тўрт томонга эгаман. Кичкина шаклларга эгаман	Инсонларга мен билан манипуляция қилишларига қўл қўйиб бераман. Мен жуда фойдали буюмман
Бошланғич таълим адабиёти: Holes (Sachar, 1998)	Виждони қийналган, қайгурган, ғамгин	Мен ўра қазшини истамайман. Мен шарманда бўлдим ва бунга ўникдим. Мен қари ва руҳан эзилган одамман	Таслим бўламан

11-ғоя. “Тўхта ва бошла”

Йўқотилган ва топиб олинган

Талабалар “йўқолган” маълумотни топадилар. Ҳаёлан йўқотилган маълумот мавжуд маълумотга аниқлик киритишга хизмат қилади.

Масалан, ўрта таълим мактаби ўқувчилари *Shaping Earth’s Surface: Water* (Kramer, 2005) китобида ёритилган “Венецияда тошқин” номли мақолани ўқийдилар. Ўқитувчи ўқувчиларга аввал тошқин, унинг оқибатлари ҳақидаги йўқолган маълумот (матн, мақола)ни топишлари кераклиги айтади. Бу қандай маълумот бўлиши мумкин? Ўқувчилар китобдаги маълумот билан боғлиқ бўлган маълумотни излашга киришадилар, яъни уларнинг ўзлари маълумотни олган билимлари асосида ёзадилар. Бунда ўқувчилар кичик гуруҳларга бўлиниб, муҳокама асосида маълумотларни қозоғза тушурадилар.

Бундай усулни адабиёт дарсларида ҳам қўллаш мумкин. Масалан, бирор бир бадиий асар: ҳикоя, масал ёки шеърнинг бир қисми олиб таишланади, яъни маълумот йўқолади. Ўқувчилар эса йўқолган маълумотни қайта тиклашлари лозим. Бунда ўқувчилар таклаган маълумот асарнинг мазмунини сақлаб қолиши шарт.

12-ғоя. “Тўхта ва бошла”

Нуқтаи назарни ифодалаш

Мазкур стратегияни дебат деб номлаш ҳам мумкин. Бунда талабалар бошқаларнинг фикрини инобатган олган ҳолда ўз қараишлари тўғри эканлигини исботлашлари лозим. Ўқитувчи ўқувчиларни икки гуруҳга ажратиб, икки хил

нуқтаи назарни ўртага ташлайди. Ҳар бир ўқувчи ўз фикрини ҳимоя қилган ҳолда кичик баён ёзади, сўнг кичик гуруҳдаги бошқа талаба билан бўлишади. Ўқувчилар ҳар бир баёндан энг асосий фикрларни саралаб оладилар ва бошқа гуруҳдаги ўқувчиларга қарши туришида улардан фойдаланадилар. Ҳар бир фикр оғзаки билдирилиб, бир ўқувчи биттадан гап ўқийди. Ўқувчилар гуруҳларда ҳар бир фикр ва қарашларнинг кетма кетлигини ҳам муҳокама орқали келишиб оладилар. Бундай усул ўқувчиларда жамоа бўлиб, ҳамкорликда ишлаш кўникмасини тарбиялайди³⁸.

4. Талабаларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш жараёнининг моҳияти ва бу жараённинг бориши. Шахсда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш ўзига хос мураккаб жараён саналади. Шу сабабли мазкур жараённи самарали ташкил этиш уни методик жиҳатдан тўғри, оқилона ташкил этишни тақозо қилади. Америкалик педагог Патти Драпеаунинг бу борадаги фикрлари амалий аҳамиятга эга. Муаллифнинг талабаларда креатив фикрлаш кўникмаларини самарали шакллантириш ҳамда ривожлантиришга оид ёндашувларини ифодаловчи ғоялари куйида келтирилган жадвалларда ўз ифодасини топган³⁹.

4.1-жадвал. Образли қарашларни ривожлантириш шароитлари

Муаммо	<p>Талабаларга бериладиган вазифа:</p> <ul style="list-style-type: none"> - индивидуал ёки ҳамкорликда фикрлаш; - ифодаланган (маълум бўлган) ғояларни ривожлантириш; - реал борлиққа доир муаммоларни ҳал қилиш; - маълумот ва саволлар чуқурлаштирилган фикрларни қайд қилиш
Билим	<p>Талабаларга бериладиган вазифа:</p> <ul style="list-style-type: none"> - репродуктив билимларнинг мавжудлиги; - далилларга асосланган маълумотларни ёдга олиш; - ишлаб чиқариш аҳамиятига эга билимларнинг мавжудлиги; - алоқа ва образларни ўзаро мувофиқлаштириш орқали шаклланган тушунчаларнинг мавжудлиги

³⁸ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – 21-44-бетлар.

³⁹ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – 61-79-бетлар.

<i>Атроф-муҳит</i>	<p><i>Талабаларни таваккал қилишга рағбатлантириш:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - уларнинг инкор этишдан аввалги қўрқувларини камайтиришга ёрдам бериш; - икки ёқлама қарорларни қабул қилиш йўлларини кўрсатиш; - ҳеч қандай чеклов ва вақтни инобатга олмаган ҳолда қайтар алоқани таъминлашга ўргатиш; - ўзаро хайрихоҳликни қарор топтириш
<i>Истак (рағбат, мотив)</i>	<p><i>Талабаларда ўзига хос истак (рағбат)ни юзага келиши учун имкон яратиш:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - яратувчанлик зояларини рағбатлантириш; - оригинал зояларни амалиётга татбиқ этиш; - ижобий баҳолаш

4.2-жадвал. Тасаввурни шакллантиришга йўналтирилган ДСУА (CCSS)га мувофиқ машқлар

<i>Калит сўзлар ва деталлар</i>	<i>Эркин фикрлаш</i>	<i>Мослашувчанлик</i>	<i>Ўзига хослик</i>	<i>Яратувчанлик</i>
<p>Ўрта таълим мактаби: ўқитувчи маълум бир асарнинг мазмунини янада очиб бериш учун савол-жавоб стратегиясини қўллайди. Жавоб бераётганда албатта асрдаги матнга иқтибос бериши керак. Асар номи: Sarah, Plain and Tall (MacLachlan, 1985)</p>	<p>Талабалар кичик гуруҳларда асар қаҳрамони – Калейнинг ўзини боқиб олган онасига бўган муносабатини таҳлил қилади. Улар жадвал тузиб, икки хил муносабат, яъни салбий (қўпол, кўрс) ва ижобий (меҳрибон, ширинсўз) муносабатни мисол қилган ҳолда матндан иқтибос келтиради. Сўнг биргина расм/образ орқали Калейни тасвирлаб беришлари керак</p>	<p>Талабалар кичик гуруҳларда Сара қандай она эканлигини таҳлил қилади. Асардаги “йўқолган” маълумот ўрнига талабалар ўз маълумотларини қўшади. Бироқ, бу асарнинг умумий мазмунига таъсир қилмаслиги лозим. Талабалар томонидан тикланган “йўқолган” маълумот воқеалар ривожига таъсир этадими?</p>	<p>Талабалар якка тартибда Калейнинг темпераменти, феъл-атвори, хатти-ҳаракатларини изоҳловчи жадвал тузишлари керак. Бунда талабалар оригинал, ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган зояларни таклиф этишлари лозим</p>	<p>Асарнинг асосий қаҳрамони Саранинг болалик, ўсмирлик ва ҳаётининг кейинги йилларида бошидан кечирган қийинчиликларининг сабабларини, омиллари ва шароитларини ёзма равишда, уни шаклида таърифлаб бериш</p>
Ўрта таълим	<i>Талабалар нима</i>	<i>Тасаввур қилинг,</i>	<i>Талабалар яна</i>	<i>Талабалар бир</i>

<p>мактаби: Ўқитувчи матн/иҳтибос келтиради ва унинг асосий мазмунни ёритувчи қатор ёки сўзлардан фойдаланади. Матн: “Fog” (Sandburg, 1916)</p>	<p>учун туман мушук каби ҳаракатланиши сабаблари ўрганади. Олинган натижаларга кўра, талабалар ўз ҳикояси ёки шеърини ёзади</p>	<p>Сиз қуюқ туман тушган тонгда бир ўзингиз қайиқда очиқ денгизда қолиб кетдингиз. Бу вазиятда Сиз қандай йўл тутган бўлардингиз?</p>	<p>нималар мушук каби ҳаракатланиши -нинг сабабларини топишлари лозим. Бу ерда креативлик ва креатив ёндашув талаб қилинади</p>	<p>зумга ўзларини туманнинг ўрнига қўйиб кўради. Улар нималарни ҳис этмоқда, қаерга интилмоқда ва олдинда уларни нималар кутаётганлигин и ёритиб беради. Уларнинг тасаввурлари майда деталлардан иборат бўлиши керак</p>
<p>Ўрта таълим мактаби: Ўқитувчи радио ва радиоалоқага алоқадор маълумотларни беради. Фан: Физика</p>	<p>Талабалар радиоалоқа юқори частотали электр ўзгарувчан токнинг атрофга электромагнит тўлқинлар асосида электр майдоннинг ҳосил бўлиши натижасида юзага келишини тасвирловчи схемани шакллантиради</p>	<p>Ҳар бир гуруҳнинг схемаси турлича бўлса, талабалар нима учун схемалар турли кўринишига эга эканлигини изоҳлаб берилари керак</p>	<p>Радиоприем- никдан яна қандай мақсадларда фойдаланиши мумкин?</p>	<p>Талабалар радиоприёмник- нинг тузилиши, ишлаш принципи ва ҳозирги кунда ундан қай мақсадларда фойдаланиши мумкинлигини изоҳлаб берувчи иншо ёзади. Замонавий ҳаётда радиоприемник- лар долзарб аҳамиятга эгами?</p>
<p>Академик лицей ва касб-ҳунар колледжлари: Ўқитувчи Китсанинг шеърдан бир парча келтиради ва унинг асосий мазмунни ёритувчи қатор ёки сўзлардан фойдаланади.</p>	<p>Талабалар келтирилган матнда айрим сўзларни ўзгартиради. Бу стратегия матннинг умумий мазмунига таъсир этадими? Матда қандай образ тасвирланган ёки матн мазмуни</p>	<p>Қандай омил ёки сабаблар Китни мазкур шеърни ёзишига мажбур қилган? Талабалар сабаблар рўйхатини тузади. Сўнг талабаларга ўз- ўзини баҳолаш имконияти берилади. Бундай ёндашув уларда</p>	<p>Шеърнинг мазмунини ўзгартирмаган ҳолда талабалар шеърни бошқа вазн, услуб, шакл ва замонавий тилда қайта ёзади. Уларнинг киритган оригинал</p>	<p>Шеърда тасвирланган гўзаллик ва ҳақиқат сўзларини “Ақлий ҳужум” стратегиясини қўллаган ҳолда бошқа тушуночалар билан боғланг. Яъни бу сўзлар</p>

Матн: “Гўзаллик – ҳақиқат, ҳақиқатнинг гўзаллиги – бу барча нарсанинг асоси” / Сиз билишингиз зарур бўлганларнигина биласиз”	шунчаки абстракт гоядан ибортами?	эркин фикрлаш ва мустақил қарор қабул қилиш кўникмасини шакллантиради	ўзгартиришлар и ўқитувчи томонидан баҳоланади. Ўзгартиришлар мазмунга қай даражада таъсир кўрсатади?	нимани ифодалайди? Гўзаллик ва ҳақиқат ҳақида гап кетганда кўз олдингизга нималар келади? Мазкур вазифани плакат, PowerPoint тақдимоти, мультимедия ёки аудио тасма шаклида тақдим қилишлари мумкин
--	-----------------------------------	---	--	---

4.3-жадвал. Креативлик ва тасаввур қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган дарсни лойиҳалаштириш

Мазмун, мавзу, кичик мавзу, малака ва кўникмалар	Мавзулар: • Америка тараққиёти; • Америка ҳаётида юз бераётган ўзгаришлар; • Америка мустамлакаларининг тарихи	Кичик мавзулар: • динлар; • иқтисодиёт; • Америка қитъасининг аҳолиси; • иқлим	Кўникмалар: • Танқидий фикрлаш: сабаб ва оқибат; • Креатив фикрлаш: тасаввур ва эркинлик + оригиналлик • Фикрларни ёзма баён этиш кўникмаси
Асосий савол	Инсоният тарихида юз берган воқеалар қандай ва қай даражада бугунги ҳаётимизга таъсир этмоқда?		
Баҳолаш	Шакллантирувчи		
Кўникмалар даражаси	Ўқли: билим олишнинг турли даражаси Ёзили: талабаларнинг ишлари	Қизиқишлар турли даражада	Билиш усуллари турли даражада эмас
Талабалар эътиборини жалб этиш	Ўқитувчи талабаларга Бен Франклин, Эли Увитней, Джозеф Пристли ва Андерс Цельсиусларнинг суратларини кўрсатади. Бу инсонлар қандай умумий хислатга эга? Талабалар мазкур шахслар тўғрисида саволлар беради ва улар 1770 йилларда қилган ихтиро ва кашфиётлари ҳақида қизиқарли маълумотларга эга бўлади. М.: Бен Франклин бифокал кўзойнак, Эли Увитней пахтани ажратиб берувчи ускунани яратган ва ҳ.к.		
Дарсни режалаштириш	Талабалар Америка колониялар ҳақида маълумотларни топшида фойдаланган веб-сайтлар рўйхатини тузади. Талабалар олган	Ўқитувчи фикрлаш исараёнини таҳлил қилади. Ўқитувчи талабаларга оригинал гояларни таклиф этишларида тасаввурларидан	Ўқитувчи маҳсулот шаклини таҳлил қилади. Ўқитувчи талабаларга “Ўтмишга қайтиб” хатини ўқиб эшиттиради. Ўтмишда юз берган воқеалар тўғрисидаги маълумотлар далилларга асосланган бўлиб, келажакда бугунги кун кишиларининг аجدодлари,

	маълумотларни “Ақлий ҳужум” методи ёрдамида тоифаларга бўлиб чиқади	фойдаланиши-ларини айтади	уларнинг ўзлари ва келажак авлоднинг ҳаётини шакллантиришида асосий омил бўлиб хизмат қилади	
Дарс жараёни	Кириш: Ўқитувчи талабаларга 1770, 2014 йилларда бўлиб ўтган ва 2050 йилда юз бериши мумкин бўлган воқеаларнинг таққослаш орқали сабаб ва уларнинг ҳаётимизга таъсирини изоҳлаб беришлари керак	Жараён: Ўқувчилар “Ўтмишга қайтиб” номли хатларида асосий гоялари ва фикрларини баён этади. Ўқитувчи жараённи кузатиб боради ва талабалар фаолиятини назорат қилади. ▪ Талабалар хатларида асословчи маълумот сифатида ҳар қандай манбадан фойдаланиши мумкин. Бунда турли ёш ва билим даражасига эга талабалар учун мўлжалланган материаллардан фойдаланади. ▪ Талабалар бир-бирларига ёрдам беришлари мумкин. ▪ Оригинал фикрлаш ва гояларни оригинал усулда тақдим этиши ҳам баҳоланади. ▪ Ўқитувчи бир гуруҳда турли билим даражасига эга талабалар борлиги боис талабаларни турлича шакллантиради. Ўқитувчи талабалар билан баҳолаш методини муҳокама қилади ва вазифа (якуний натижа, маҳсулот)ни тақдим этиши учун ажратилган вақтни белгилайди. Талабалар вазифани бажариб бўлгач, натижаларни бошиқа талабалар билан бўлишиди ва муҳокама қилади. Ўқитувчи ҳар бир талабага бажарган иши юзасидан изоҳ ва баҳо беради		
Баҳолаш	Ўз-ўзини баҳолашда талабалар умумий баҳолаш методларидан фойдаланади. Ўқитувчи якуний натижани баҳолаб, бажарилган иш юзасидан шарҳ, изоҳ беради			

4.4-жадвал. Тасаввур ва креативликни шакллантириш варақаси намунаси

Натижа/ маҳсулот унсури	Қониқарли	Яхши	Жуда яхши	Аъло
Мустамлака даври: ▪ Ҳар кунги ҳаёт; ▪ Аҳолининг мамлакат сиёсий фаолиятидаги иштироки; ▪ Диний эркинлик; ▪ Фаровонлик имкониятлари	▪ Жуда кам далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот олиб борилмаган; ▪ Фақатгина манбаъси номаълум далиллар; ▪ Бир икки деталлар мавжуд	▪ Бир қатор далиллар келтирилган; ▪ Кичик тадқиқот олиб борилган; ▪ Деталлар билан бойитилган далиллар мавжуд	▪ Бир қанча далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот олиб борилган; ▪ Мантиқий, ўйлаб топилган ва оригинал деталлар билан бойитилган далиллар мавжуд	▪ Жуда кўп далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот ва чуқур изланишлар олиб борилган; ▪ Ўзига хос, мантиқий, ўйлаб топилган гоялар воқеалар мазмунини кенгайтирган; ▪ Қўшимча қилинган деталлар воқеаларга ҳиссий тус берган
Ҳозирги давр: ▪ Ҳар кунги ҳаёт; ▪ Диний эркинлик; ▪ Фаровонлик имкониятлари.	▪ Жуда кам далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот олиб борилмаган; ▪ Фақатгина манбаъси	▪ Бир қатор далиллар келтирилган; ▪ Кичик тадқиқот олиб борилган; ▪ Деталлар	▪ Бир қанча далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот олиб борилган	▪ Жуда кўп далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот ва чуқур изланишлар олиб борилган; ▪ Ўзига хос, мантиқий, ўйлаб топилган гоялар

	номаълум далиллар; ▪ Бир икки деталлар мавжуд	билан бойитилган далиллар мавжуд		воқеалар мазмунини кенгайтирган; ▪ Қўшимча қилинган деталлар воқеаларга ҳиссий тус берган
Келажак: ▪ Ҳар кунги ҳаёт; ▪ Аҳолининг мамлакат сиёсий фаолиятидаги иштироки; ▪ Диний эркинлик; ▪ Фаровонлик имкониятлари	▪ Жуда кам далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот олиб борилмаган; ▪ Фақатгина манбаъси номаълум далиллар; Бир-икки деталлар мавжуд	▪ Бир қатор далиллар келтирилган; ▪ Кичик тадқиқот олиб борилган; ▪ Деталлар билан бойитилган далиллар мавжуд	▪ Бир қанча далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот олиб борилган; ▪ Манتيқий, ўйлаб топилган ва оригинал деталлар билан бойитилган далиллар мавжуд	▪ Жуда кўп далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот, изланиш олиб борилган; ▪ Ўзига хос, мантиқий, ўйлаб топилган гоялар воқеалар мазмунини кенгайтирган; Қўшимча деталлар воқеаларга ҳиссий тус берган
Таққослаш	Деталларга бой бўлмаган, мантиқсиз изоҳ	Аниқ, яққол ифодаланган изоҳ	Дедуктив изоҳлар	Ўзига хос изоҳлар
“Ўтмишига қайтиб” хати	▪ Ифодалаш тони ишонарсиз; ▪ Хатнинг шакли ва услуби қониқарсиз; ▪ Фикрлар ўртасида ўзаро боғлиқлик йўқ; ▪ Орфографик ва грамматик хатолар мавжуд	▪ Баъзи баён услублари ишонарсиз; ▪ Хатнинг шакли ва услуби оддий; ▪ Фикрлар ўзаро боғлиқ; ▪ Орфографик ва грамматик хатолар йўқ	▪ Ифода баёни ишонарлилиги; ▪ Хатнинг оригинал шакл ва услубга эгаллиги; ▪ Фикрлар ўртасида аниқ ва ўзаро мантиқий боғланиш мавжуд; ▪ Орфографик ва грамматик хатолар йўқ	▪ Ифода баёнининг оригиналлилиги; ▪ Хатнинг оригинал шакли ва услубга эга эканлиги; ▪ Фикрлар ўртасида аниқ ва мантиқий боғлиқ мавжудлиги; ▪ Орфографик ва грамматик хатоларнинг йўқлиги

5.1-жадвал. Инновацион жараён моҳияти

Босқичлар	Намуна (мисол)	Талабанинг жавоблари
“Ақлий ҳужум”: • Руҳлантирувчи манбалар • Муаммо/вазият асосида юзага келган эҳтиёжлар	“The Social Network” (2010) номли кинофильми гояларига кўра Facebook учун гоялар қаерда, нима асосида кўпайган?	Марк гояси асосида эркаклар учун бошқа бир ижтимоий ОАВ - Гарвард FaceMash ташкил этилган
Баҳоланг: • Гояларни • Руҳлантирувчи манбаларни • Муаммо/вазият асосида юзага келган эҳтиёжларни	1. Нима учун Марк дарҳақиқат Facebookка нисбатан ишлар юриб кетишини қайд этди? 2. Нима учун у ўз гояларини университет жамоасидан ташқарида ривожлантиришига қарор қилди?	1. У қизлара таассурот уйғотишини хоҳлади. 2. Уни бунга “юрагининг жароҳатланиши” мажбур қилди. У аёл Facebook тўғрисида ҳеч нарсани билмас эди, шунга кўра, Марк Facebookда унинг иштирок кўпроқ

		бўлишини таъминлашга қарор қилди
Янгилик келиб чиқиши учун ҳаракат (қадам)ларни ўзаро мувофиқлаштиринг	Маркнинг қандай ҳаракатлари Facebookни гоялардан йирик, муваффақиятли Веб-хизмат даражасига ўсишини таъминлади?	1. У Веб-сайт яратди. 2. У Калифорнияга кўчиб ўтди. 3. У Веб-сайтни глобаллашувини таъминлади
Гояларни амалга ошириш восталари ва омилларини ўзаро мувофиқлаштиринг	Маркнинг муваффақият қозонишига ким имкон берди?	Унинг дўсти Шон Паркер
<ul style="list-style-type: none"> • Одамлар • Вазиятлар • Омиллар (ресурслар) 	Facebookни ривожлантиришида Маркка муаммоларни ҳал этишига ким ёрдам берди	Гарвардда ОАВда ижтимоий сайтни яратган эркаклар
Фикр юринг: <ul style="list-style-type: none"> • Ечим хусусида • Самараорлик даражаси хусусида 	Марк қандай қилиб янгиликни яратди? У киритган инновация тўлалигича ишлаб чиқилганлигини қачон билди?	Facebook оммавийлашгандан сўнг аёл унга ўз эътиборини қаратди. Бироқ, янгилик, дарҳақиқат, чегара билмайди, шу сабабли Facebook ҳам кун сайин кенгайиб, ўзгариб бормоқда

5.2-жадвал. Бошқа фанлар ва таълимнинг бошқа соҳаларида инновацион стратегиялардан фойдаланиш

Адабиёт	Математика	Илм	Ижтимоий фанлар
<ul style="list-style-type: none"> • Турмуш тарзини ўзгартиришга ёрдам берадиган инновацион воситани яратинг • Икки хил характерли кишилар ўртасидаги ўзаро муносабатни яхшиловчи инновацион воситани яратинг • Тарихий муаммони ҳал этишининг инновацион 	<ul style="list-style-type: none"> • Математик далилларни ёдлаб қолишга ёрдам берадиган инновацион воситани аниқланг • Ўлчаш учун инновацион тизимни лойиҳалаштиринг • Масштаб ва бошқаришда тезкор қўллаш ва параллел намоиш этиш имконини берадиган инновацион воситани 	<ul style="list-style-type: none"> • Ифлосланишни камайтирадиган инновацион воситани таклиф қилинг • Космосни тадқиқ этиш ишларини давом эттиришининг инновацион воситаларини ривожлантиринг • Инсоннинг 6 сезгиларидан бирининг йўқотилишининг ечимини топинг 	<ul style="list-style-type: none"> • Талабалар уюшмасидаги муаммоларни ечиш учун инновацияни яратинг • Етишимовчилик муаммосига барҳам беришда инновацион чоралар рўйхатини тузинг • Миллий байрамни нишонлаш учун инновацион воситани ишлаб чиқинг • Жамият учун

<p><i>воситасини ривожлантиринг</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Бош қаҳрамонга унинг хавф-хатарли вазиятда ўзини қўлга олишга имкон берадиган инновацион воситани таклиф қилинг 	<p><i>яратинг</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Жойнинг муҳимлигини намоён этиши имконини берадиган инновацион воситани аниқланг 	<ul style="list-style-type: none"> • Энг камида икки жиҳатни инобатга олган ҳолда объектлар ўртасида интервални ҳосил қилувчи инновацияни яратинг 	<p><i>фойдали бўлган юкларни транспортда ташишнинг инновацион шаклини таклиф этинг</i></p>
---	--	--	--

5.3-жадвал. Креатив ва стандартга асосланган стратегияларни қўллаш орқали инновацион фикрлаш кўникмасини шакллантириши

ДСУА (CCSS) зояларининг очкичи ва далиллари	Креатив фикрлаш фаолиятини ижодий режалаштириши
<p><i>Жавоблар учун асос сифатида матнда яққол далил қилиб кўрсатган ҳолда матн моҳиятини тушунганликни намоёниши этиши учун сўранг ва саволларга жавоб қайтаринг (RL.3.1)</i></p> <p><i>Матн: Сара, Оддий ва юксак (MacLachlan, 1985)</i></p>	<p><i>Талабалар ўз жавобларида тезликда ифодалайдиган ва янги зоя мавжудлигини намоён қилган ҳолда ёзма баён қилиши кўникмаларини қуйидагича ривожлантиради: Саранинг ҳаётига оид “Оддий ва юксак” асарида Виттинг оддий ҳаётда кечиради. Шахс характери намоён бўлган ушбу воқеликдаги эҳтиёжни уни ифодаловчи креатив, инновацион восита билан ўзаро мувофиқлаштиринг</i></p>
<p><i>Матнда намоён бўлган ҳамда унинг моҳиятидан келиб чиқадиган хулосани яққол ифодалайдиган фикрларни аниқ кўрсатинг (RL.5.1)</i></p> <p><i>Матн: "Туман" (Sandburg, 1916)</i></p>	<p><i>Туманнинг ҳолатини ифодаловчи янги зояларни баён этган ҳолда диаграмма ёки расмни бойитинг. Шеърда тасвирланган туман ҳолатини ифодаловчи бадий элементларни янгилик сифатида намоёниши этган талабаларнинг баёни матнда қайд этилади</i></p>
<p><i>Ихтиёрий ўринда қўлланилган яхлит ўнлик сонлар моҳиятини англаш учун жойнинг аҳамиятини ифодаланг (5. NBT)</i></p>	<p><i>Талабалар жой ва ўнлик сонлар аҳамияти ўртасидаги алоқадорликни бошқаларга англашиши учун инновацион дизайнни яратади</i></p>
<p><i>Сонлар ёки улар ўртасидаги муносабатни ифодаловчи тенграмани ҳосил қилинг. Миқдорлар ўртасидаги муносабатни кўрсатиши учун икки ёки ундан ортиқ марта ўзгартириши мумкин бўлган тенграмани ҳосил қилинг; оғирликларни мувофиқлаштирувчи графикни кўрсатиши учун тенгликни ҳосил қилинг (HSA-CED.A.2)</i></p>	<p><i>Талабалар ўзгарувчанликни ифодаловчи икки ёки ундан кўп объектларан фойдаланган ҳолда сонлар ўртасидаги муносабатларни намоён этувчи инновацион воситаларни ўйлаб топишади. Инновацион воситалар ўзида талабаларнинг қарашларини бешига қадам (ҳаракат)да ифодаловчи янгилик бўлиши керак. Талабалар тенгликни оғирлик кўрсаткичларини мувофиқлаштирувчи гарфик кўринишида тасвирлайди.</i></p>
<p><i>Аниқловчини қўшган ҳолда матндан олинган ва мавҳум саволларни тугирадиган зояларни</i></p>	<p><i>“Юнон қабридаги қасида” (қабр тош)да келтирилган фикрни новаторлик зояси</i></p>

<p>худди хулосалар каби яққол ифодаланган матннинг моҳиятини ошириш учун кучли ва тўлиқ матнли далилларни келтиринг (RL.12.1)</p> <p>Матн: “Юнон қабридаги қасида” (қабр тош)га битилган Китсанинг сўзлари: “Гўзаллик – ҳақиқат, ҳақиқатнинг гўзаллиги – бу барча нарсанинг асоси” / Сиз билишингиз зарур бўлганларнигина биласиз”</p>	<p>сифатида эътироф этиш мумкин. Талабалар Китсанинг ўзларини илҳомлантирувчи қабр тош сўзлари сифатида таҳлил қилиш учун ушбу жараёни янгилик дея қабул қилади</p>
--	---

Изоҳ: ДСУА (CCSS; Энг яхши методларга эга нубернаторлар Ассоциациясининг Миллий Маркази, Штат мактаб инспекторлари Бош кенгаши, 2010а, 2010б)

5.4-жадвал. Креативлик ва инновацион ёндашувни шакллантиришга йўналтирилган дарс лойиҳаси

Мазмун, мавзулар, кичик мавзулар, кўникмалар, тушунчалар	<p>Мавзулар:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Қуёшнинг иқлимга таъсири • Иқлимга таъсир этувчи омиллар • Дунёда юз берувчи иқлим ҳодисалари 	<p>Кичик мавзулар:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Иссиқхона эффекти • Кенглик • Океан оқимларининг тезлиги • Шамоллар • Табиий ландшафт 	<p>Кўникмалар:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Танқидий фикрлаш: сабаб ва оқибат • Креатив фикрлаш: инновация ва эркин фикрлаш • Баён ёзиш/изоҳ бериш
Асосий савол	Инсонларнинг ҳатти-ҳаракатлари иқлимга қандай таъсир кўрсатади?		
Баҳолаш	Умумий		
Кўникмалар даражаси	Ўқиш: турли даражалар	Қизиқиш даражасининг юқорилиги	Когнитив услубнинг қайд этилиши
Талабалар эътиборини жалб этиш	Ўқитувчи АҚШда жойлашган 5 шаҳарнинг йиллик ўртача ҳаво ҳарорати рўйхатини келтиради. Талабалар булар қайси шаҳарлар эканлигини топишлари ва нима учун айнан шу шаҳарлар бўлиши кераклигини изоҳлаб беришлари лозим		
Дарсни режаслаштириш	Ўқитувчи талабалар билан ғарбий шамолларнинг об-ҳавога таъсирини муҳокама қилади. Талабалар оғзаки равишда бир ҳил кенгликда жойлашган шаҳарлар ва агарда Ер сайёраси 66% эгилиб ўз ўқи атрофида айланса, қандай табиий ҳодисалар юз бериши мумкинлигини изоҳлаб беради	Талабалар дарс жараёнида креатив ва инновацион фикрлаш кўникмаларини амалда қўллайдилар. Ўқувчилар инновацион натижага эришиши учун 5 босқичдан ўтади. Талабалар берилган вазифалар инновацион фикрлаш ва инновацион ечимларни қўллашни талаб этишини англайди.	Талабаларнинг натижалари инновацион жараён натижасида келиб чиқади. Натижа/гоя/фикрлар қозоғза туширилади. Ўқитувчи талабалар кўрсатган натижаларни таҳлил қилади ва талабаларга баҳолаш методини тушунтириб беради. Юзага келган тушунмовчиликлар аниқлаштирилади. Натижалар умумий муҳокама шаклида таҳлил қилиниши мумкин
Дарс жараёни:	Кириш: Ўқитувчи талабаларга иссиқхона эффектини юзага келтирувчи омилларни тасаввур ва ўзлаштирилган билимлари ёрдамида	Жараён: Кичик тадқиқот олиб боргандан сўнг талабалар ақлий хужум стратегиясини қўллаган ҳолда нима учун иссиқхона	

	аниқлашлари лозимлигини айтади. Кичик гуруҳларга бўлинган талабалар иккита вебсайтда берилган маълумотлардан фойдаланиши мумкин. Маълумотлар “иссиқхона эффекти”нинг олдини олиши ёки унинг таъсирини камайтириши чора-тадбирларидан иборат бўлиши керак	эффекти кундан кунга катта муаммоларга сабабчи бўлмоқдалигини аниқлашлари лозим. Талабалар билимларига таянган ҳолда ўз гоялари ва фикрларини билдирадилар. Талабалар муаммони ҳал этишида инновацион ечимлардан фойдаланишнинг босқичларини ёритиб беришлари керак. Инновацион ечим келгусида қандай натижалар кўрсатади?
Баҳолаш	Ўқитувчи инновацион жараёни баҳолайди ва ҳар бир талабанинг қилган меҳнатига изоҳ беради	

5.5-жадвал. Креативлик ва иновацион кўникмаларни шакллантириш мезон ва даражаларини аниқлаш (намуна)

Натижа/маҳсулот элементи	Қониқарли	Яхши	Жуда яхши	Аъло
“Ақлий ҳужум” Ер-Қуёш боғлиқлиги Қуёш айланиши Революция “Иссиқхона эффекти”	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Жуда кам далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот олиб борилмаган; ▪ Фақатгина манбаъси номаълум далиллар; ▪ Бир икки деталлар мавжуд 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Бир қатор далиллар келтирилган; ▪ Кичик тадқиқот олиб борилган; ▪ Деталлар билан бойитилган далиллар мавжуд 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Бир қанча далиллар келтирилган; ▪ Тадқиқот олиб борилган; ▪ Манتيқий, ўйлаб топилган ва оригинал деталлар билан бойитилган далиллар мавжуд 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Жуда кўп далиллар келтирилган; ▪ Тадфифиот ва чуқур изланишлар олиб борилган; ▪ Оригинал, мантиқий, ўйлаб топилган гоялар воқеалар мазмунини кенгайтирган; ▪ Қўшимча қилинган деталлар воқеаларга ҳиссий тус берган
Гуруҳни баҳолаш				
Сабаб ва оқибатларни изоҳланг	Бир оқибат Бир ечим	Иккита оқибат Бир ёки иккита ечим	Учта оқибат Ҳар бир оқибат учун иккитадан ечим	Учтадан кўпроқ оқибат Ҳар бир оқибат учун учтадан ечим
Индивидуал баҳолаш				
Қарор қабул қилиши	Қарор қабул қилишида ҳеч қандай мезонлардан фойдаланилмаган	Қарор қабул қилишида маълум бир мезондан фойдаланилган	Қарор қабул қилишида бир қатор мезонлардан фойдаланилган	Қарор қабул қилишида кўплаб мезонлардан фойдаланилган

<i>Режа тузиши</i>	<i>Берилган вазифа босқичма-босқич бажарилмаган. Ҳеч қандай режага амал қилинмаган</i>	<i>Берилган вазифани бажаришида баъзи босқичлар кўздан четда қолган</i>	<i>Босқичлар тўғри тузилган ва реалистик гоялар тўғри танланган</i>	<i>Босқичлар тўғри тузилган ва реалистик гоялар тўғри танланган бўлиб, чуқур мазмунга эга.</i>
--------------------	--	---	---	--

**5.6-жадвал. Инновацион қарашларни ривожлантириш:
Муваффақият учун турки**

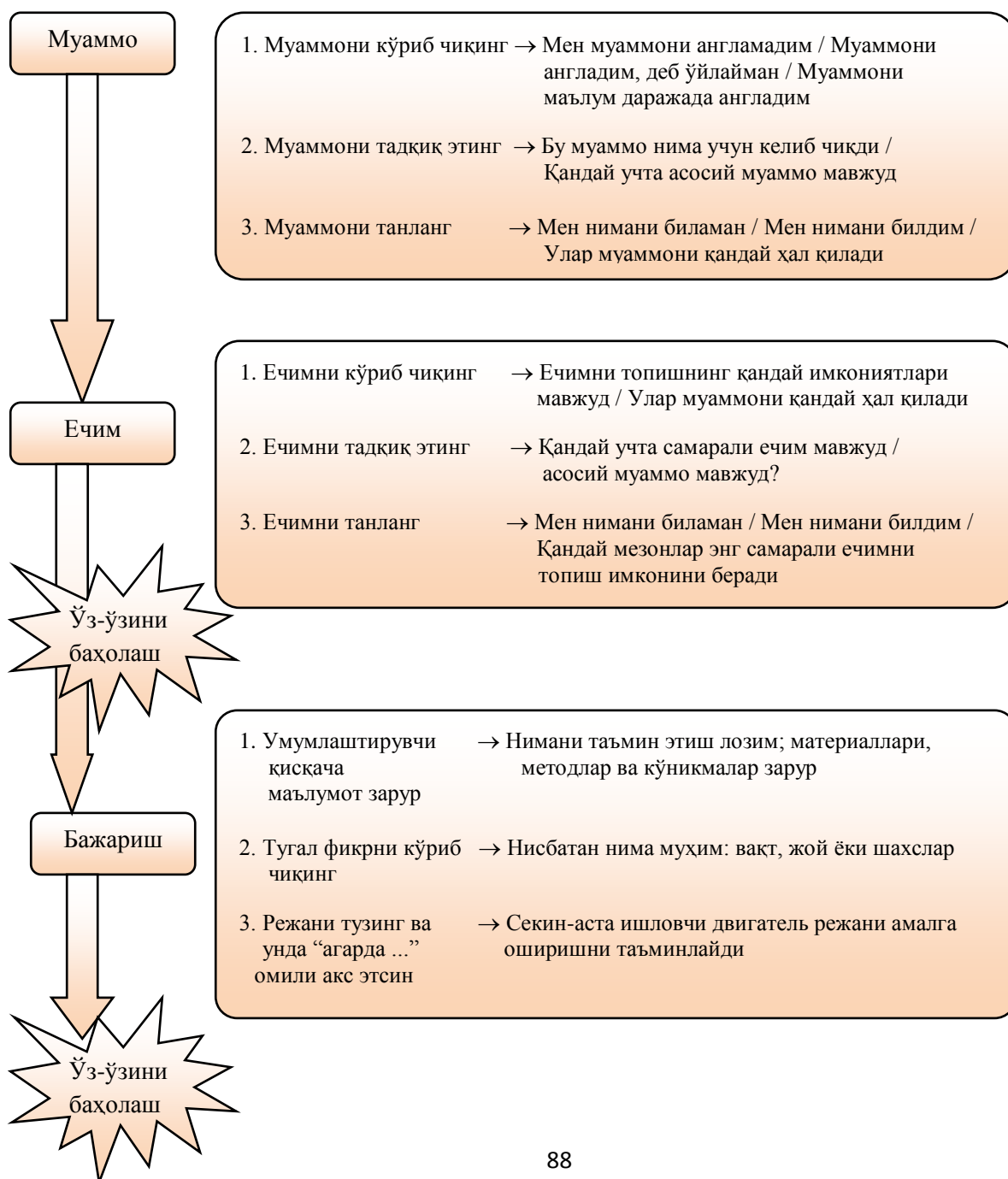
<i>Йўналтирувчи “нур”</i>	<i>Ўша жойга қанай бориш мумкин?</i>
<i>Инновацион фикрни ҳосил қилинг</i>	<i>Контекст (туғал фикрни) шакллантиринг Инновацион муҳитни ҳосил қилинг Фостернинг креатив имконияти Талабаларни умумий муваффақиятга жалб этиши Муваффақиятга эришиши чораларини таъминлаши</i>
<i>Инновациялар моҳиятини тушуниши</i>	<i>Ўқитувчи ва талабалар учун мўлжалланган умумий кўрсатмага эга бўлиши Гояларни амалга ошириши Янгиликнинг муҳим ва ўринли эканлигини тушуниши Қаерга янгиликни киритишини билиши</i>
<i>Инновациялар асосида тузилган режа</i>	<i>Жараённи моделлаштиринг Ким нимани қачон бажаришини аниқланг</i>
<i>Янгилик содир бўлишини таъминланг</i>	<i>Янги гояларни топинг Вариантларни таҳлил қилинг Гояларни танланг Гояларни амалиётга тадбиқ этинг Гояларни йўналтиринг (бошқаринг) Натижалар акциясини ташиқил этинг Жараённинг умумий таҳлили</i>

5.7-жадвал. Таишвили Нелли: Инновацион фикрлаш стратегияси

<i>Неллини таишвилантирадиган ҳолатлар</i>	<i>Безовталиқни бартараф этиши омиллари</i>
<i>Таҳлика</i>	<i>Хавфсизликни таъминлаши</i>
<i>Тўйиб овқат емаслик</i>	<i>Овқатнинг етарли бўлиши</i>
<i>Бу – жуда узоқ сафар</i>	<i>Вақтни (сафарнинг узоқлигини) ўйламаслик</i>
<i>Менга лидер бўлиши ёқмайди</i>	<i>Лидерлик кўникмасига эга бўлиши</i>

<i>Бу йилнинг ноқулай вақти</i>	<i>Йил фаслларини ёқтириш</i>
<i>Менинг дўстларим келмади</i>	<i>Дўстлик муносабатларини яхшилаш</i>
<i>Мен кучугимни олиб келолмайман</i>	<i>Ҳайвонларни яхши кўриш</i>
<i>Мен ўзимни қулай ҳис этмаяпман</i>	<i>Жисмоний қулайликни бартараф этиш</i>
<i>Мен соябонли аравада ва ундан пастда тура олмайман</i>	<i>Жисмоний қувватни ошириш</i>
<i>Мен баъзи одамлар билан яшай олмайман</i>	<i>Ижтимоийлашувга эришиш</i>

6.1-жадвал. Муаммони креатив ечиш жараёни

6.2-жадвал. Муаммоларни ўрганиб чиқиш

<i>1-муаммо</i>	<i>2-муаммо</i>	<i>3-муаммо</i>
<i>Золушка баллга боришни хоҳлайди</i>	<i>Ўғай она Золушкага баллга бориши учун рахсат бермади</i>	<i>Золушка камбагал</i>
<i>Мен нимани биламан</i>	<i>Мен нимани биламан</i>	<i>Мен нимани биламан</i>
<i>У шаҳзодани учратишни хоҳлайди</i>	<i>Ўғай она хасис</i>	<i>Золушка қишлоқда тузилган</i>
<i>У бундай учрашувни ёқимли бўлса керак, деб ўйларди</i>	<i>Ўғай она Золушкадан барча нарсани қизғонади</i>	<i>Отасининг пули кўп эмас эди</i>
<i>У авваллари ҳеч қачон баллда бўлмаганди</i>	<i>Ўғай она ўз қизларининг шаҳзода билан учрашиб қолишларини хоҳларди</i>	<i>Ўғай она унинг пулларини Золушка билан бўлишишни хоҳламасди</i>
<i>Мен нимани билиб олдим</i>	<i>Мен нимани билиб олдим</i>	<i>Мен нимани билиб олдим</i>
<i>Барча баллар ҳам ёқимли яқун топмас экан</i>	<i>Эртақларда ўғай оналар ҳамиша норози қилиб тасвирланган</i>	<i>Эртақларда камбагал кишилар бахтга эришган қилиб тасвирланади</i>
<i>Балл бой-бадавлат оқсуяк кишилар билан тўла бўлади</i>	<i>Эртақларда ўғай оналар ёмон киши сифатида тасвирланади</i>	<i>Сеҳргарлик ва ҳийла-найранглардан фойдаланиши – муаммони бошқа томонга буриб юборади</i>
<i>Аёллар баллга бой-бадавлат эркақларни учратиши учун боришган</i>		<i>Эртақларда камбагал кишилар ҳамиша яхши киши сифатида тасвирланган</i>
<i>Баллар маълум вақтларда фақат бир марта ташиқил этилади</i>		<i>Эртақларда камбагал кишилар ҳамиша қурбон сифатида тасвирланган</i>
<p><i>Мен нимани биламан ва мен нимани билиб олдим каби саволларга берилган жавобларга таянган ҳолда қуйидаги ҳолат дарҳақиқат катта муаммо эканлигига ишонч ҳосил қилдим:</i></p> <p style="text-align: center;"><i>Золушка камбагал.</i></p> <p><i>Мана шу муаммонинг ўзи бошқа муаммоларни келтириб чиқаради</i></p>		

6.3-жадвал. Қарорларнинг тўғрилигини баҳолаш

Кўрсатма: Ўзингизнинг учта энг яхши ечимларингизни ўз мезонларингиз асосида 1 дан 10 бўлган баллар оралиғида баҳоланг.

Мезонларингиз орасидан итирихлаган ҳолда энг муҳимини кўрсатинг.

Унда бандлар ҳар бир эҳтимолий қарорларни ўз ичига олсин.

Энг катта сон (миқдор) – энг яхши вариант деб ҳисобламанг.

Ёдингизда тутинг, битта мезонни энг муҳим дея эътироф этдингиз.

Сиз қандай қарорни танладингиз ва нима учун?

Белгилаш мумкин бўлган мезонлар: қиймати, амалийлиги, реал мавжуд эканлиги, материал (хом-ашё, меҳнат ресурслари, давомийлик. Ўзингиз томондан белгиланган мезонларни бойитишингиз мумкин

Ечим	Мезонлар				Умумий кўрсаткич
	Узоқ	Давомли натижаларни тез ҳисоблаш	Самарали	Қизиқарли	
Кўп олтинга эга бўлиши	8	10	7	3	28
Меҳрибон фариштанинг барча муаммоларни ҳал қилиши	6	8	7	7	28
Ўзига ўзи ишона олиши	5	3	9	10	27

Мен ўйлайманки, қуйидаги ечим энг самарали саналади:
 Золушка ўзига ўзи ишона олиши керак.

Модомики: Менинг энг муҳим мезоним “ечимнинг қизиқарли бўлиши”дир, зеро, бу эртак.

Мен ўйлайманки, Золушка ўзига ўзи ишона олиши керак.

У ўзига иш топа олиши учун ўзининг янги кўникмаларидан фойдалана олади

6.4-жадвал. Муммоларни ечиш жараёнини креатив баҳолаш

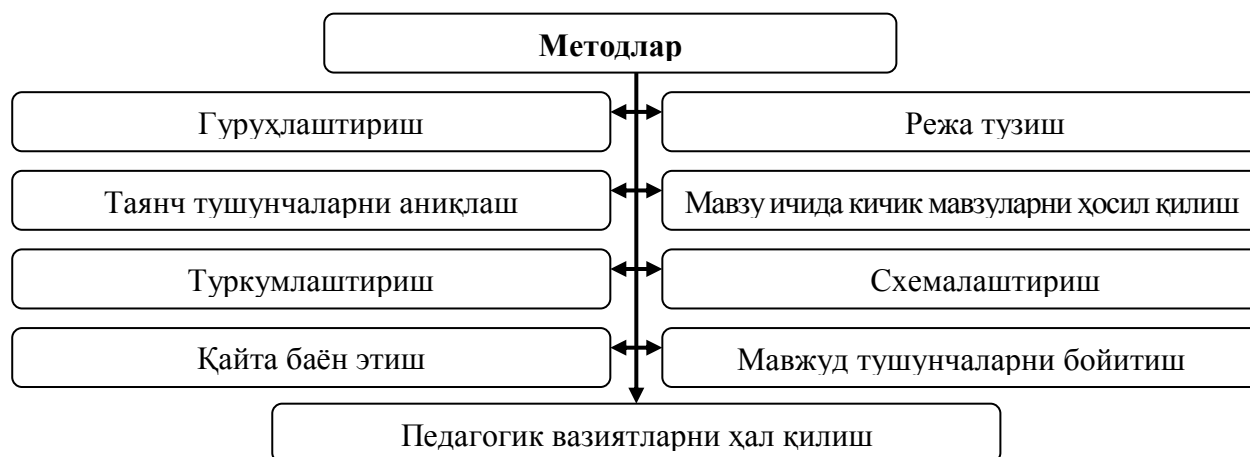
Ўқитувчининг баҳоси				
Мезонлар	Қониқарли	Яхши	Жуда яхши	Аъло
<i>Ечим батафсил баён этилган</i>				
<i>Ечим батафсил ўйланган</i>				
<i>Ечим балки муаммони ҳал қилишига ёрдам беради</i>				
<i>Ечим жамоада муҳокама қилинган ва самарали</i>				
Ўқитувчининг изоҳи:				
<i>Талабанинг ўзига ўзи берган баҳоси</i>				
Мезонлар	Қониқарли	Яхши	Жуда яхши	Аъло
<i>Ечим батафсил баён этилган</i>				
<i>Ечим батафсил ўйланган</i>				
<i>Ечим балки муаммони ҳал қилишига ёрдам беради</i>				
<i>Ечим жамоада муҳокама қилинган ва самарали</i>				
<p><i>Ечимни топиш ва лойиҳа устида ишлашда менга нима кўпроқ ёқди:</i></p> <p><i>Нимани бошқача талқин этишим мумкин эди:</i></p> <p><i>“Ортиқ даражада” нимани амалга оширишим мумкин эди:</i></p>				

**6.5-жадвал. Стандарт зояларига кўра самарали
равишда ҳал этилган креатив муаммо**

ДСУА (CCSS) зояларининг очқичи ва далиллари	Креатив муаммоларни тезкор ва самарали ҳал этиши
<p>Жавоблар учун асос сифатида матнда яққол далил қилиб кўрсатган ҳолда матн моҳиятини тушунганликни намоёни этиши учун сўранг ва саволларга жавоб қайтаринг (RL.3.1) Матн: “Ранглар ва баланд бўйли Сара” (MacLachlan, 1985)</p>	<p>Жейкобнинг нима учун турмуш ўртоғи йўқлиги муаммосини ҳал қилинг. Матнда берилган бу ҳақидаги фикрларнинг айнан келтирилиши (ихтибос)ни таъминланг Натижа (маҳсулот): Андоза асосида ҳал этилган ва муҳокама қилинган муаммо</p>
<p>Матнда намоён бўлган ва унинг моҳиятидан келиб чиқадиган хулосани яққол ифодаловчи фикрларни аниқ кўрсатинг (RL.5.1) Матн: “Туман” шеъри (Sandburg, 1916)</p>	<p>Туманнинг ҳаракатланиши ҳолатини ифодалаган Натижа (маҳсулот): Андоза асосида ҳал этилган ва муҳокама қилинган муаммо</p>
<p>Ихтиёрий ўринда қўлланилган яхлит ўнлик сонлар моҳиятини англаш учун жойнинг аҳамиятини ифодаланг (5. NBT)</p>	<p>Сузи нима учун жойнинг аҳамиятини англаши кераклигини тушуна олмаяпт. У ўнлик саноқ сонларини қандай қўллаш кераклигини билади. Шундай экан, нима сабабдан у ўнлик сонларни қўллашнинг жой учун қандай аҳамиятга эга эканлигини билиши керак? Бу кимнинг муаммоси эканлигини ва уни қандай ҳал қилиши кераклигини аниқланг Натижа: Андоза асосида ҳал этилган муаммо</p>
<p>Сонлар ёки улар ўртасидаги муносабатни ифодаловчи тенгламани ҳосил қилинг. Миқдорлар ўртасидаги муносабатни кўрсатиши учун икки ёки ундан ортиқ марта ўзгартириши мумкин бўлган тенгламани ҳосил қилинг; оғирликларни мувофиқлаштирувчи графикни кўрсатиши учун тенгликни ҳосил қилинг (HSA-CED.A.2)</p>	<p>Жанис эрталаб алламаҳалгача ухлашни ёқтиради, унинг укаси эса эрталаб барвақт уйғонишни ёқтиради. Шу сабабли ота-оналари уларни барвақт ҳам, унчалик кеч ҳам бўлмаган вақтда уйғотишади. Бу ҳолат муаммоларни келтириб чиқаради. Жаниснинг отаси – математик бўлганлиги сабабли у бу муаммони математик нуқтаи назардан – танаффуслар, кун тартиби ва тенгламалар асосида ечишга уринади. Воҳ! Бу эса муаммони янада чуқурлаштиради. Натижа: Андоза асосида ҳал этилиб, математик график кўринишида ифодаланган муаммо</p>
<p>Аниқловчини қўйган ҳолда матндан олинган ва маъҳум саволларни туғирадиган зояларни худди хулосалар каби яққол ифодаловчи матн моҳиятини ошириши учун кучли ва тўлиқ далиллар келтиринг (RL.12.1) Матн: “Юнон қабридаги қасида” (қабр тош)га битилган Китсанинг сўзлари: “Гўзаллик – ҳақиқатда, ҳақиқатнинг гўзаллигида – барча моддийликнинг асоси мана шу” / Сиз билишингиз зарур бўлганларнигина биласиз”</p>	<p>Одамларга қабр тошида битилган фикрнинг моҳиятини англаш муаммосини ҳал қилинг Натижа (маҳсулот): Андоза асосида ҳал этилган ва муҳокама қилинган муаммо</p>

Изоҳ: ДСУА (CCSS; Энг яхши методларга эга нубернаторлар Ассоциациясининг Миллий Маркази, Штат мактаб инспекторлари Бош кенгаши, 2010а, 2010б)

5. Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантирувчи метод, восита ва технологиялар. Юқорида айтиб ўтилганидек, шахсда креативлик сифатларини ривожлантириш мураккаб жараён саналади. Таълим жараёнини кузатиш, бевосита педагогик жараённи ташкил этиш жараёнида қуйидаги методлар⁴⁰ талабаларнинг педагогик тафаккурини ривожлантириш билан бирга педагогикларда касбий фаолиятни ташкил этишда намоён бўлувчи ижодий малакаларни мустаҳкамланишига хизмат қилади (10-расм):

10-расм. Шахс креативлигини ривожлантирувчи методлар

Қуйида мазкур методларни қўллаш имконияти “Умумий педагогика назарияси ва амалиёти” фанининг негизидан жой олган “Педагогика тарихи”⁴¹ бўлими бўйича мисолларни келтириш орқали очиб берилган (келтирилган мисоллар ўз моҳиятига кўра шахс креативлигини ривожлантиришга ёрдам беради):

1. Гуруҳлаштириш. Методни қўллашда талабалар ўқув материални мазмунан ёки унда фаол қўлланилаётган таянч тушунчалар асосида гуруҳларга ажратиб оладилар. Бу усул ўқув материалнинг кичик бўлагида илгари сурилган ғояларни пухта ўзлаштириб олиш асосида навбатдаги бўлак матни билан ишлашга асосланади. Гуруҳлаштиришда дастлабки бўлак ўқув материали моҳиятини чуқур англамай туриб, кейинги бўлак матни билан ишлашга йўл қўйилмайди. Зарурият бўлса, ҳар бир бўлак материали талабалар томонидан қайта-қайта ўрганилади. Гуруҳлаштириш режа тузиш усули учун дастлабки асос бўла олади.

⁴⁰ Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 36-40-б.

⁴¹ Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 38-42-б.

Таълим жараёнида талабаларда гуруҳлаштириш методини қўллаш кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга эътибор қаратилди ва улар билан ҳамкорликда ишлаш учун гуруҳлар шакллантирилди.

Мисол учун: Маҳмуд Қошғарийнинг педагогик қарашларини ўрганишда яхлит ўқув материални қуйидагича гуруҳлаштириш мумкин:

- а) Маҳмуд Қошғарийнинг “Девони луғатит турк” асари ва унинг оммалашиш тарихи;
- б) асарда билим олишнинг ижтимоий аҳамияти ва билимли кишиларнинг шахси ҳақидаги қарашларнинг ёритилиши;
- в) инсонийлик фазилатлари тўғрисидаги фикрлар асар моҳиятини очиб берувчи жиҳатлардан бири эканлиги;
- г) меҳмон ва унинг ижтимоий мавқеини асарда акс эттирилиши;
- д) асарда мол-мулк ва унга муносабат масалаларининг баён этилиши;
- ж) халқ мақолларининг асар моҳиятини очиб беришдаги ўрни

2. Режа тузиш. Талабаларни ўзлаштирилаётган мавзу бўйича режа тузишга ундаш ва дастлабки кўникмаларни ҳосил қилиш улар томонидан ўқув материал моҳиятини чуқур англанишига замин яратади. Бинобарин, бу ҳолатда тингланаётган (ўқитувчи ҳикояси) ёки ўқиётган (дарслик, қўлланма, ёрдамчи адабиётлар, Интернет материаллар ва бошқалар) ўқув материални мантиқий равишда гуруҳларга ажратиш ва ҳар бир гуруҳга киритилган материалнинг туб мазмунини очиб беришга хизмат қилувчи ибораларни ажратиш талабадан барқарор диққат, мантиқий фикрлаш қобилиятига эга бўлишни тақозо этади. Усулни қўллашда шиор бўлган талаб – режанинг ҳар бир банди учун белгиланаётган ибора ўзида ўқув материал муайян бўлагида илгари сурилаётган фикр ва қарашлар ҳақидаги маълумотни режа билан танишаётган вақтдаёқ англата олиши зарур.

Таълим жараёнида талабаларда режа тузиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга ҳам эътибор қаратилди ва улар билан ҳамкорликда ишлаш асосида бир қатор мавзулар бўйича режалар тузилди.

М.: Муҳаммад Содик Қошғарийнинг педагогик қарашларини ўрганиш чоғида талабалар томонидан режанинг қуйидаги тарзда тузилиши мақсадга мувофиқ:

- I. Муҳаммад Содик Қошғарий ва унинг “Одоб ас-солиҳин” асарининг умумий мазмуни.
- II. Рухсат сўраш ва саломлашиш қоидалари.
- III. Ухлаш шартлари ва кийиниш маданияти.
- IV. Суҳбатлашиш одоби. V. Эр-хотин муносабатлари мазмуни.
- VI. Бемор ҳолидан хабар олиш қоидалари.
- VII. Таъзия ва мусибат одоблари. VIII. Қабристонга бўлган муносабат.
- IX. Зиёфат ва меҳмондорчилик одоблари.
- X. Овқатланиш маданияти. XI. Сафар юриш одоби.
- XII. “Одоб ас-солиҳин” асарининг бугунги кундаги ижтимоий-маънавий аҳамияти

3. Таянч тушунчаларни аниқлаш. Ушбу методни қўллашда талабалар уларнинг эътиборларига ҳавола этилаётган ўқув материалида илгари сурилаётган фикрлар моҳиятини аниқлаш асосий тушунчаларни ажратиш кўрсата олишлари лозим.

Талабаларнинг таянч тушунчаларни аниқлай олишлари уларни ўқув материали моҳиятини етарли даражада аниқлай ёки ўзлаштира олганликларидан далолат беради. Таълим жараёнида талабаларда таянч тушунчаларни аниқлаш кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга ҳам эътибор қаратилди ва улар билан ҳамкорликда ишлаш асосида бир қатор мавзулар бўйича таянч тушунчалар ажратилди.

Мисол учун: соҳибқирон Амир Темурнинг педагогик қарашларини ўрганиш чоғида талабаларнинг ўқув материали бўйича қуйидаги таянч тушунчаларнинг аниқлай олишлари уларнинг бу борада муайян кўникмаларга эга эканликларидан далолат беради:

Хўжаилғор қишлоғи (Кеш вилоятидаги), Кўрагон, “Темур тузуклари”, шариат, давлатни бошқариш, кенгаш ўтказиш, подшо ва вазирлар, ахлоқ-одоб, дўстлик, ширинсуханлик

4. Мавзу ичида кичик мавзуларни ҳосил қилиш. Ўқитувчи талабалар эътиборини ўрганилаётган ўқув материални мазмунига кўра мустақил кичик мавзуларга ажратишга қаратади. Бу усулни қўллашдан кўзланган асосий мақсад – талабаларда берилаётган ўқув ахборотлар орасидан энг муҳим фикрлар ёки қарашларни ажрата олиш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Бинобарин, бўлажак ўқитувчилар ўқувчиларга энг муҳим ахборотларни узата олиш қобилиятига эга бўлишлари зарур. Бу ҳолат ўқувчиларни жисмонан толиқишдан сақлайди.

Таълим жараёнида талабаларда мавзу ичида кичик мавзуларни ҳосил қилиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга ҳам эътибор қаратилди ва улар билан ҳамкорликда ишлаш асосида бир қатор мавзулар бўйича мавзу ичида кичик мавзулар ҳосил қилинди.

Мисол учун: Унсурул-Маолий Кайковуснинг педагогик қарашларини ўрганиш даврида талабаларни тахминан мавзу ичида қуйидаги кичик мавзуларни ҳосил қилишга ундаш мақсадга мувофиқдир:

- I. Унсурул-Маолий Кайковус ва “Қобуснома” асарининг педагогик фикрлар таракқиети тарихидаги ўрни.
- II. “Қобуснома” асарида жувонмардлик рукнлари ва одоби тўғрисидаги қарашларнинг ёритилиши.
- III. “Қобуснома” асарида билим олишга бўлган муносабатнинг ифодаланиши.
- IV. Асарида турли касб эгалари ижтимоий мавқеининг баҳоланиши.
- V. “Қобуснома” асарида ахлоқ тарбияси асосларининг баён этилиши.
- VI. “Қобуснома” асарида ота-онанинг оиладаги ўрни масалаларининг таҳлил этилиши.
- VII. “Қобуснома” асарида дўст тутиш одобининг ёритилиши

5. Туркумлаштириш. Педагогик билимларни муайян йўналишлар, жиҳатлар ёки муҳим белгиларига мувофиқ ажратиш уларнинг талабалар томонидан маълум тизим асосида ўзлаштирилишига имкон беради.

Таълим жараёнида талабаларда педагогик билимларни туркумлаштириш кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга ҳам эътибор қаратилди ва улар билан ҳамкорликда ишлаш асосида бир қатор мавзулар бўйича педагогик билимлар туркумлаштирилди.

М: туркумлаштириш усулидан фойдаланиш “Педагогика тарихи”дан Алишер Навоийнинг педагогик қарашлари ўрганишда қуйидаги андозага мувофиқ қўлланилиши мумкин (4-жадвал):

4-жадвал. Алишер Навоийнинг инсоний сифатларҳақидаги қарашлари

Инсоний сифатлар ҳақидаги қарашлар		
Маънавий- ахлоқий сифатлар	Салбий сифатлар	Ўқитувчи ва унинг одоби

6. Қайта баён этиш. Ўрганилган мавзу моҳиятини ёритувчи таянч сўзлар ёрдамида ўқув материали мазмунини ўз фикрлари билан ифодалаш. Мисол учун Ян Амос Коменскийнинг педагогик қарашларини ўрганиш жараёнида қуйидаги таянч тушунчалар талабалар томонидан ўрганилган мавзу мазмунини қайта баён этилишига имкон беради:

1952 йил, “Угорский Брод” (Моравия), “Чех қардошлари”, “Тиллар ва ҳамма фанларнинг очиқ эшиги” (1631 йил), “Буюк дидактика” (1632 йил), “Пан софия” идеяси, “Ҳислар воситаси билан идрок қилинадиган нарсаларнинг суратлари” (1648 йил), дунёқараш, тарбия йўналишлари, ёш даврлари, дидактик тамойиллар, синф-дарс тизими, ахлоқий тарбия, ўқитувчи шахси

7. Схемалаштириш. Талабалар ўрганилган ўқув материали бўйича ўзлаштирган билимларини мавзу моҳиятини ёритувчи схема, жадвал ёки тасвирлар асосида намойиш этадилар.

Таълим жараёнида талабаларда схемалаштириш кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга ҳам эътибор қаратилди ва улар билан ҳамкорликда ишлаш асосида бир қатор мавзулар бўйича схемалар яратилди. Шунингдек, расм, шакл ва тасвирларнинг яратилишига ҳам эришилди.

М: Абу Наср Форобийнинг педагогик қарашларини ўрганиш чоғида талабаларнинг қуйидаги тарзда схемаларнинг ишлай олишлари кутилган мақсадга эришилганликни ифодалайди:

11-расм. Абу Наср Форобийнинг педагогик қарашлари

8. Мавжуд тушунчаларни бойитиш. Мавзу бўйича ўзлаштирилган мавжуд тушунчаларга мазмунан яқин бўлган педагогик ёки психологик терминларни қўшиш. М: “Сўфийлик таълимотида етук инсон муаммосининг талқин этилиши” мавзусини ўрганиш чоғида ўқув материалнинг моҳиятини қуйидаги тушунчалар ёрдамида етарли даражада англаш мумкин:

Суннийлик, шиалик, тавҳид, сўфийлик, маънавий комиллик, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд, Нақшбандия тариқати

Ушбу тушунчалар моҳиятини ўрганиш асосида талабалар қўшимча равишда комил инсон, комилликнинг ижтимоий аҳамияти, ижтимоий омилларнинг шахс камолотига таъсири каби тушунча ва ибораларни ҳам ўзлаштириш имкониятига эга бўладилар.

9. Педагогик вазиятларни ҳал қилиш. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккур ва креативлик сифатларини шакллантиришда уларнинг турли педагогик вазиятлар ечимларини топиш лаёқатига эга бўлишларига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Бунда қуйидагича иш кўрилади:

- 1) талабалар турли мазмундаги педагогик вазиятлар билан таништирилди;
- 2) уларнинг тақдим этилган педагогик вазият юзасидан мушоҳада юритишларига имкон берилди;
- 3) муайян талабанинг педагогик вазиятларнинг ижобий ечимларини топиш борасидаги шахсий қарашлари тингланиб, аудиторияда педагогик вазият ечимининг қай даражада тўғри эканлигига баҳо берилди

Талабаларнинг педагогик вазиятлар ечимини топишларида Л.В.Занина ҳамда Н.П.Меньшикова⁴² ларнинг ғояларига таянишлари тавсия этилди. Яъни, улар бу жараёнда:

- 1) дастлаб педагогик вазият ечимини топишга ёрдам берувчи бир неча фаразларни илгари суришлари;
- 2) ҳаракат йўналишлари, фаолият турлари, шунингдек, педагогик таъсир ёки тарбия методларини белгилашлари;
- 3) уларнинг натижавийлигини тахмин қилишлари;
- 4) ечимни топишга йўналтирилган фаолиятнинг бир неча вариантларини ишлаб чиқишлари;
- 5) самарали усулларни танлашлари;
- 6) мақбул ташкилий шаклларни белгилашлари мумкинлиги таъкидлаб ўтилди

Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантиришда бир қатор интерфаол методлардан фойдаланиш бу борада самарадорликка эришишга ёрдам беради.

Қуйидаги интерфаол методлар ўз моҳиятига кўра шахсда вазиятга танқидий, ижодий ёндашиш, муаммони таҳлил қилиш, синтезлаш, тизимнинг таркибий элементлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқадорликни топиш, мантиқий фикрлаш кўникмаларини ҳосил қилади. Қуйида улардан айримлари намуна сифатида келтирилади:

1. “АЖИЛ” (“Амалий жамоавий ижодий лойиҳалар”) стратегияси талабаларда ижодий фаолият малакаларини, жамоавий ижодий ишларни ташкил этиш кўникмаларини шакллантириш, жамоавий ижодий лойиҳа (иш)ларнинг шакллари тўғрисидаги тушунчани ҳосил қилишга кўмаклашишга хизмат қилади. “Ажил” технологиясини ўқув жараёнида “Жамоавий ижодий ишни ташкил этиш” мавзусидаги суҳбат ёки “Мен – жамоавий иш ташкилотчисиман” номли блиц-ўйин ўтказилгандан сўнг қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Стратегияни қўллашда қуйидаги тахлитда иш кўрилади:

⁴² Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства /Учеб. пособие для студ. пед. вузов. – Ростов-на-Дону, Феникс, 2003. – 288 с.

2. “Ақлий ҳужум” стратегияси талабаларни мавзу хусусида кенг ва ҳар томонлама фикр юритиш, ўз тасаввурлари, ғояларидан ижобий фойдаланишга доир кўникма, малакаларни ҳосил қилишга рағбатлантиради. У ёрдамида ташкил этилган машғулотларда ихтиёрий муаммолар юзасидан бир неча оригинал (ўзига хос) ечимларни топиш имконияти туғилади. Стратегия мавзу доирасида маълум қарашларни аниқлаш, уларга муқобил ғояларни танлаш учун шароит яратади.

Машғулотда стратегияни қўллашда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

- 1) талабаларни муаммо доирасида кенг фикр юритишга ундаш, улар томонидан мантиқий фикрларнинг билдирилишига эришиш;
- 2) талабаларнинг ҳар бир фикри рағбатлантирилиб борилади, фикрлар орасидан самаралиси танлаб олинади; фикрларнинг рағбатлантирилиши навбатдаги янги фикрларнинг туғилишига олиб келади;
- 3) ҳар бир талаба ўзининг шахсий фикрларига асосланиши ва уларни ўзгартириши мумкин; фикрларни умумлаштириш, туркумлаштириш ёки уларни ўзгартириш илмий асосланган фикрларнинг шаклланишига замин ҳозирлайди

Стратегия қўлланилганда талабаларнинг фаолиятини стандарт талаблар асосида назорат қилиш, улар томонидан билдириладиган фикрларни баҳолашга йўл қўйилмайди (зеро, фикрлар баҳоланиб борилса, талабалар диққатларини шахсий фикрларни ҳимоя қилишга қаратади, оқибатда янги фикрлар илгари сурилмайди; методни қўллашдан кўзланган асосий мақсад талабаларни муаммо бўйича кенг фикр юритишга ундаш эканлигини ёдда тутиб, уларни баҳолаб боришдан воз кечишдир).

3. “Балиқ скелети” график органайзери (ГО) талабаларда мавзу юзасидан муайян масала моҳиятини тасвирлаш ва ечиш қобилиятини шакллантиради. Уни қўллашда талабаларда мантиқий фикрлаш, мавзу моҳиятини ёритувчи таянч тушунча, маълумотларни муайян тизимга келтириш, уларни таҳлил қилиш кўникмалари ривожланади.

Ундан фойдаланиш қуйидагича амалга оширилади:

- 1) ўқитувчи талабаларни ГОни қўллаш шарти билан таништиради;
- 2) талабалар кичик гуруҳларга бириктирилади;
- 3) гуруҳлар топшириқларни бажаради;
- 4) гуруҳлар ўз ечимларини жамоага тақдим этади;
- 5) жамоа гуруҳларнинг ечимлари юзасидан муҳокама уюштиради

4. “Бумеранг” стратегияси. Технология талабаларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ёдда сақлаш, сўзлаб бериш, фикрларни эркин баён этиш, қисқа вақт ичида кўп билимга эга бўлиш, ўқитувчи томонидан барча ўқувчилар фаолиятининг бирдек баҳоланиши учун шароит яратишга хизмат қилади. У ўқитувчига тарқатма материалларнинг ўқувчилар томонидан гуруҳли, индивидуал шаклда самарали ўзлаштирилишини, аудиторияда ташкил этиладиган суҳбатнинг мунозарага айланишини таъминлаш орқали уларнинг фаолиятини назорат қилиш имконини беради. Бу технологиядан суҳбат-мунозара шаклидаги дарсларда индивидуал, жуфтлик, гуруҳли ва жамоавий шаклларда фойдаланиш мумкин.

5. “Венн диаграммаси” ГО талабаларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш, тушунчаларни синтезлаш кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади. Талабалар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш самаралидир.

6. “Зинама-зина” стратегияси талабаларда ўрганилаётган мавзунини кичик мавзуларга ажратилган ҳолда расм, тасвир, жадвал ёки слайдлар асосида ўрганиш кўникмаларини шакллантиради. Шунингдек, у талабаларда мавзунини ўрганишга ижодий ёндашиш, шахсий фикр, ўзлаштирилган тушунчаларни тасвирий кўринишларда ифодалаш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради.

7. “Инсерт” ГО янги мавзу бўйича талабаларнинг муайян тушунчаларга эғаликларини аниқлаш, уларда матнга нисбатан таҳлилий ёндашиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

8. “Кейс-стади” (ёки “Ўқув кейслари”) методи (ингл. “case” – метод, “study” – муаммоли вазият; вазиятли таҳлил ёки муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш) технологияси талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. У талабаларни бевосита ҳар қандай мазмунга эга вазиятни ўрганиш ва таҳлил қилишга ўргатади.

Технологиянинг негизида муайян муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнининг умумий моҳиятини акс эттирувчи элементлар ётади. Булар қуйидагилардир: таълим шакллари, таълим методлари, таълим воситалари, таълим жараёнини бошқариш усул ва воситалари, муаммони ҳал қилиш юзасидан олиб борилаётган илмий изланишнинг усул ва воситалари,

ахборотларни тўплаш, уларни ўрганиш усул ва воситалари, илмий таҳлилнинг усул ва воситалари, ўқитувчи ва талаба ўртасидаги таълимий алоқанинг усул ва воситалари, ўқув натижалари.

9. “Кичик эссе” стратегияси кичик ҳажмли, эркин баён усулига эга бўлиб, ўрганилаётган муаммо ёки таҳлил қилинаётган масала юзасидан шахсий таассурот, тасаввурларни ифодалашга хизмат қилади. У талабалар томонидан ўрганилган мавзу, муҳокама қилинаётган масала бўйича эркин фикр билдириш, мазмун-моҳиятини қайта баён қилиш имконини беради. Кичик эссени яратишда талабалар мавзу ғояларини умумлаштириш, тизимлаштириш, туркумлаштириш, хулосаларни баён этиш имконига эга бўлади.

10. “Кластер” ГО (“Кластер” – ғунча, тўплам, боғлам) пухта ўйланган стратегия бўлиб, уни талабалар билан яқка тартибда, гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотларда қўллаш мумкин. Кластерлар илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

11. “Концептуал жадвал” ГО талабаларни ўрганилаётган мавзу (масала, муаммо)ни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади. Ундан фойдаланишда талабаларнинг мавзу юзасидан мантиқий фикрлаш, маълумотларни тизимли баён қилиш қобилиятлари ривожлантирилади.

12. “Мантиқий чалкаш занжир” стратегияси тушунчалар, билдирилган фикрлар ўртасида боғлиқликни юзага келтириш, уларни мантиқий жиҳатдан кетма-кетликда тўғри ифодалашга ёрдам беради. Унинг моҳиятига ўқитувчи мавзунини ёритувчи маълумотларни тўғри ва нотўғри тартибда баён этади. Талабаларнинг вазифаси мантиқий жиҳатдан нотўғри ифодаланган маълумотларни тўғри далилларга айлантириш, юзага келган мантиқий чалкашликни тузатиш, фикрларни муайян кетма-кетликда тўғри жойлаштирган ҳолда узилган занжирни “улаш”дан иборат.

Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантиришда турли дидактик, техник ва ахборот-коммуникацион воситалардан ҳам самарали фойдаланиш мумкин.

Ана шундай воситалардан бири Патти Дрепеау томонидан таклиф этилган “Креативлик харитаси”дир (12-расм):

12-расм. Креативлик харитаси

6. Педагогик фаолиятни ташкил этишда ахборот технологиялари имкониятларидан ижодий фойдаланиш. Таълим жараёнида тобора фаол қўлланилаётган замонавий воситалардан бири – ахборот технологиялари саналади. Уларнинг техник, технологик имкониятлари таълим жараёнини қизиқарли, жонли, самарали ташкил этишда педагоглар учун ниҳоятда қўл келади. Бугунги кунда таълимда радио эшиттириш, телекўрсатувлар, фильмларни намойиш имкониятлари мавжуд. Улардан фойдаланиш ўқитиш сифатини яхшилайти, шахснинг креатив сифатлари, касбий малакаларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ахборот технологиялари орасида компьютерларнинг алоҳида ўрни бор. Замонавий ўқитишда компьютер технологияси педагоглар учун энг яқин “ёрдамчи” бўлмоқда. Таълим жараёнида улардан фойдаланиш қуйидаги имкониятларни юзага келтиради:

- 1) реал ишлаб чиқариш фаолиятига мос келувчи ҳажм, психологик ва мантиқий-таркибий тузилма моҳиятга кўра ўқув ахборотини тўла тақдим этилишини таъминлайди; 2) ўқув ахборотларининг тезкор янгиланишини инобатга олган ҳолда уларни тақдим этиш тезлигини зарур даражада бўлишига кўмаклашади; 3) ўқувчиларга бажарилаётган иш-ҳаракат ёки фаолият сифати ҳақидаги маълумотни беришда тезкорликни таъминлайди;
- 4) ишлаб чиқариш устасига ўқувчи фаолиятини назорат қилиш ва унга зарур ўринларда маслаҳат, йўналиш ҳамда кўрсатмалар бериш имкониятини яратади

Ахборот технологияларининг мослашувчанлик ва интерактивлик хусусиятига эгаллиги талабаларнинг ўзлаштириш даражасига боғлиқ ҳолда ўтилган мавзунини қайтариш, мавзу устида ишлашларни индивидуал темпда амалга ошириш, шунингдек, табиий мулоқотни имитациялаш, яъни, электрон дарслик матни билан талаба ўртасида мулоқот ўрнатиб, сўровнома, вербал, новербал, овоз ва б. ёрдамида ўқитувчи мавжудлигини ҳис этиш имкониятини яратди. Бу турдаги технологиялар ёрдамида мультимедиа маҳсулотлари, электрон альбом, электрон атлас, рақамли видео лавҳалар, виртуал стендлар, аудио ва видео визуал материаллар, шунингдек, презентациялар тайёрлаш имконияти мавжудки, улар таълим жараёнининг қизиқарли ташкил этилишини таъминлайди. Қолаверса, улар воситасида талабалар, педагогларнинг ҳиссий-эстетик туйғулари шаклланади. Бу эса шахснинг креативлигини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Қуйидаги ахборот, шу жумладан, компьютер технологияси ёрдамида педагог томонидан креатив ёндашув асосида тайёрланиб, таълим жараёнида самарали фойдаланиш мумкин бўлган ижод маҳсулотлари санаб ўтилади.

Мультимедиа – бир неча кўринишдаги: электрон шаклдаги график, матнли, рақамли, овозли, мусиқали, видео, аудио, фотография, ҳаракатланувчи образлар (анимациялар) ва бошқа ахборотларни узатувчи компьютер технологиялари учун тааллуқли умумий тушунча

Электрон альбом – расмлар, суратлар, чизмалар ва бошқар график тасвирлар ҳамда уларнинг изоҳларини ўзида акс эттирувчи электрон шаклдаги тўплам

Электрон атлас (юн. “Atlas” – биринчи бўлиб, осмон глобусини яратган афсонавий Ливия подшосининг номидан) – муайян ўқув модули (ўқув фани) бўйича тавсия этилган ва ўзига хос график тасвирларга эга бўлиб, ўқув мақсадларига кўра фойдаланилади

Рақамли видео лавҳалар – ўқув модули (ўқув фани) бўйича билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришга ёрдам берадиган маълумотларни ўз ичига олган 3D ўлчамдаги замонавий ўқув манбаи

Виртуал стендлар – 1) реал объект, предмет, жараён, воқеа ва ҳодисаларнинг электрон модели; 2) матн, расм, схема, жадвал, диаграмма ва б. шаклдаги ахборот, жараён ҳамда виртуал муҳитларни яратиш, сақлаш, ишлов бериш, рақамлаштириш ва тизимли равишда амалга оширишни ифодаловчи компьютерли восита

Имитацион виртуал тренажёр (ингл. “train” – “тарбияламоқ”, “ўқитмоқ”, “машқ қилдирмоқ”) – электрон шаклдаги ўқув-машқлантирувчи қурилма бўлиб, у ёрдамида меҳнат фаолиятининг реал шароити оделлаштирилади, муайян фаолият (м: машина (механизм)ни бошқариш, мураккаб станокда иш бажариш ёки ҳарбий техника сирларини ўзлаштириш) кўникмалари шакллантирилади, кўникмалар малакаларга айлантдирилади ҳамда ҳосил бўлган малакалар такомиллаштирилади

Ахборот технологияларининг имконияти ва педагогларнинг касбий фаолиятларига ижодий ёндашишлари натижасида яратилган мультимедиа маҳсулотлари, аудио ва видео материаллар, хусусан, видео анимациялар ҳам таълим жараёнида фаол қўлланилади.

Мультимедиа маҳсулотлари – ўзида АКТнинг дастурий ва техник имкониятлари асосида аудио, видео, матн, графика ва анимация эффектлари асосида ўқув материални тингловчиларга етказиб берилишини мужассамлаштирган ишланма (маҳсулот)лар

Аудио ва видео визуал материаллар – ўқув ахборотларини компьютер технологияси ёрдамида овозли ва визуал шаклда қабул қилинишини таъминловчи материаллар

Видео анимациялар – чизилган (расм) ёки кичик ҳажмли образ (ҳажмий, кўғирчоқ ёки ўйинчоқли объект)ларни ҳаракатга келтириш ва бу ҳаракатнинг ҳар бир босқичини кетма-кет суратга олинганлигини ифодаловчи электрон тасвирлар

Презентация (тақдимот; лот. “praesentatio” – тақдим этиш) – муайян мавзу ёки муаммо бўйича ўқув (илмий, амалий) характердаги материалларнинг иш қоғозлари (оддий ёки ватман қоғозлар) ҳамда ахборот-коммуникацион воситалар (компьютер, проектор, процесор ва б. қурилмалар) ёрдамида тақдим этилиши

Моҳиятига кўра ахборот технологиялари ёрдамида тайёрланган ва таълимий мақсадларда фойдаланиладиган ижод маҳсулотлар талабанинг билиш фаолиятини фаоллаштириши, унинг ўқув материалани ўзлаштириш мақсадлари билан қуроллантириш, ўқув материални тушуниши ва ўзлаштиришини кучайтириш, фанлараро алоқани чуқурлаштириш имкониятига эга бўлиши лозим. Бунинг учун электрон шаклдаги ижод маҳсулотлари турли жараён ва ҳодисаларни тушунишни осонлаштиришга, тажрибаларни бажариш усуллари билан таништиришга, лаборатория жиҳозларида ишлашни енгиллаштиришга йўналтирилган бўлиши зарур.

7. Талабаларнинг креатив фикрлаш кўникмаларига эгалликларини баҳолаш.
Креативлик ўқитувчининг ёндашуви ўқувчиларнинг қизиқишлари ва кўрсатган натижалари асосида баҳоланиши мумкин. Агар ўқувчиларга бирор бир адабий асар ёки ҳикоянинг охирини ўзгартириш вазифаси берилган бўлса, улар асар ёки ҳикоянинг мазмунини сақлаб қолган ҳолда, қанча ва қандай (оригинал) зоя (вариант)лар ўйлаб топганига қараб баҳоланадилар.

2.3-жадвал креатив равонликни баҳолаш учун ишлаб чиқилган схемадир. Ўқувчиларга берилган вазифа берилган, асосий мазмунини сақлаб қолган ҳолда, асар якунини ўзгартиришдан иборат эди. Вазифа икки қисмдан иборат бўлиб,

биринчиси, “ақлий ҳужум” стратегияси ёрдамида асар якуни, яъни турли вариантларни ўйлаб топши, иккинчиси эса, асарни кичик эссе шаклида ўқиб эшиттириши. Мазкур вазифада асосий урғу раволикка берилсада, мослашувчанлик кўникмаси элементлари (янги гоялар ўйлаб топши), ўзига хослик кўникмасининг (оригинал гояларни бериши) элементлари ҳам мавжуд.

2.3-жадвал. Креатив ва эркин фикрлаш кўникмасига эгалликни баҳолаш варақаси

Креатив раволикни кўникмасини баҳолаш формаси				
<i>Асарнинг асосий мазмунини сақлаб қолган ҳолда, унинг якунини ўзгартириб, бир неча вариантлар келтиринг</i>				
Кўникма	1	2	3	4
<i>Мазмун</i>	<i>Асар ёки матнни анрламага н</i>	<i>Асарнинг асосий қисмларини айтиб бера олади</i>	<i>Матн компонентларини англаган ва майда деталларгача айтиб бера олади</i>	<i>Матн тузилиши, мазмуни, интонация ва ундаги деталларни тўлиқ англаган</i>
<i>Раволик</i>	<i>Фақатгина 1 ёки 2 гоя билан чекланган</i>	<i>Фақатгина 3 ёки 4 гоя билан чекланган</i>	<i>5 ёки 6 гоя билан чекланган</i>	<i>6 ва ундар кўп гоялар келтирган</i>
<i>Оригинал матн ва янги гоялар ўртасидаги боғлиқликларни топинг</i>	<i>Гояларнинг кўпи мантиқдан ҳоли бўлиб, матн мазмунини чиқариб бермаган</i>	<i>Гояларнинг баъзиси мантиқан боғлиқ бўлиб, матннинг умумий маъносини чиқариб беради</i>	<i>Гоялар боғлиқ бўлиб, матннинг умумий маъносини чиқариб беради</i>	<i>Гояларнинг барчаси мантиқан боғлиқ бўлиб, матннинг умумий маъносини чиқариб беради</i>
<i>Изоҳли иншо (эссе) (натижа)</i>	<i>Иншо орфографик ва грамматик ҳатолар кўп бўлиб, фикрлар тартибсиз ёзилган</i>	<i>Иншо яхши ташиқлаштирилган бўлиб, фақатгина бир-икки грамматик ва орфографик ҳатолари мавжуд</i>	<i>Иншо грамматик ва орфографик ҳатоларсиз яхши ташиқлаштирилган</i>	<i>Иншо грамматик ва орфографик ҳатоларсиз яхши ташиқлаштирилган бўлиб, асл матннинг умумий маъноси ва мазмунини ёритиб берган</i>

“Талабаларнинг креативлик кўникмаларига эгалликларини баҳолашда муҳим омилларни инобатга олиши. Баҳолаш креативликни ўлдирадими? «Бу вазиятга боғлиқ» (Beghetto, 2005, 255 бет). Баҳолаш креативликни синфда ўқувчилар бажариши шарт бўлган мажбурий критерияга айлантириши

мумкин (Kaufman, Plucker, & Vaer, 2008). Бу турдаги баҳолаш нафақат ўқувчиларнинг эришган ютуқлари, балки уларнинг креатив фикрлаш тарзи ва янгиликларга интилишини янада чуқурроқ тушунишда ёрдам беради. Таълим жараёнида ўқув режасига креатив ўйинларни киритишнинг биргина ўзи етарли эмас. Баҳолаш ўқувчиларда метакогнитив, яъни фикрлаш тўғрисида фикрлаш кўникмасини шакллантириш учун керак. Агарда ўқувчилар фикрлаш, нима учун айнан шу ечимни танлаганликлари ва кўплаб зояларни ўйлаб топшида қандай стратегиядан фойдаланганликларини шарҳлай олсалар, демак бу метакогнитив фикрлаш деб аталади. Талабалар креатив фикрлаш ва инновацион усуллардан муаммоларнинг ечимини топшида фойдалансалар, демак улар метакогнитив фикрлаш стратегиясини амалда қўлаган бўладилар.

Ўқувчининг ишларини изоҳлаш. Шарҳ беришнинг асосий мақсади талабаларни руҳлантириш, киришимлилигини ошириш, талаба ва ўқитувчи ўртасидаги тўсиқларни олиб ташлаш ва ютуқларга эришишда кўмаклашишдан иборат. Шарҳ шакллантирувчи, объектив ва специфик бўлсагина самара беради. Виллиамнинг (2011) фикрига кўра шарҳ ўқувчиларда ўқишга бўлган қизиқиш ва иштиёқни оширади, бошқа бир олимнинг олиб борган тадқиқотларига кўра “шарҳ” ўқувчилар ўқиш жараёнига ижобий таъсир кўрсатади (Hattie, 2009, 2012, 18-бет). Бироқ, шуни айтиб ўтиш керакки баъзан ўқувчининг бажарган ишига қўйилган баҳо ўқитувчи томонидан берилган шарҳни инкор этиши мумкин. Олиб борилган тадқиқотлар (Butler, 1988, Wiliam, 2011) натижасига кўра, бир гуруҳдаги талабаларга бажарган ишлари юзасидан берилган шарҳ (баҳосиз) натижасида кейинроқ улар ўз билим даражаларини оширганлар ва вазифаларни янада яхшироқ бажарганлар, аммо, иккинчи гуруҳдаги талабаларнинг бажарган вазифаларига берилган баҳо ва шарҳ натижасида, талабалар фақат берилган баҳо билан қизиққанлар, шарҳ эса эътибордан четда қолган. Асосий эътибор баҳога берилгани сабабли шарҳ кераксиз нарса бўлиб қолмоқда.

Шарҳни қачон ва қайси пайтда беришни билиш ҳам муҳимдир. “Агарда шарҳ тез берилган бўлса, ўқувчилар унга ўрганиб қоладилар ва муаммони мустақил ҳал қилиш ўрнига ҳамини ўқитувчининг шарҳини кутади” (Bangert-Drowns, Kulik, Kulik, Morgan, 1991, Goodwin, Miller, 2012, 83-бет). Талабаларга янги материалларни ўзлаштириш жараёнида берилган шарҳ уларни нотўғри қарор қабул қилиш, маълумотларни нотўғри тушуниш ва нотўғри фикрга қилишини олдини олади. Ўқув жараёнида талабалар ўзлаштирган материаллари ва олган билимларини тажрибада тадбиқ этаётганларида шарҳ беришдан олдин уларга ўз ишларига ўзлари баҳо беришлари ва керак бўлса йўл қўйган ҳатоларини тузатишга имкон бериш зарур. Ўз-ўзига баҳо бериш (айнан ҳатолари устида ишлаш) стратегияси талабаларда метакогнитив фикрлаш доирасини кенгайтириб, фикрлаш тўғрисида фикрлашга ҳам даъват этади. Ўз-ўзига баҳо бериш (ҳатолари устида ишлаш)да талабалар нафақат кўникма, балки вақтни ҳам инобатга олишлари зарур. Бундай стратегияни қўллашда ўқитувчининг асосий вазифаси талабаларни йўналтирадиган саволлар

беришдан иборат, масалан, “Қандай усуллардан фойдаландингиз?”, “Вақтингизни янада мазмунли ўтказишининг қандай йўллари биласиз? ва ҳ.к.

Керакли пайтда шарҳ бериш ўқитувчининг вақтини тежайди. Фишер ва Фрейнинг (2012) фикрига кўра, ҳатоларни эмас, балки янглишишларни олдини олиш керак, чунки ҳатони тузатиш мумкин; у ўқувчининг билим даражаси пастлигини акс эттирмайди. Бироқ, янглишиш бошқа омил бўлиб, у ўқув жараёнига салбий таъсир кўрсатади. Фишер ва Фрей янглишишни тўрт турга ажратишган:

- Амалий янглишиш талабанинг билим даражаси пастлиги ёки фикрлаш доираси торлигини акс эттиради.

- Методик янглишиш талабалар ўзлаштирган билимларини амалда қўллай олмаслиги натижасида юзага келади.

- Ўзлаштирилган билимларни турли вазиятларда янглиш қўллаш.

- Нотўғри, ёлгон маълумот асосида янглиш фикрларни шакллантириш.

Креативлик ва мазмуннинг бевосита боғлиқлиги. Мазмун ва креативлик ўртасида рамзий боғлиқлик мавжуддир: мазмун бўлмаса креативлик ҳам шаклланмайди, яъни креатив бўлиш ёки креатив фикрлаш учун саба бўлиши керак. Талабаларнинг бажарган ишлари ёки саволларга бераётган жавобларини баҳолаш жараёнида ўқитувчи улар янглишиш ёки ҳатого йўл қўяётгалиklarини аниқлаши зарур. Талаба мазмун жиҳатдан етарли билимларга эгами? Ўзлаштирган билимларини амалда қўллай олятимми? Креатив фикрлашда кўпроқ тажрибага муҳтожми?

Ўқув жараёнида креатив мақсадларни белгилаш. Виггинс (Wiggins, 2012, 11-бет) шарҳга “олдимизга қўйган мақсадларимизга эришиш йўлида бажарган амалларимиз ҳақидаги маълумот” дея изоҳ беради. Самарали шарҳ бериш учун талабаларнинг мақсади, унга эришишида бажарган ҳатти-ҳаракатлари бўлишини талаб этади. Агарда талабаларнинг мақсади бўлса, шарҳ беришдан маъно топса бўлади, акс ҳолда бу шунчаки “нима қилиши зарурлиги ҳақидаги” маълумот бўлиб қолади (Brookhart, 2012, 24-бет).

Креатив ўқув жараёнида талабаларнинг мақсади “улар билиши зарур бўлган ва қила олиши мумкин бўлган вазифанинг ифодаси”дир (Marzano, 2009, 13-бет) ва у мазмун, фикрлаш жараёни ва натижа (маҳсулот)га асосланиши зарур⁴³.

Америкали педагог Патти Дрепеау талабаларда креативлик кўникмаларини шаклланганлик ҳама ривожланганлик даражасини баҳолашга доир самарали методикани ишлаб чиққан. Қуйида муаллифнинг бу борадаги методикасининг моҳияти тўлақонли акс эттирилган жадваллар келтирилади⁴⁴.

⁴³ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – 142-144-бетлар.

⁴⁴ Ўша асар. – 150-171-бетлар.

7.1-жадвал. Мақсадга эришишдаги креативлик

<i>Андоза</i>	<i>Мақсад</i>	<i>Мос келувчи андоза</i>	<i>Мақсад</i>
<p><i>Ҳар бир медиа предмет тасвири (м: сўзларнинг таъсирчанлигини кучайтирадиган нутқнинг ифодаланиши)ни матннинг аудио, видео ёки мультимедия вариантларини ўзаро солиштиринг ва таққосланг (RI.7.7)</i></p>	<p><i>Моҳияти: матн ва ОАВ материаллари; ахборотларнинг тасвирий (образли) ифодаси</i></p>	<p><i>Матн моҳиятига мос келувчи аудио, видео материалларни ёки бир нечта ОАВда эълон қилиш мумкин бўлган тасвир (образ)ларни яратинг</i></p>	<p><i>Содержание: текст и конструкция СМИ; подчиненное изображение</i></p>
	<p><i>Фикрлаш жараёни: таққосланг ва кескин фарқларни топинг; таҳлил қилинг</i></p>		<p><i>Фикрлаш жараёни: яратинг; таҳлил қилинг</i></p>
	<p><i>Натижа (маҳсулот): ҳисобот</i></p>		<p><i>Натижа (маҳсулот): ОАВда материални ёритиш</i></p>
<p><i>Нутқдаги йўл қўйилган хатоларни аниқланг, қўшимчалар киритинг ёки умумий мазмунга таъсир этмайдиган кераксиз сўзларни олиб ташланг, яъни муаммо моҳиятини очиб беришда визуал моделлар ва тенгламалардан фойдаланинг (4.NF.B.3d)</i></p>	<p><i>Мазмун: Қўшимчалар киритинг/нутқнинг кераксиз, ҳеч қандай маъно бермайдиган қисмларини олиб ташланг, визуал моделлар ва тенгламалардан фойдаланинг</i></p>	<p><i>Қўшимчалар киритиш ёки умумий мазмунга таъсир этмайдиган кераксиз сўзларни олиб ташлаш, муаммо моҳиятини очиб беришда визуал моделлар ва тенгламалардан фойдаланиш орқали сўзлар билан боғлиқ муаммоларини яратинг</i></p>	<p><i>Мазмун: Қўшимчалар киритинг/нутқнинг кераксиз, ҳеч қандай маъно бермайдиган қисмларини олиб ташланг, визуал моделлар ва тенгламалардан фойдаланинг</i></p>
	<p><i>Фикрлаш жараёни: ечим</i></p>		<p><i>Фикрлаш жараёни: яратиш</i></p>
	<p><i>Натижа (маҳсулот): Иш қозғози</i></p>		<p><i>Натижа (маҳсулот): креатив ишланма</i></p>

Изоҳ: CCSS; Энг яхши методларга эга губернаторлар Ассоциациясининг Миллий Маркази, Штат мактаб инспекторлари Бош кенгаши, 2010а, 2010б.

**7.2-жадвал. Креатив фикрлаш ва жараёнларни баҳолаш
варақасининг кичик шакли (намуна)**

Фикрлашда креатив кўникма ёки жараённинг намоён бўлиши	1 <i>У қадар ёрқин эмас</i>	2 <i>Бир қадар ёрқин</i>	3 <i>Етарли даражада ёрқин</i>	4 <i>Жуда ёрқин</i>
<i>Тезкорлик</i>	<i>Битта фикр ёки креативликка мувофиқ келадиган фикр мавжуд эмас</i>	<i>Бир нечта креативликка мувофиқ фикр мавжуд</i>	<i>Айрим фикрларни қўллаб-қувватлаш мумкин</i>	<i>Кўплаб фикрларни қўллаб- қувватлаш мумкин</i>
<i>Ўзгарувчанлик</i>	<i>Бир ёки икки турли кўринишдаги гоялар ёки ўзгаришлар</i>	<i>Жуда оз гоя ва ўзгаришлар бир- биридан фарқ қилади</i>	<i>Айрим гоя ва ўзгаришлар бир- биридан фарқ қилади</i>	<i>Кўплаб гоя ва ўзгаришлар бир- биридан фарқ қилади</i>
<i>Янги фикрларнинг мавжудлиги</i>	<i>Ўзгаларнинг гоялари бошқа талқинда қўлланилган</i>	<i>Ўзига хос гоялар жуда оз</i>	<i>Айрим гоялар ўзига хос</i>	<i>Жуда ноёб ёки ўзига хос гоялар мавжуд</i>
<i>Тадқиқ этиши</i>	<i>Тавсиф жуда оз</i>	<i>Айрим деталлар ва далиллар очиб берилган</i>	<i>Деталлар етарлича тавсифланганлиги сабабли уларни чуқур тушунишга имкон беради</i>	<i>Фавқулотда тадқиқ этилган; дарҳақиқат умумий картинани безайди</i>
<i>Янгилик</i>	<i>Оддий гояларнинг баён этилишидаги режалаштириши ва ташқиқлаштиришида қийинчиликлар мавжудлиги сабабли, ундан фойдаланиши мумкин эмас</i>	<i>Бир неча новаторлик гояларини режалаштириши ва улар асосида фаолиятни ташқиқ этишига имкон берувчи тузилма қўлланилган; ундан амалда фойдаланиши мумкин</i>	<i>Янги ва мос келувчи новаторлик гояларини режалаштириши ва улар асосида фаолиятни ташқиқ этишига имкон берувчи тузилма қўлланилган; ундан амалда фойдаланиши мумкин</i>	<i>Янги, қўллаб- қувватлаш мумкин бўлган, янада самарали ва амалий қийматга эга новаторлик гояларини режалаштириши ва улар асосида фаолиятни ташқиқ этишига имкон берувчи тузилма қўлланилган; ундан амалда фойдаланиши мумкин</i>
<i>Креатив муаммонинг жараёни ҳал қила олиши</i>	<i>Жараёни ҳал қилувчи креатив муаммо қўлланилмаган</i>	<i>Жараёни ҳал қилувчи, бироқ, айрим камчиликларга эга муаммо ёки самарали бўлмаган қарашлар қўлланилган</i>	<i>Жараёни ҳал қилувчи креатив фикрлаш унсурлари қўлланилган ёки креатив фикрлаш тўла намоён бўлади</i>	<i>Мураккаб, ўзига хос бўлмаган ечимга олиб келувчи жараёни ҳал қилишга ёрдам берадиган креатив муаммо қўлланилган</i>

**7.3-жадвал. Фаоллик ва креатив фикрлаш кўникмаларини
ривожлантиришига асосланган стандарт
самарадорлигини баҳоловчи варақа намунаси
(Sarah, Plain and Tall; MacLachlan, 1985)**

Креатив фикрлаш кўникмалари	У қадар кўзга ташилмайди	Бир қадар янги	Жуда яхши	Мутлақо янги
Эркин фикрлаш Талабалар кичик гуруҳларда Саранинг она бўлишида асосий омилларни ақлий ҳужум стратегияси ёрдамида таҳлил қиладилар. Ўз қарашлари ва фикрларини ҳимоя қилиш учун асарнинг керакли қисмларига иқтибос беришлари ва уларни график органайзер кўринишида тақдим этишлари лозим.	0 ёки фақат 1 вазият кўрсатилган; Хулосалар мантиқий боғлиқликка эга эмас.	2–3 вазиятлар кўрсатилган бўлиб, улар мантиқий, бироқ ҳеч қандай боғлиқликка эга эмас.	4–5 вазиятлар кўрсатилган бўлиб, улар мантиқий боғлиқликка эга.	6 ва ундан кўп вазиятлар кўрсатилган бўлиб, заройиб ва мантиқий зоялардан иборат.
Мослашувчанлик Кичик гуруҳларда талабалар агарда Сара ёмон она бўлганида воқеалар ривож қандай тус олишини муҳокама қиладилар. Муҳокама жараёнида фикрлар асарга иқтибос бериш асосида баён этилиши керак	0 ёки фақат 1 оқибат кўрсатилган; сабаб ва оқибат омиллари тақдим этилмаган	2-3 оқибат кўрсатилган; сабаб ва оқибат омиллари тақдим этилган	4–5 оқибат кўрсатилган бўлиб, улар мантиқий боғлиқликка эга	6 ва ундан кўп оқибат кўрсатилган бўлиб, улар оригинал ва мантиқий боғлиқликка эга
Ўзига хослик Кичик гуруҳларда талабалар мантиқий хотин қидири йўлларини таклиф этадилар. Бу таклифлар воқеалар ривожига қанадй таъсир этади?	1–2 зоя, улардан бири асар мазмунига мос эмас	3–4 зоя, уларнинг бари асарнинг мазмунидан келиб чиққан	5 зоя, бири энг асосийси бўлиб, қолганлари мазмунан бир-бирига боғлиқ	6 ва ундан кўп зоя, улардан иккитаси оригинал бўлиб, қолганлари мазмунан бир-бирига боғлиқ
Яратилиш Сара ҳеч қачон турмушга чиқмаган ва фарзандли бўлмаган; Сара ҳеч қачон турмушга чиқмаган ва болалари ҳам бўлмаган. Кичик гуруҳлардаги талабалар Саранинг бола асраб олиши сабаби, нима учун у қийинчиликларга дуч келишини билсада, бундай масъулиятли вазифани ўз зиммасига олишига қарор қилганлигини таҳлил қиладилар ва ёзма равишида баён топиради. Фикрларини тасдиқлаш учун талабалар асардаги керакли матнга иқтибос беради	0 ёки фақат 1 омил келтирилган, у ҳам бўлса мантиқсиз ва асар мазмунидан келиб чиқмаган	2–3 омиллар келтирилган бўлиб, улар асар мазмунидан келиб чиққан	4–5 омиллар келтирилган бўлиб, улар мантиқий ва асар мазмунидан келиб чиққан	6 ва ундан кўп омиллар келтирилган бўлиб, улар оригинал зоялардан иборат ва ва асар мазмунидан келиб чиққан

7.4-жадвал. Креатив ва инновацион характердаги дарслар самарадорлигини баҳолаш варақаси (намуна)

<i>Дарс унсурлари *</i>	<i>Янгилик у қадар кўзга ташланмайди</i>	<i>Бир қадар янги</i>	<i>Жуда яхши</i>	<i>Мутлақо янги</i>
<i>Таълим эҳтиёжларини матнли қайд этиши (иҳтибос)лар асосида тавсифланг</i>	<i>1-2-тасодифий таълимий эҳтиёжлар; матнли қайд этиши (иҳтибос)лар ўринли берилган</i>	<i>3-4-умумий таълимий эҳтиёжлар; матнли қайд этиши (иҳтибос)лар ўринли берилган</i>	<i>5-эҳтиёж: таълимий эҳтиёжлар; айримлар кенг тарқалган, айримлари шак-шубҳасиз янги; матнли қайд этиши (иҳтибос)лар ўринли берилган</i>	<i>6 ёки undan ортиқ таълимий эҳтиёжлар: айримлар кенг тарқалган; кам деганда 1 та ёки 2 таси ноёб ёки жуда ҳам гайри оддий; матнли қайд этиши (иҳтибос)лар ўринли берилган</i>
<i>Инновацион жараён</i>	<i>Босқичлар мавжуд эмас ёки улар у қадар аниқ ифодаланмаган; креатив фикрлаш мавжудлигини асослаб бўлмайди</i>	<i>Кўп ҳолатларда босқичлар ифодаланган; креатив фикрлаш мавжудлигини асослаш мумкин</i>	<i>Босқичлар тўлиқ ёритилган; айрим ўринларда креатив қарашлар мавжудлигини асослаш имконияти мавжуд</i>	<i>Босқичлар батафсил ёритилган; креатив қарашлар мавжудлигини ҳар томонлама асослаш имконияти мавжуд</i>
<i>Инновацион восита</i>	<i>Тузилма мустаҳкам эмас; мақсад аниқ ифодаланмаган</i>	<i>Тузилмани мустаҳкамлашга ҳаракат қилинган, бироқ, у ишончли эмас; мақсад тасодифий белгиланган бўлса-да, кенг оммалашган</i>	<i>Тузилма мустаҳкам; дизайн одий; мақсад инновацион характерга эга</i>	<i>Тузилма мураккаб ва ҳар томонлама асосланган; мураккаб мақсад белгиланган ва у бевосита инновацион характерга эга</i>

***5.3-жадвалга қаранг**

7.5-жадвал. Инновацион жараённи баҳолаш варақаси (намуна)

<i>Жараён ва натижа (маҳсулот)</i>	<i>Янгилик у қадар кўзга ташланмайди</i>	<i>Бир қадар янги</i>	<i>Жуда яхши</i>	<i>Мутлақо янги</i>
<i>5 та босқичда ифодалаш</i>	<i>Тўлиқ бўлмаган 5 босқич</i>	<i>Тўлиқ 5 босқич: Асосий жавобларни танқидий ва креатив фикрлар ташқил этади</i>	<i>Тўлиқ 5 босқич: танқидий ва креатив фикрлар мавжудлигини ифодаловчи далилларга эга батафсил жавоблар</i>	<i>Тўлиқ 5 босқич: Батафсил жавоблар вазифанинг моҳиятига тўлиқ кириб борилганлигини намойиши этади; ҳар томонлама танқидий ёндашилганлик ва креатив қарашлар мавжуд</i>
<i>Инновацион дизайн</i>	<i>Ҳеч бир янгилик мавжуд эмас</i>	<i>Инновацион ёндашув мавжуд, бироқ, у у қадар самарали эмас; инновацион ёндашувнинг айрим қўринишлари намоён</i>	<i>Айрим қўринишлар инновацион характерга эга</i>	<i>Жуда батафсил, яққол инновацион характерга эга</i>

7.6-жадвал. Талабаларда эркин фикрлаш кўникмаси сифатини аниқлаш формаси

Элементлар	Сифат	Баҳо (1-5)	Кейинги гал
<i>Моҳияти: ўнлик сонлар чегараларини ифодалаш</i>	<i>Ғоялар – аниқ тасаввурлар Мантиқий ғоялар Тезкор ғоялар</i>	3	<i>Мен шилмаслигим ва мазмун тўғрисида синчиковлик билан ўйлашим зарур. Мен ўз жавобларимни уларни тўғри эканлигига ишонч ҳосил қилиш учун қайта кўриб чиқишим зарур</i>
<i>Фикрлаш жараёни: кўплаб ғояларнинг тезкор тугилиши</i>	<i>6 тадан кўпроқ ғоялар</i>	5	<i>Мен ташиқил этган суҳбат, менинг назаримда, зерикарли бўлиб, кенг қамров касб этмади</i>
<i>Фикрлаш жараёни: ноодатий бўлмаган ғоялар</i>	<i>Ғояларнинг ноодатийлиги</i>	4	
<i>Натижа: ғоялар рўйхати</i>	<i>Осон ўқилиши</i>	5	

7.7-жадвал. Талабаларда оригинал фикрлаш кўникмасининг сифат даражасини аниқлаш варақаси

Элементлар	Сифат	Баҳо (1-5)	Кейинги гал
<i>Моҳияти: ахборот берувчи суҳбат</i>	<i>Мазмунга эга Ахборотнинг моҳиятини ёритади Мавзунинг бўлимлари ҳақида аниқ маълумот беради</i>	5	
<i>Фикрлаш жараёни</i>	<i>Ўзига хос ва кенг қамровли Тасаввур кенг Юмор туйғуси акс этади</i>	3	<i>Мен ташиқил этган суҳбат, менинг назаримда, зерикарли бўлиб, кенг қамров касб этмади</i>
<i>Натижа: суҳбатни олиб бориш кўникмаларига эгалик</i>	<i>Суҳбат тўғри ташиқил этилган Суҳбат грамматик жиҳатдан тўғри Мутахассис ўқитувчини ёллаш учун асослар етарли</i>	5	
<i>Мустақил ишлаш</i>	<i>Индивидуал равишда ишлаш давом эттирилади Ишлаш жараёнида вақт эътиборга олинади</i>	5	

**7.8-жадвал. Креатив характердаги ўқув топшириқларини
бажаришда қўлланиладиган метод ва технологиялар**

Оғзаки	Ёзма	Виртуал	Кинестик	Асосий технологиялар
Нутқ/тақдимот	Танқид	Мультфильм	Карталар билан ўйинлар	Электрон ўйинлар
Диалог	Умумий хулоса	График органайзер	Шарада	Электрон далага саёҳат
Даср	Сценарий	Плакат	Демонстрация	Кроссворд
Қўшиқ	Эссе	Схема	Музей Кўрғазма	Газета ва журнал
Хабарлар	Кундалик	Китоб	Эксперимент	суратлари учун альбом
Изоҳ	Мактуб	Брошюра	Кўғирчоқлар шоуси	Электрон муқова машинкаси
Дискуссия	Журнал	Каталог	Иҳтиро	Facebook саҳифаси
Интервью	Кичик ҳикоя	назорат қозғози	3D кўринишидаши китоб	PowerPoint тақдимоти
Савол-жавоб	Афсона ва миф	Чизмалар		Анимация
Дебат	Наишр этиши	Йўналиши ҳаритаси		Мультимедик плакат
Оғзаки хулоса	Шеър	Иллюстрация		
Ҳикоя қилиши	Анкета	Реклама		
Латифа айтиши	Режа	Фото эссе		
		Имзоланган расм		
		Ҳарита		
		Девор расм		

7.9-жадвал. Талабанинг ўз-ўзини баҳолаш варақаси (намуна)

<p>Вазифа: Винн-Дикси (Winn-Dixie) тасвирини ёритишга ёрдам берувчи фикрлар тизимини шакллантиринг. Жамоа ёрдамида Винн-Диксини тасвирлаш учун бошқалар қўллаган фикрлар тизимини муҳокама қилинг. Жамоадошларингиз томонидан Винн-Диксини тасвирлашда қўлланилган, бироқ, асар воқелигини ёритишда у қадар аҳамият касб этмайдиган фикрларни умумлаштиринг. Жамоадошингиз томонидан баён этилган Винн-Дикси тасвирини тўлдирувчи резюмени ёзинг</p>				
Вазифа	Айрим жиҳатлар унутилган	Вазифа бир қадар бажарилган	Вазифа талаб даражасида бажарилган	Вазифа Тўлақонли бажарилган
Стандарт: қандай далиллар мавжуд?			Мен матн бўйича далилларни асосладим	
Мазмун: мавзунини тушунишнингизни қандай исботлайсиз?			Мен Опални тавсифловчи фикрларни баён этдим; воқеликни қайта ҳикоя қилдим	
Креатив фикрлаш жараёни: Креатив фикрлаганлигингизни қандай исботлайсиз?				Шахсий ва жамоадошим фикрларини ўзаро таққослаш орқали Опални тавсифладим
Натижа: натижа барча талабларни қаноатлантирганлигини қандай исботлайсиз?				Резюмеимда тасвирланган воқеликда жамоадошимнинг аҳамиятли фикрлари ҳам акс этди, қўшимча фикрлар айтилмаса-да, умумий хулоса қизиқарли бўлди

7.10-жадвал. Талабаларнинг креатив ишларини таҳлил қилиш намунаси

Талабанинг исми: Салли Сојер	Сана: 12 декабрь 2012 йил
Вазифа: Винн-Дикси (<i>Winn-Dixie</i>) тасвирини ёритишга ёрдам берувчи фикрлар тизимини шакллантиринг. Жамоа ёрдамида Винн-Диксини тасвирлаш учун бошқалар қўллаган фикрлар тизимини муҳокама қилинг. Жамоадошларингиз томонидан Винн-Диксини тасвирлашда қўлланилган, бироқ, асар воқелигини ёритишда у қадар аҳамият касб этмайдиган фикрларни умумлаштиринг. Жамоадошингиз томонидан баён этилган Винн-Дикси тасвирини тўлдирувчи резюмени ёзинг	
Талабанинг мулоҳазаси	
Дарс мақсадига эътибор қаратар эканман, менинг имкониятларим ...да кўринди	Опални тасвирлаш ҳамда жамоадошимнинг Опал тўғрисидаги қарашларини бойитишда муҳокама жараёнида кўплаб қизиқарли фикрлар билдирдим
Дарс мақсадига эътибор қаратар эканман, мен ... ни ўқидим	Мен характернинг шаклланишига кўпроқ эътибор қаратдим. Шунингдек, мен ҳар бир шахс характери муайян шароит асосида шаклланганлигига, ҳар шахс томонидан малга оширилаётган ҳаракатларнинг муайян усулларга таянишига эътиборни қаратдим
Менга дарснинг ... қисми ёқади	Менга дарсда жамоадошимнинг Опални тасвирлаш учун креатив фикрларни билдирилган қисми ёқди
Кейинги гал мен ... устида ишлашим зарур	Мен воқеликнинг баён этилишида қўлланилмаган, бироқ, унинг ривожланишида аҳамиятли бўлган фикрлар тизимни самарали шакллантира олиш устида ишлашим зарур
Ўқитувчининг шарҳи	
<p>Дарс мақсадига эътибор қаратишда, менинг фикримча, Сизнинг имкониятларининг ...да акс этиши зарур</p> <p align="center"><i>Brainstorming — I agree with you! You are a very good brainstormer;</i></p> <p align="center"><i>you often come up with many interesting words</i></p>	
<p>Дарс мақсадига эътибор қаратишда, кейинги гал Сизнинг ...ни инобатга олишингизга ишонаман</p> <p align="center"><i>I agree you should think really hard about what you read so you can come up with inferential ideas about your reading, not just the words that are literally on the page.</i></p> <p align="center"><i>I also think you might watch how you structure your paragraphs. For example, in the second paragraph, the third sentence is on a different topic, so it should be in a</i></p>	

different paragraph. Remember to have one main idea in each paragraph

7.11-жадвал. Ўқитувчи ва талаба ўртасидаги қайтар алоқани таъминловчи андоза

<i>Қайтар алоқани таъминлашдан кўзланган мақсад:</i>
<i>Сиз қуйидагиларда ўринларда: ... ўқув фаолиятини тўғри ташиқил этдингиз</i>
<i>Мен ўқув фаолиятини ташиқил этишида қуйидаги ўринларда айрим муаммоларга дуч келишингизни англадим</i>
<i>Мен кейинги дарсларда қуйидаги ўринларда: ... диққатингизни жамлай олишингизда ёрдам беришни хоҳлайман</i>
<i>Ўқув фаолиятингизни мустақил бошиқариши юзасидан Сизга бир неча кўрсатма:</i> 1. 2. 3. ...
<i>Тошириқларни бажариши учун вақт</i>
<i>Талабанинг мустақиллик даражаси</i>
<i>Зарур педагогик шарт-шароитлар</i>

7.12-жадвал. “Хатоларимни топинг” формуласи

Вазифа: узунлик, майдон юзаси ва ҳажмини ўлчашига, соҳада йўл қўйилган хатоларни аниқлашига доир 10 та математик топшириқни бажариши	Хатолар: 3 та Хато: 1 та
<i>“Хатоларимни топинг”</i>	
Хато: ҳисоблаш бўйича муаммо	Кўпайтиришидаги хато
Хато: майдон юзасини ҳисоблашига оид муаммо	Кўпайтиришидаги хато
Хато: майдон ҳажмини ҳисоблашига оид муаммо	Ўлчашида йўл қўйилган хато
Хато	Фикрни баён этишида йўл қўйилган хато

7.13-жадвал. Ўқитувчиларнинг креатив потенциалини баҳоловчи мезонлар

<i>Креатив потенциал</i>	<i>Мутлақо намоён бўлмайди</i>	<i>Бир қадар намоён бўлади</i>	<i>Яққол намоён бўлади</i>
<i>Дарсларда ўзимнинг креатив потенциалимдан келиб чиққан ҳолда гапираман</i>			
<i>Дарснинг қайси қисмида саволларга тўла креатив ёндашган ҳолда жавоб берганлигимни кўрсата оламан</i>			
<i>Ўз креатив потенциалимни оширишига ёрдам берадиган усуллар айта оламан</i>			
<i>Креатив потенциал ҳақидаги қарашларимни ва уларнинг дарсларда билдираётган фикрларимда қанчалик акс этишини баён эта оламан</i>			
<i>Дарслардаги қайтарган креатив характердаги жавобларим билан бундай характер касб этмаган жавобларим ўртасидаги яқинлик ва фарқларни кўрсата оламан</i>			
<i>Дарсларда креатив потенциалимни кучайтиришига ёрдам берадиган турли методларни қўллай оламан</i>			
<i>Агарда ҳеч қандай креатив ўйлай олмасам, у ҳолда менга қандай ёрдам зарур эканлигини биламан</i>			
<i>Креатив потенциалимдан оқилона фойдалана оламан</i>			
<i>Қачон ва қаерда креатив потенциал қанчалик зарур эканлигини яхши англайман</i>			
<i>Гуруҳ билан қандай ҳолатларда креатив ёндашган ҳолда ишлаш самарали эканлигини яхши биламан</i>			
<i>Креатив потенциал менга ахборотлар</i>			

Хулоса қилиб айтганда, педагогларнинг креативлик сифатларига эгалиklarини аниқлаш икки томонлама аҳамиятга эга. Биринчидан, улар ўзларидаги мавжуд креативлик сифатлари, уларнинг даражаси борасида аниқ тасаввурга эга бўлади, иккинчидан, улар томонидан ташкил этилаётган таълим жараёнининг сифати ҳамда самарадорлиги хусусида бир тўхтамга келиш мумкин. Шунингдек, креативлик сифатларига эгалиklarини аниқлаш орқали педагогларнинг бу борадаги фаолиятлари йўналишларини белгилаш имконияти юзага келади. Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантириш муайян босқичларда кечади. Мазкур босқичларнинг ҳар бирида креативлик сифатларини ривожлантирувчи метод, восита ва технологияларининг мақсадли, изчил қўлланилиши, шунингдек, педагогик фаолиятни ташкил этишда ахборот технологиялари имкониятларидан ижодий фойдаланиш ўқитиш сифатининг яхшиланиши, самарадорлигининг ошиши учун қўлай шароитни яратади.

Назорат саволлари:

1. Педагогик креативликка қандай сифатлар хос?
2. Педагогларда қандай ижодий-педагогик фаолият малакалари мавжуд бўлиши зарур?
3. Шахсда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг қандай йўллари мавжуд?
4. Педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар нималарда акс этади?
5. Шахс креативлигини ривожлантиришнинг устувор тамойиллари қайсилар?
6. Педагогларнинг креативлик имкониятлари нималарда акс этади?
7. Педагоглар креативлик имкониятларининг таркибий асослари нималардан иборат?
8. Педагогларнинг креативлик имконияти қандай мезонлар ёрдамида аниқланади?
9. Педагогларнинг креативлик имконияти қандай даражаларда намоён бўлади?
10. Педагогларнинг креативлик сифатларига эгалиklarини қандай метод ва воситалар ёрдамида аниқлаш мумкин?
11. Педагогларда креативлик сифатларнинг ривожланиши қандай босқичларда кечади?
12. Қандай методни педагогларда креативлик сифатларини ривожлантиришга хизмат қилади?
13. Патти Драпеау томонидан талабаларда креативлик сифатларини ривожлантиришга хизмат қиладиган қандай восита таклиф этилган?
14. Педагогик фаолиятни ташкил этишда ахборот технологиялари ёрдамида қандай ижодий маҳсулотларни яратиш мумкин?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
2. Сиротюк Ф.С. Диагностика одарённости / Учеб.пособие. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 1229 с.
3. Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. Педагогика креативности: прикладной курс научного творчества / Учеб.пособие. – Киров: АНОО “Межрегиональный ЦИТО”, 2013. – 212 с.
4. Файзуллаева Н. Педагогик билимлар – ўқитувчи касбий маҳоратининг назарий асоси //Uzluksiz ta’lim ж. – Т.: 2006. 6-сон. – 102-б.
5. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.
6. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 203.
7. Одарённые дети (Пер. с англ.). – М.: Прогресс, 1991. – С. 177-178.
8. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013. – 115 б.
9. Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 38-42-б.

3-МАВЗУ. ДИДАКТИК ТАЪМИНОТНИ ЯРАТИШ ВА АМАЛИЙ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТНИ ТАШКИЛ ЭТИШГА КРЕАТИВ ЁНДАШИШ.

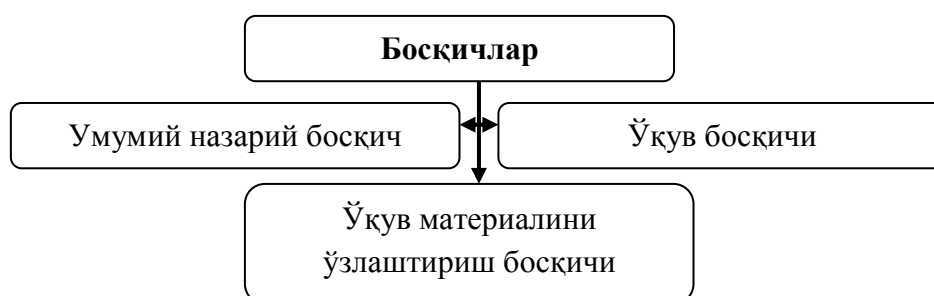
Режа:

1. Креатив ёндашув асосида ўқув дастурлари ва ўқув манбаларини яратиш.
2. Ўқув материалларини тайёрлашга креатив ёндашув ва уларни самарали тайёрлаш тамойиллари.
3. Ўқув машғулотлар учун дидактик ишланмалар тайёрлашга қўйиладиган замонавий талаблар.
4. Маъруза машғулоти учун мўлжалланган матннинг визуал хусусият касб этиши.
5. Ўқув топшириқларининг турлари ва ўқув машғулотлар учун ўқув топшириқларини шакллантириш.
6. Ўқув топшириқлари учун иш қоғозларини тайёрлаш.
7. Креатив ёндашув асосида ўқув фанлари бўйича назорат-синов-топшириқларини тайёрлаш, кейс ва даражали тестлар тўпламини шакллантириш.
8. Маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этишга креатив ёндашиш. Ўқув машғулотлари ва маънавий-маърифий тадбирлар учун аудитория (жой)ни жиҳозлашга креатив ёндашиш.

Таянч тушунчалар: ўқув дастурлари, ўқув манбалари, ўқув материаллари, тамойиллар, ўқув материалларини самарали тайёрлаш тамойиллари, дидактик ишланмалар, дидактик ишланмаларни тайёрлашга қўйиладиган талаблар.

1. Креатив ёндашув асосида ўқув дастурлари ва ўқув манбаларини яратиш. Бир қарашда таълим жараёнини креатив ғоялар асосида ташкил этиш ўқув дастурида белгиланган талаблардан четга чиқишдан тасаввур қолдиради. Бироқ, креативлик, ижодий ёндашиш ўқув машғулотларини мавжуд ДТСга мослаштиради. Қолаверса, ўқитувчилардан ўқитиш жараёнига нисбатан креатив, ижодий ёндашувни таъминлашга хизмат қиладиган метод, усул ва воситалар машғулотларни методик жиҳатдан самарали, тўғри олиб борилишини таъминлайди.

Педагогик нуқтаи назардан таълим мазмунини шакллантириш қуйидаги уч босқичда амалга оширилади (13-расм):

13-расм. Таълим мазмунини шакллантириш босқичлари

Ўқув материални ўзлаштириш босқичида таълим мазмунининг ўқув модули (фан)лари бўйича яратилган ДТС, ўқув режаси ва ўқув дастури каби меъёрий ҳужжатлар, шунингдек, ўқув манбалари (дарслик, ўқув ва методик қўлланма, йўриқнома, тавсиянома ва кабилар)да акс этиши таъминланади.

Таълим мазмуни давлат таълим стандарти, ўқув режалари мазмунида намоён бўлади.

Давлат таълим стандартлари – умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим мазмунига ҳамда сифатига қўйиладиган талабларни белгилайдиган меъёрий ҳужжат.

Ўқув режаси - меъёрий ҳужжат бўлиб, унда ҳар бир ўқув предметининг мазмуни очиб берилади ва ўқув йили давомида ўзлаштирилиши зарур бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳажми кўрсатиб берилади

Таълим мазмуни ўқув дастурларида янада батафсил ёритилади.

Ўқув дастури – муайян ўқув фани бўйича билим, кўникма ва малакалар мазмунини, умумий вақтни муҳим билимларни ўрганилиши бўйича тақсимлаш, мавзуларнинг кетма-кетлигини белгилаш ҳамда уларнинг ўрганилиш даражасини ёритувчи меъёрий ҳужжат

Дастурда кўрсатилган билим, малака ва кўникмаларни ўқувчилар томонидан тўла ўзлаштирилиши ўқитиш жараёни муваффақияти ва самарадорлигини белгиловчи мезонлар саналади.

Педагогларда ҳам креативлик сифатларининг тўлақонли намоён бўлиши ўқув дастурлари билан ишлашда ҳам кўзга ташланади. Ўқув дастурлари орасида муаллифлик ўқув дастурлари педагогнинг креативлик сифатлари, касбий фаолиятни ташкил этишга бўлган ижодий ёндашуви, таълим сифати ҳамда самарадорлигини ошириш йўлида ташкил этаётган касбий-ижодий фаолияти мазмунини ўзида тўлақонли ифода эта оладиган таълимий характердаги дастурдир.

Муаллифлик ўқув дастурлари – 1) талабаларнинг эҳтиёж, қизиқиш, хоши-истакларини инобатга олган ҳолда ўқув модули (фани) доирасида муайян мавзу (масала)ни чуқур ўрганиш ёки маълум муаммонинг ечимини топишга йўналтирилган ўқув дастури; 2) ўқув дастурларининг бир тури

Бу турдаги дастурларлар ҳам давлат таълим стандартлари талабларини ҳисобга олган ҳолда ўқув фани қурилишининг ўзгача шаклда бўлиши, ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларга нисбатан муаллиф нуқтаи

назарининг акс этиши билан бошқа ўқув дастурларидан фарқланади. Бу турдаги дастурлар тегишли фан соҳаси бўйича фаолият олиб бораётган педагог, психолог, методистларнинг ташқи тақризларига эга бўлиши ва таълим муассасаларининг Педагогик кенгашлари томонидан тасдиқланиши зарур⁴⁵. Муаллифлик ўқув дастурларини ишлаб чиқишда педагог эркин, мустақил равишда ўзининг креативлик лаёқатини тўла намоён этиш имкониятига эга. Одатда муаллифлик ўқув дастурларидан талабаларнинг эркин танлови бўйича (мажбурий ёки махсус) курслар ташкил этишда, тўғараклар, илмий жамиятлар, “Фан клублари”, техник ва бадиий ижодиёт марказлари фаолиятида самарали қўлланилади.

Қолаверса, ўқув фанининг мазмунини шакллантиришда ҳар бир педагог 15 фоиз миқдорда ижодий ёндашган ҳола унга ўзгартириш киритиш имкониятига эга. Бинобарин, ўқув дастурларининг инновацион, креатив характер касб этиши талабаларда таълим олишга қизиқишни кучайтиради, уларнинг ўқув-билиш фаолиятининг фаоллашувини таъминлайди.

Таълим мазмуни ва ўқув дастурлари ўқув адабиётларида лойиҳалаштирилади. Бундай адабиётлар сирасига дарсликлар ва ўқув қўлланмалари киради.

Ўқув адабиётлари орасида дарслик алоҳида ўрин тутаяди.

Дарслик – муайян ўқув фани бўйича таълим мақсади, ўқув дастури ва дидактик талабларга мувофиқ белгиланган илмий маълумотларни берувчи манба бўлиб, у мазмуни ва тузилишига кўра фан бўйича яратилган ўқув дастурига мос келади

Ўқув дастурлари асосида яратилган дарсликлар мақсадга мувофиқ ҳолда Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги томонидан барча академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари, олий таълим муассасалари (университет, академия)лар учун тавсия этилади. Ҳақиқий ва методик жиҳатдан мукамал бўлган дарслик таълим мазмунига қўйиладиган барча талабларга жавоб бера олиши, талабаларнинг эҳтиёжларини қондира олиши, қизиқишини ошириши, билим, кўникма ва малакаларини бойитиши зарур. Дарсликда баён этилаётган ўқув ахборотлари лўнда, тушунарли ва визуал бўлиши, талабаларнинг эстетик эҳтиёжларига мос келиши керак.

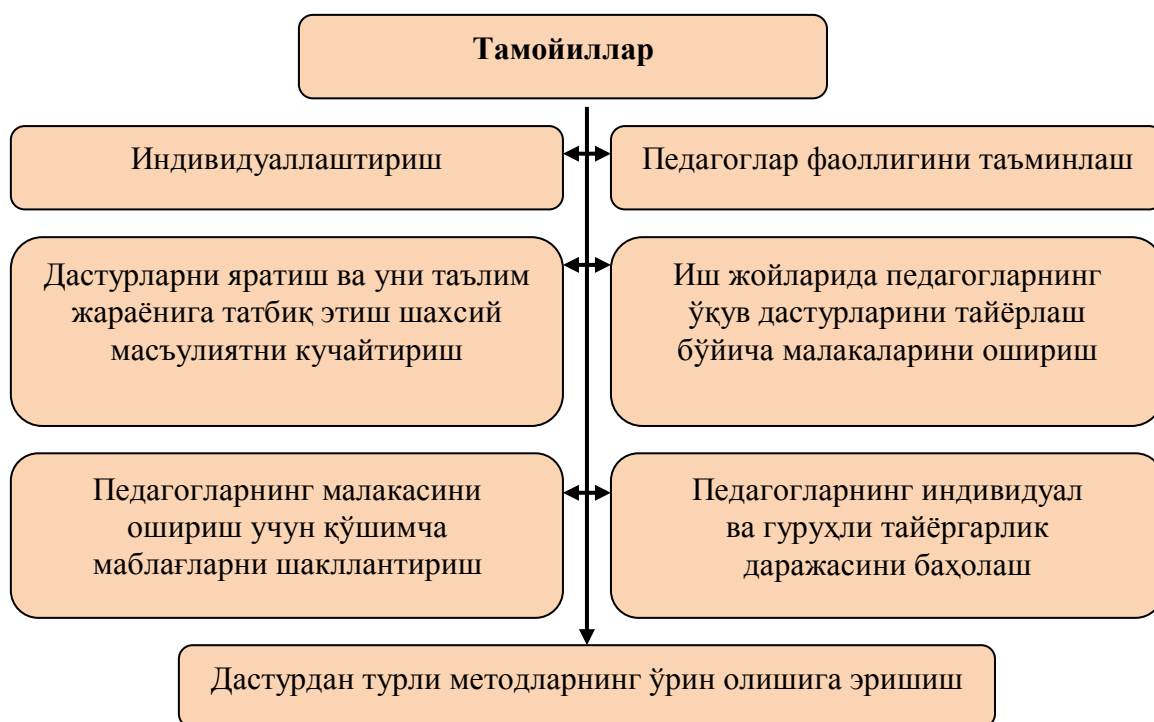
Дарслик барқарор, пухта асосланган таркибий тузилмага эга бўлиши лозим. Моҳиятан дарслик барқарорлигига кўра мустаҳкам асосга эга, мобиллигига кўра асосий тузилмага даҳл этмаган ҳолда янги билимларни тезликда киритиш имкониятини намоён этади. Уларга қўйиладиган талаблар турлича бўлса-да, улар орасида умумий хусусиятга эга талаблар кўп. Етакчи хорижий мамлакатларда муқобил дарсликларнинг нашр этилишига алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг боиси педагог ва

⁴⁵ Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Методик қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 193 б.

талабаларга улар орасидан ўзлари учун энг мақбул, амалий аҳамиятга эга бўлганларини танлаб олиш имконият яратишдир. Республикамизда, муқобил дарсликларни яратишда фаоллик бир қадар сушт бўлгани ҳолда муқобил ёрдамчи адабиётлар (ўқув, методив ва ўқув-методик қўлланмалар)ни яратиш борасида педагоглар фаоллик кўрсатишмоқда.

Таълим мазмуни ўқув материали даражасида дарсликлар билан бир қаторда турли ўқув қўлланмалари: адабиёт ва тарих хрестоматиялари, маълумотномалар, математика, физика, химия бўйича масалалар тўпламлари, георафия, биология бўйича атласлар, тил бўйича машқлар тўпламлари ва б.да очиб берилади. Ўқув қўлланмалари дарсликнинг баъзи томонларини кенгайтиради ва аниқ масалаларни ҳал этиш мақсадига эга бўлади (ахборот, машқ қилиш, текшириш)⁴⁶.

Ўқув ва тарбиявий ишлар дастурларини яратишда маълум тамойиллар асосида иш юритилади. Айти вақтда педагогика амалиётида М.Карне томонидан асосланган тамойилларга риоя этилмоқда (14-расм):

14-расм. Таълим дастурларини яратиш тамойиллари

“Креативлик ўқув-билиш фаоллиги сифатида ҳам таҳлил этилиши мумкин. Бинобарин, баъзи ўқувчилар танқидий, таҳлилий ёки ижодий фикрлашни, бошқалар эса аниқ маълумотларга асосланган билимларга эга бўлишни афзал кўради, учинчи гуруҳ вакиллари эса табиатан креатив ва танқидий фикрлашга мойил бўлади. Шунга асосланган ҳолда ўқитувчилар

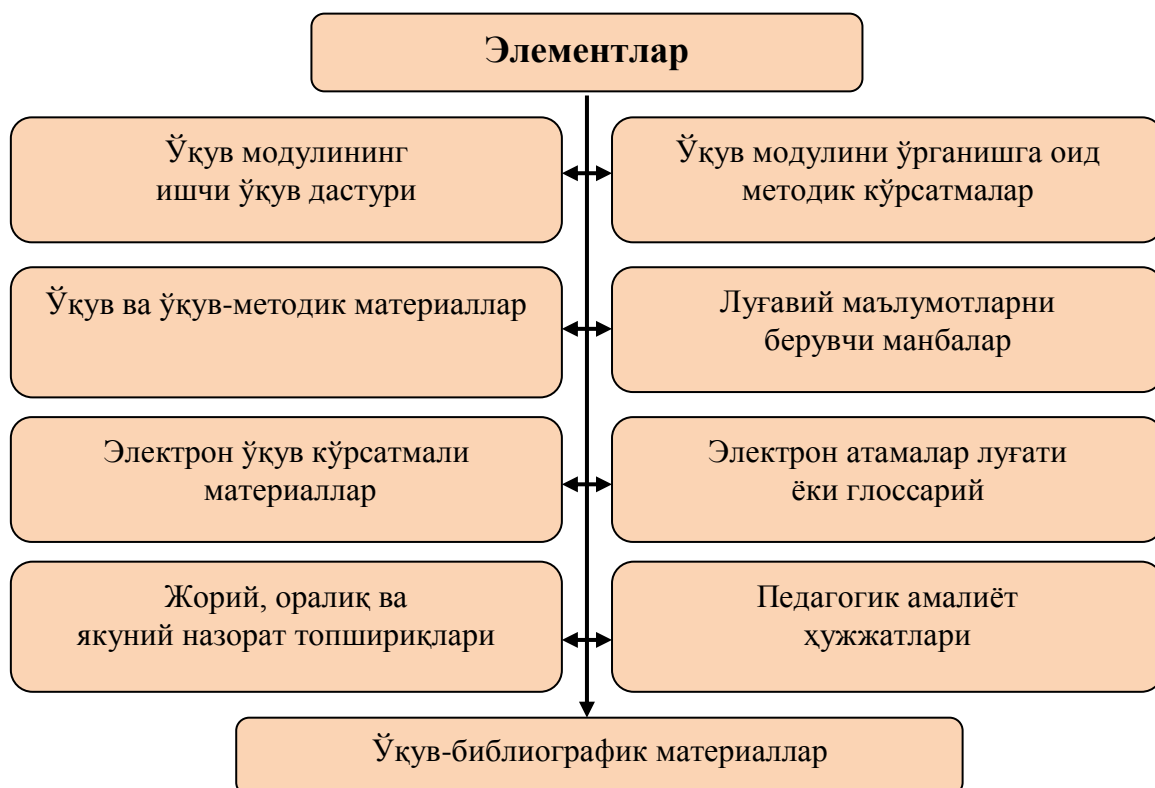
⁴⁶ Педагогика назарияси / ОТМ учун дарслик. Муал.: М.Х.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тохтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. – Т.: “Iqtisod-moiya”, 2010. – 136-140-б.

хар бир талабанинг қизиқиши, қобилияти, мойиллиги, шунингдек, уларнинг ўқув-билиш услубидан келиб чиққан ҳолда” (Томлинсон, 1999) таълим дастурларини ишлаб чиқиш, ўқув манбаларини шакллантиришни ўз олдларига мақсад қилиб қўя олишлари керак.

Замонавий шароитда педагогнинг креативлиги яна бир ҳолатда – электрон ахборот-таълим ресурслари (ЭАТР)ни яратишда яққол намоён бўлмоқда.

ЭАТР – ўқув фан (модул)лари бўйича тизимлилик, изчиллик, ўзаро мувофиқлик ва яхлитлик асосида шакллантирилиб, ўқув материалларини тўлиқ ёки қисман қамраб олган ҳолда компьютер технологияси ёки Интернет ахборот тармоғида махсус (алоҳида) сайтда жойлаштирилган электрон нашрлар мажмуи

ЭАТР босма ўқув-методик мажмуалар каби ўзининг таркиб асосига эга бўлади. Ушбу таркибий асос бир нечта элементларни қамраб олади. ЭАТРнинг таркибий асоси қуйидаги элементлар⁴⁷ дан таркиб топади (15-расм):

15-расм. ЭАТРнинг таркибий асосини ташкил этувчи элементлар

⁴⁷ Web технология асосида электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш ва уларни амалиётга жорий этиш / Муслимов Н.А., Сайфуров Д.М., Усмонбоева М.Х., Тўраев А.Б. – Тошкент: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 6-б.

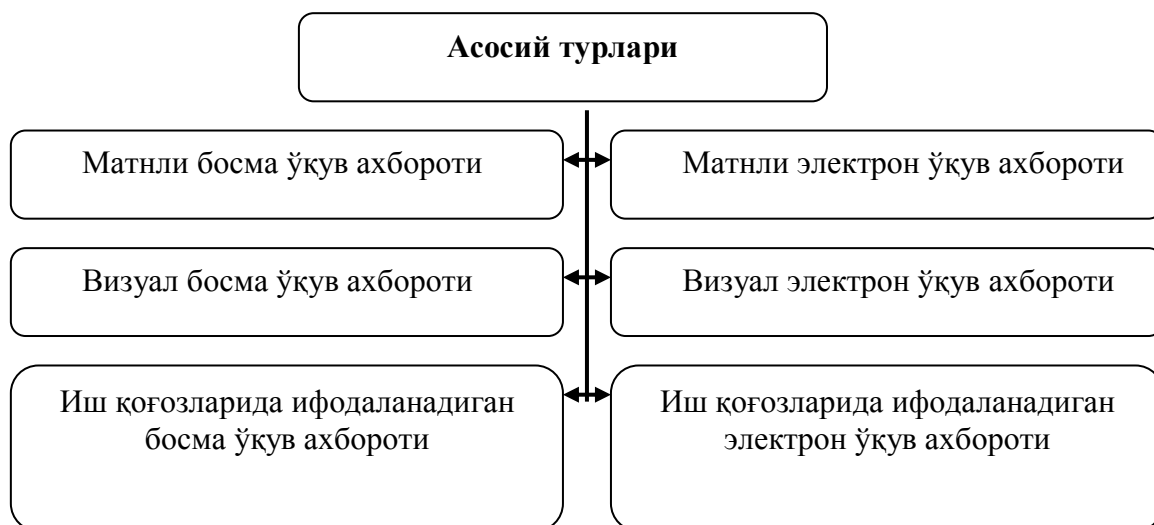
ЭАТР таълим жараёнида қуйидаги имкониятлардан самарали фойдаланиш учун талаб этиладиган шароитни яратади⁴⁸:

- 1) таълимий вазифаларни шакллантириш;
- 2) ўқув материали мазмунини баён қилиш;
- 3) билимларни қабул қилишни ташкил этиш;
- 4) қайтар алоқа;
- 5) талабаларнинг билиш фаолиятини назорат қилиш;
- 6) талабалар ўқув-билиш фаолиятини ташкил этишнинг навбатдаги босқичига тайёргарлик кўриш (талабаларни мустақил таълим олишга, қўшимча ўқув адабиётларини мустақил ўқиб-ўрганишга йўналтириш)

2. Ўқув материалларини тайёрлашга креатив ёндашув ва уларни самарали тайёрлаш мезонлари. Таълим жараёнидаги креативлик талабаларда ўқишга қизиқишларини орттирувчи креатив саволлар тузиш, турли расм, тасвир, жадвал, диаграмма, рамзий ифодалардан фойдаланиш, таълим олувчиларга баён этилаётган ўқув ахборотлари билан мутлақо алоқаси бўлмаган ғоялар ўртасидаги ўзаро боғлиқлиликни топиш каби вазифаларни бериш, кичик кичик гуруҳларда ишлашларини таъминлаш каби ҳаракатларда акс этади.

Ўқитувчилар томонидан талабаларнинг креатив фикрлашларига эришиш, ўқув-билиш фаолиятларида ижодий маҳсулотларни яратишларини таъминлашга ундаш, рағбатлантириш қандай натижаларга олиб келган бўларди? Худди шу ҳолат ўқитувчилар излаётган ҳодиса бўлмасмиди?⁴⁹.

Маълумки, таълим мазмунини очиқ беришга йўналтирилган ўқув материаллари бир нечта турга ажратилади. Улар (15-расм):

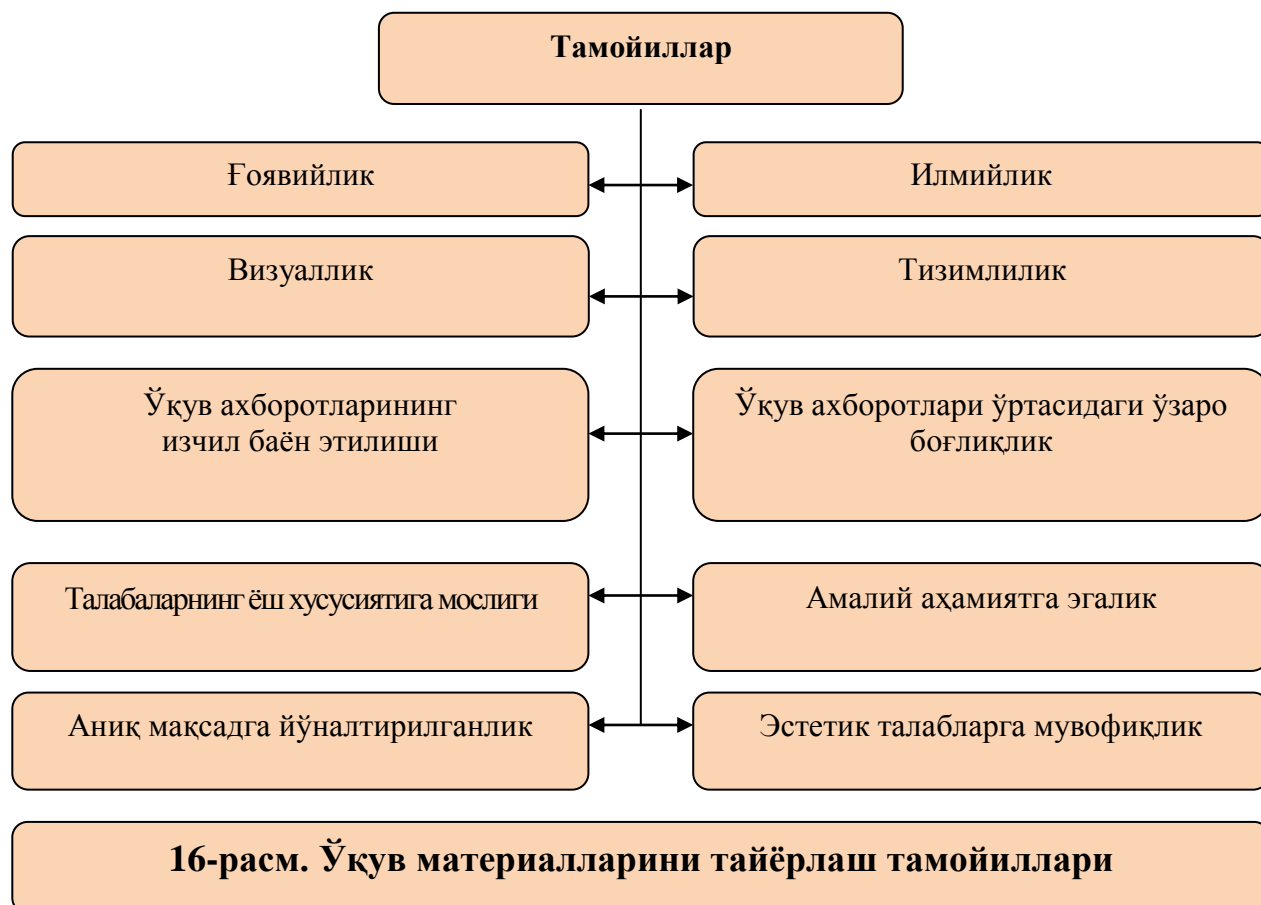

15-расм. Ўқув материалларининг асосий турлари

⁴⁸ Ўша

⁴⁹ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

Ўқув материаллари талабаларнинг умумий ва касбий билимларини бойитиш билан бирга уларда дунёқарашни бойитиш, тасаввурни кенгайтириш, ижтимоий ва табиий борлиққа ижобий муносабатни шакллантиришга ҳам хизмат қилиши зарур. Шу сабабли педагоглар ўқув материалларини тайёрлашга ижодий ёндашиш билан бирга муайян тамойилларга риоя этишлари зарур. Яъни (16-расм):

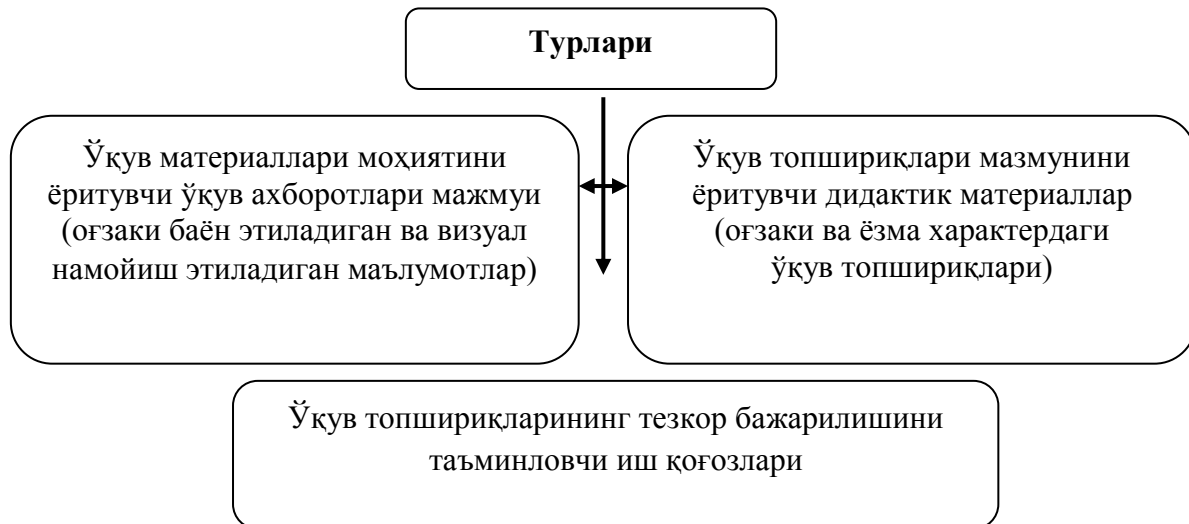
Ушбу тамойилларга мувофиқ тайёрланадиган ўқув материаллари мутахассислик йўналиши ва ихтисослик соҳасидан қатъий назар барча талабаларнинг эҳтиёжларини тўла қондира олади.

3. Ўқув машғулотлар учун дидактик ишланмалар тайёрлашга қўйиладиган замонавий талаблар. Шахсда креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш учун, энг аввало, уларда танқидий фикрлаш малакаларини шакллантириш талаб этилади. Ўқув материалларини талабаларга тақдим этишда саволнинг “Агарда ...?” деб қўйилиши топшириқларни бажариш жараёнида уларнинг ҳам объектив, ҳам субъектив фикрлаш кўникмаларини самарали ўзлаштиришларини таъминлайди. Кен Робинсон (2011 й.) таъкидлаганидек, креативлик талабаларда “нафақат янги ғояларни илгари суришини тақозо этиши, балки ўқув масалалари бўйича қарорлар қабул қилиш, таҳлил этиш кўникмаларини ҳам шакллантира олиши лозим.

Креативлик жараёни бошланғич ғояларни ишлаб чиқиш, уларни тадқиқ қилиш ва таҳлил этиш, зарур бўлса улардан воз кечишни ҳам ўз ичига олади. Аини ўринда шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, таълим жараёнига нисбатан креатив ёндашув таълим олиш, ўқув фанлари асосларини ўзлаштиришга нисбатан қизиқиши сусайган талабалар билан ишлаш мақсадида эмас, балки барча талабалар билан жонли, қизиқарли, жўшқин мулоқотга киришиш, уларни фаолликка ундаш учун қўлланилади. Қолаверса, креатив характерга эга машғулотларни нафақат санъат, маданият соҳалари йўналишларида, шу билан бирга барча исталган соҳа (бизнес, иқтисодиёт, ҳуқуқ, педагогика, психология, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, муҳандислик, саноат ва б. соҳалар) бўйича таълим олаётган талабалар билан ишлаш жараёнида ҳам бирдек самарали ташкил этиш мумкин.

Ўқитувчилар, шунингдек, таълим жараёнига нисбатан креатив ёндашишда нафақат ўқув фанларини ўзлаштиришда юқори натижаларга эришаётган, креатив фикрлашда ижобий ҳолатларни қайд этаётган талабаларга, балки кўпроқ эътиборни талаб этадиган, ижодий, креатив фикрлаш лаёқатига эга бўлмаган таълим олувчиларга ҳам бирдек эътиборни қаратишлари зарур⁵⁰.

Таълим жараёнини ташкил этишда ўқув материалларининг мақсадга мувофиқ, ғоявий мазмунга эга ва сифатли тайёрланиши муҳим аҳамиятга эга. Олий таълим муассасаларида ташкил этиладиган ўқув машғулотлари учун уч турдаги дидактик материаллар тайёрланади (17-расм):

17-расм. Дидактик материалларнинг турлари

Педагогларнинг ўқув машғулотлари учун дидактик материалларни тайёрлашда қуйидаги замонавий талабларга мувофиқ иш кўришлари

⁵⁰ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

кутилган таълимий натижанинг қўлга киритилиши учун зарур шароитни вужудга келтиради:

- аниқ мақсадга йўналтирилган бўлиши;
- талабаларнинг эҳтиёж ва қизиқишларига мувофиқ тайёрланиши;
- ўқув ахборотларининг асосланганлиги;
- талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини
- фаоллаштириш имкониятига эгалик;
- талабаларни жуфтликда, кичик гуруҳларда фаол ишларига учун шароит яратиш;
- талабаларда мустақил, ижодий, танқидий ва
- креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш;
- замонавий аҳамият касб этиши;
- эстетик жиҳатдан сифатли бўлиши;
- ноаниқ тушунча ва иборалардан ҳоли бўлиши;
- аниқ натижани кафолатлай олиши;
- турли вазиятларда қўллаш олиш имкониятига эгалик;
- мавжуд БКМни мустаҳкамлашга хизмат қилиши ва б.

Ўқув машғулотлари учун дидактик материалларни тайёрлашда педагоглар ўқув манбалари (дарслик, ўқув, методик ва ўқув-методик қўлланма, йўриқнома, тавсиянома, луғат, энциклопедия, атлас, иш дафтари, хрестоматия каби босма нашрлар, шунингдек, Интернет материаллари, ЭАТР каби электрон ахборот манбаларидан олинган маълумотлардан мақсадли, самарали фойдаланишлари мумкин. Бу ўринда олинган маълумотларнинг ишончилиги муҳим. Шу сабабли педагоглар дидактик материалларни тайёрлашда ўқув ахборотларининг ишончли эканлигига эътиборни қаратишлари зарур. Бинобарин, илмий асосга эга далиллар билан бойитилган дидактик материаллар талабаларнинг умумий ва касбий ривожланишини таъминлашда ўзига хос аҳамият касб этади.

Демак, педагогларнинг ўқув дастурлари ва ўқув манбаларини яратишга нисбатан креатив ёндашувлари талабаларнинг умумий ривожланиши ҳамда касбий шаклланишида муҳим аҳамият касб этади. Таълим жараёнининг муваффақияти педагог томонидан тақдим этилаётган ўқув материалларининг қай даражада сифатли тайёрланишига ҳам боғлиқ. Шу сабабли педагоглар ўқув материалларини тайёрлашга креатив ёндашишлари талаб этилади. Бунда улар ўқув материалларини самарали шакллантиришда ғоявийлик, илмийлик, визуаллик, тизимлилик, ўқув ахборотларининг изчил баён этилиши, ўқув ахборотлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, талабаларнинг ёш хусусиятига мослиги, амалий аҳамиятга эгалик, аниқ мақсадга йўналтирилганлик ҳамда эстетик талабларга мувофиқлик каби тамойилларни инобатга олиши ўқув жараёнининг сифатли, методик жиҳатдан тўғри ташкил этилишини таъминлайди. Мойилларни инобатга олишлари зарур. Ўқув машғулотлар учун дидактик ишланмалар тайёрлашда ҳам педагоглар замонавий талаблар.

1. Маъруза машғулотлари учун мўлжалланган матннинг визуал хусусият касб этиши. Шахсда креативликни шакллантиришга йўналтирилган

машғулотлар фақатгина кўнгилочар характердаги топшириқ, машқ ёки вазифалардан иборат бўлиб қолиши керак эмас. Балки, талабаларга бериладиган барча топшириқ, машқ ва вазифалар мавжуд давлат таълим стандартларга мос келиши, талабаларга билим, кўникма ва малакаларини тўлақонли намойиш қила олиш имкониятини яратиши зарур. Машғулотлар жараёнида ўқитувчилар талабаларни аста-секин масъулиятдан озод қилиш орқали мустақил таълим олишга рағбат билдирадиган шахс бўлишларига эриша олишлари лозим (Фишер, Фрей, 2008 й.)⁵¹.

Педагогнинг креативлиги ривожлантиришда унинг маъруза, амалий, семинар ва лаборатория машғулотлари учун ўқув топшириқларини ишлаб чиқишга ижодий ёндашиш кўникма ва малакаларига эга бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун педагоглар ўзларида креативлик қобилятини ривожлантириш йўлида тизимли, изчил амалий ҳаракатларни ташкил этишлари зарур. Қуйида уларнинг айримлари хусусида тўхталиб ўтилади.

1. Матнли ахборотларни график шаклига ўтказиш. Матнли, айниқса, катта ҳажмдаги матнли ахборотлар талабалар томонидан қийин қабул қилинади. Замонавий шароитда матнли ахборотларни график шаклига ўтказиш талаб этилмоқда. Ўқув ахборотларини график шаклига ўтказишда маълумотларни модел, схема, жадвал, диаграмма, тасвир, кластер, математик, физик, геометрик кўринишларида ифодалаш мақсадга мувофиқдир. Бу тарзда талабаларга тақдим этилган ахборотлар талабалар томонидан самарали қабул қилинади.

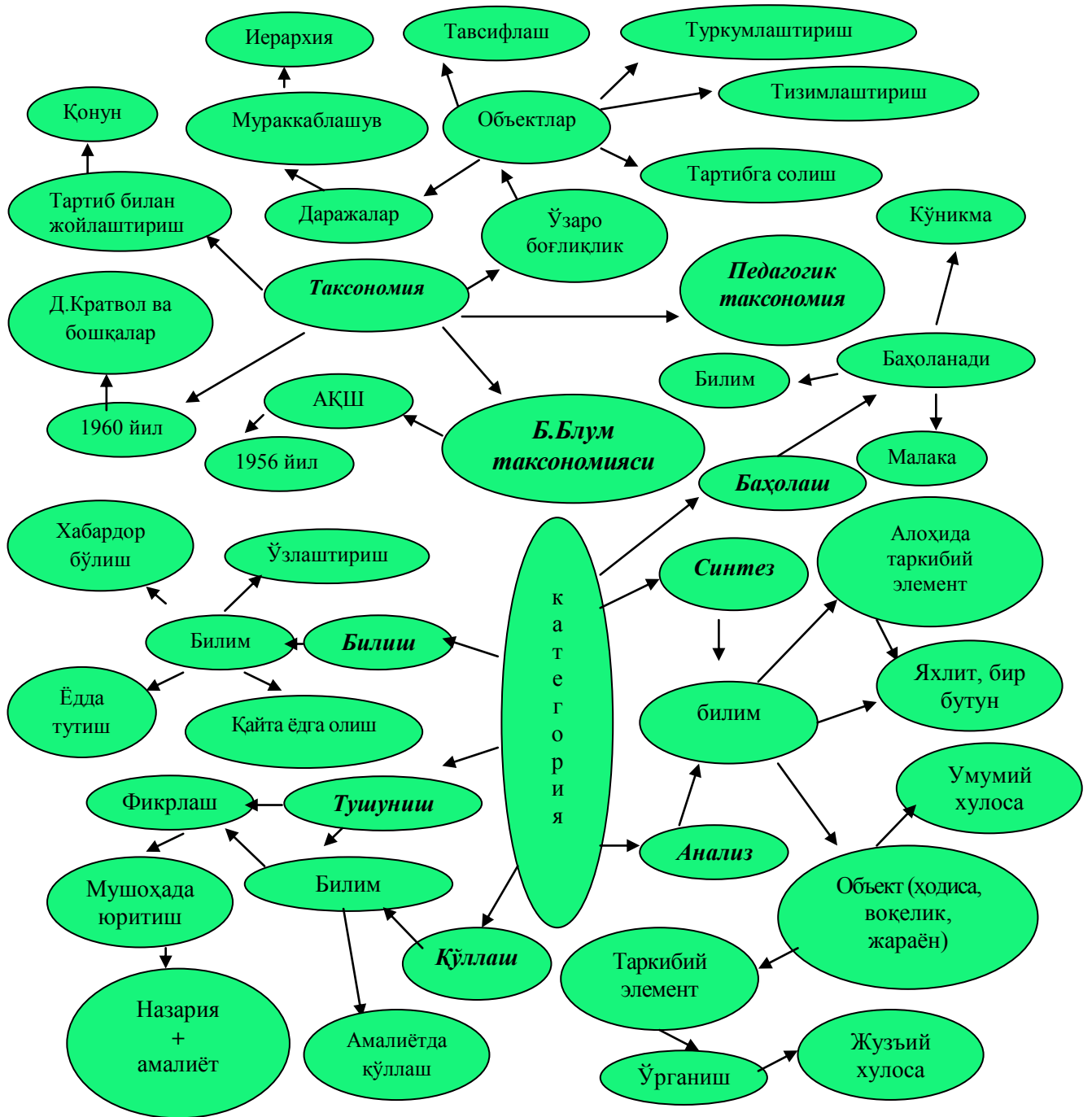
Айни вақтда ОТМ педагогларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида “Инновацион таълим технологиялари” йўналишида ташкил этилган амалий машғулотда тингловчилар билан қуйидаги матнли ахборотни кластерда ифодалаш кўникма, малакалари билан қуроллантирилди:

Луғавий маъносига кўра “таксономия” тушунчаси “тартиб билан жойлаштириши қонуни” маъносини англатади. Объектларни уларнинг ўзаро боғлиқлигига асосланган ҳолда мураккаблашиб борадиган даражалар кетма-кетлиги (иерархик тарз)да жойлаштирган ҳолда туркумлаштириши, тизимлаштириши “таксономия” деб аталади. Педагогик таксономия – педагогик жараённинг ўзаро боғлиқ ва хоссасига кўра кўп босқичли (иерархик) тузилишига эга объектларини тавсифлаш, тартибга солиш ва тизимлаштириши назарияси. Б.Блум раҳбарлигида 1956 йилда АҚШда “Педагогик таксономия” гоялари эълон қилинди. XX асрнинг 60-йилларида Д.Кратвол ва бошқалар томонидан педагогик мақсадларни ифодаловчи таксономиянинг навбатдаги гоялари шакллантирилди

⁵¹ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

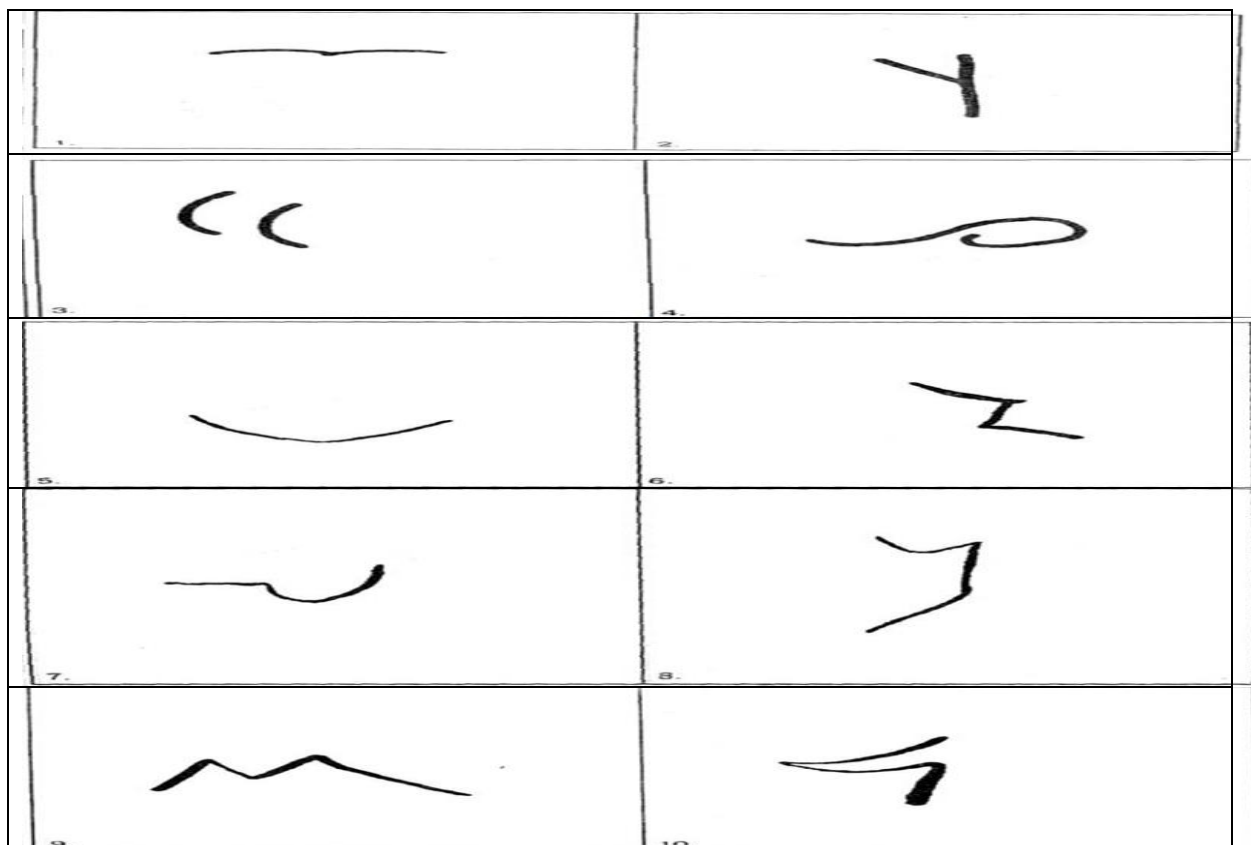
<i>№</i>	<i>Мезонлар</i>	<i>Мазмуни</i>
1.	<i>Билиш</i>	<i>Билимлардан хабардор бўлиш, уларни ўзлаштириш, ёдда тутиш, қайта ёдга олишни ифодалайди</i>
2.	<i>Тушуниш</i>	<i>Билимлар юзасидан фикрлаш, мушоҳада юритиш, назарий ҳолатдан амалиётга кўчиш мантигини ўзлаштириш</i>
3.	<i>Қўллаш</i>	<i>Билимларни амалиёт (амалий ҳарактлар)да қўллаш</i>
4.	<i>Анализ</i>	<i>Мавжуд билимларга таянган ҳолда яхлит, бир бутун объект, ҳодиса, воқелик ва жараённи таркибий элементларга ажратган ҳолда ўрганиш, жузъий хулоса чиқариш</i>
5.	<i>Синтез</i>	<i>Мавжуд билимларга таянган ҳолда айрим, алоҳида таркибий элементлар асосида яхлит, бир бутун объект, ҳодиса, воқелик ва жараён тўғрисида умумий хулоса чиқариш</i>
6.	<i>Баҳолаш</i>	<i>Шахсинг назарий билим ҳамда амалий кўникма, малакаларга эгаллигини баҳолаш</i>

“Б.Блум таксономияси” мавзусидаги ўқув ахборотининг кластердаги ифодаси

2. Махсус тестлар билан ишлаш. Педагогларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида тингловчиларда креативлик қобилияти ва сифатлари мавжудлигини аниқлашда Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тестидан фойдаланиш самарали натижаларни беради.

Мазкур тест қуйидаги штрихларан иборат ноаниқ тасвирлардан иборат бўлиб, тингловчиларга уларни тугатиб бериш топшириғи берилади:

ОТМ педагоглари қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести қўллаш жараёнида тингловчилар томонидан кўплаб таклифлар берилади. Берилган таклифлар тинглов-педагоглarning қай даражада креативлик сифатларига эгаллиги, тасаввурининг қанчалик бойлигини ифодалайди.

3. Интерфаол методлардан фойдаланиш. Машғулотларда интерфаол метод (стратегия, графикр органайзер)лар билан ишлаш талабалар томонидан ўқув ахборотларини тизимли, яхлит ҳолда ўзлаштириш имкониятини яратади. Қолаверса, интерфаол методлар ёрдамида талабалар ўқув ахборотлари билан ишлашда билимларни таҳлил қилиш, синтезлаш, муҳим тушунчаларни тизимлаштириш, объект, жараён, фаолият, воқеа, ҳодисаларнинг умумий моҳиятини аниқ ифодалаш каби кўникма, малакаларни ўзлаштиришга муваффақ бўлади.

Қуйида педагогик туркум фанларини ўқитиш ҳамда талабалар, ОТМ педагоглари қайта тайёрлаш ва уларнинг малакаларини ошириш курслари тингловчиларида креативлик сифатлари, ижодий-касбий фаолият малакаларини шакллантиришда интерфаол методлардан фойдаланишга оид мисоллар келтирилади.

3.1. “Синквейн” стратегияси. Ж.Стилл, К.Мереди, Ч.Темил томонидан ишлаб чиқилган “Ўқиш ва ёзиш асосида танқидий фикрлашни

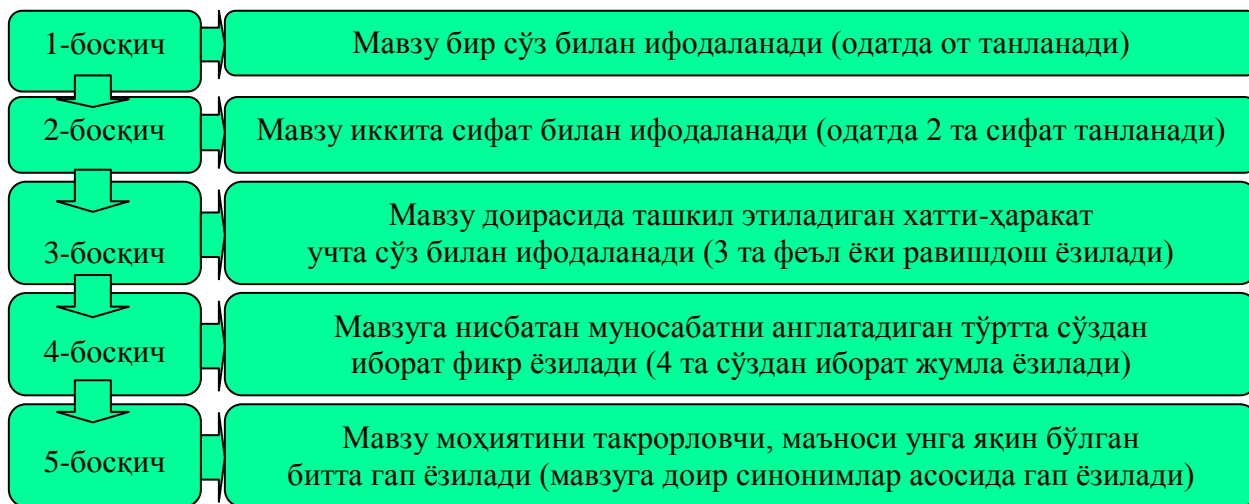
ривожлантириш дастури”да ҳар бир ўқувчи (талаба) ва ўқувчи (талаба)лар гуруҳларининг фикрлаш фаоллигини ошириш, уларда танқидий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш учун “Синквейн” стратегиясини қўллаш самарали эканлиги айтилади.

Бу ўринда стратегиянинг моҳияти билан танишиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Синквейн (фр. “беш қатор”) – маълумотларни синтезлаш (алоҳида маълумотлар асосида яхлит ғояларни шакллантириш)га ёрдам берадиган қофиясиз шеър бўлиб, у асосида ўрганилаётган мавзу (тушунча, ҳодиса, воқеа)ларга оид маълумотлар тўпланади; ҳар бир талаба ушбу маълумотлар йиғиндиси (қофиясиз шеър)ни ўз сўзлари билан турли вариант ёки қарашлар орқали ифодалаш имкониятига эга

Синквейн тузиш – мураккаб ғоя, сезги ва ҳиссиётларни бир неча сўз орқали яққол, ёрқин ифодалаш малакаси бўлиб, бу жараён мавзунини пухтароқ ўзлаштириш, маълумотларни яхшироқ англашга ёрдам беради

Синквейн тузиш мураккаб жараён бўлиб, уни самарали ташкил этиш учун муайян қоидаларга амал қилиш талаб этилади. Одатда, синквейн тузиш беш босқичли ҳаракатларни ташкил этиш орқали амалга оширилади. Мисол учун:

“Синквейн” стратегиясини қўллашга доир мисол “Word матн муҳаррири”нинг “Синквейн” стратегияси ёрдамида ёритилган моҳияти

1-қатор. *Windows* (1та от)

2-қатор. Ҳужжатни *тез ва сифатли* тайёрлайди (2 та сифат)

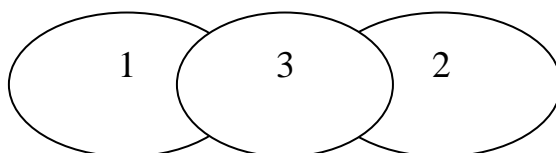
3-қатор. Маълумотларни *ёзиш, қайта ишлаш ва сақлаш*га ёрдам беради (3 та феъл)

4-қатор. *Windows тизими муҳитида ишлайди* (4 та сўз)

5-қатор. *Word матн муҳаррири Microsoft office дастурлари пакетига киради, унинг пиктограммаси “W” белгиси, унда ишланган файл кенгайтмаси .doc саналади* (1 та гап)

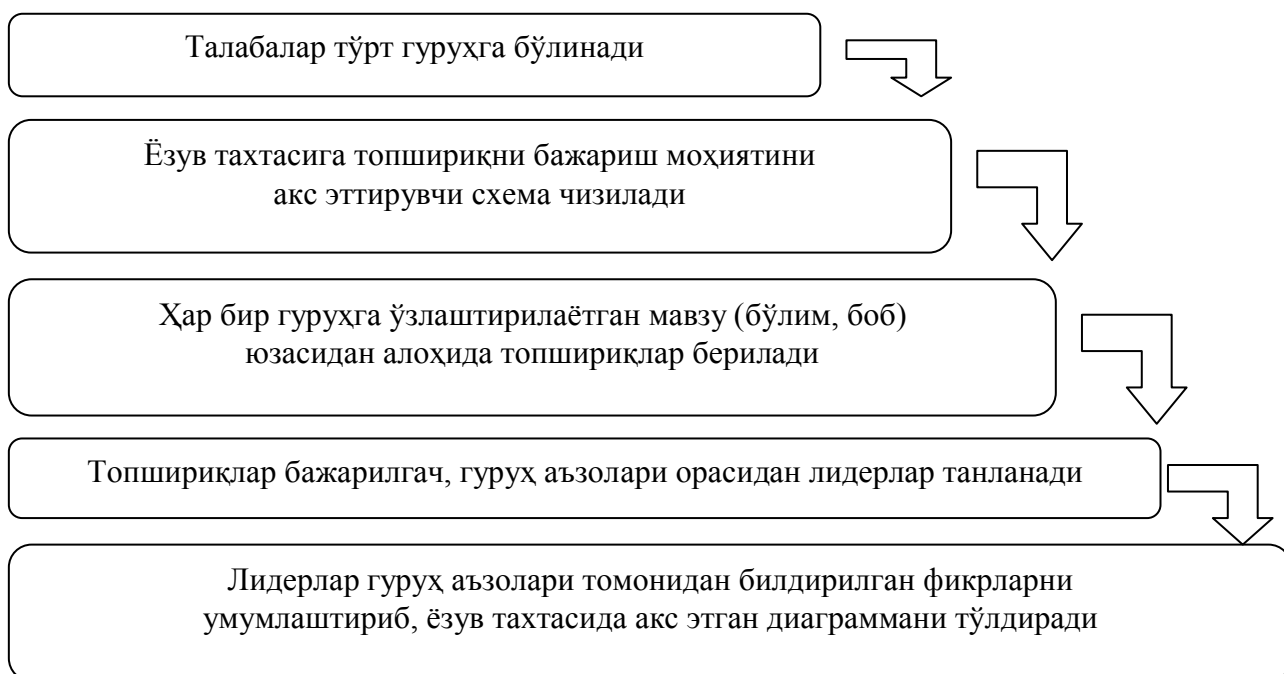
3.2. “Венн диаграммаси” график органайзери (ГО) талабаларда мавзуга таҳлилий ёндашиш, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

Ёзув тахтаси ўзаро тенг тўрт бўлакка ажратилади ва ҳар бир бўлакка қуйидаги схема чизилади:

ГО талабалар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

Уни қўллаш босқичлари қуйидагилардан иборат:

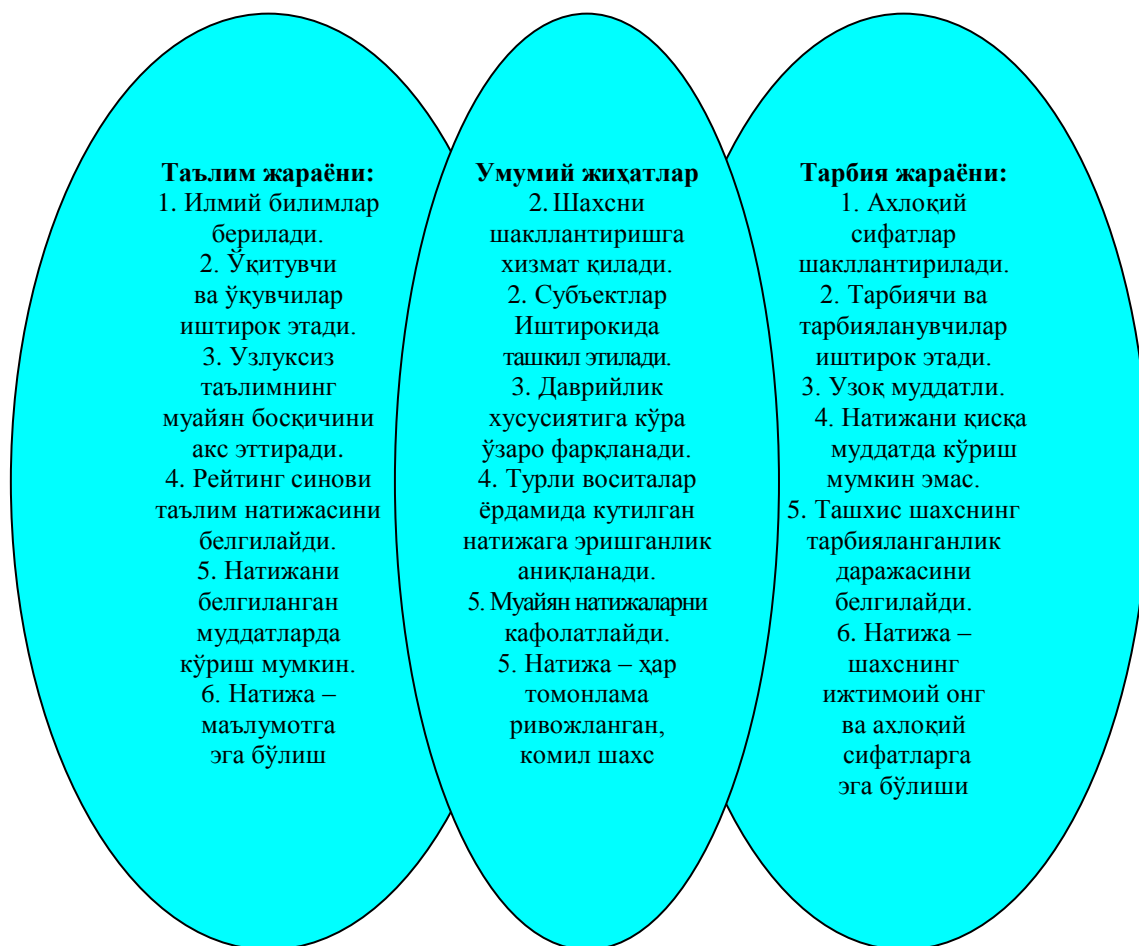

ГОни қўллаш жараёнида ҳар бир гуруҳ муайян мавзуга оид топшириқларни бажаради. Талабалар эътиборига қуйидаги жадвални тақдим этиш мумкин:

Гуруҳлар	Диаграмманинг тартиб рақами	Топшириқлар мазмуни
1- гуруҳ	1-диаграмма	
	2-диаграмма	
	3-диаграмма	
2-гуруҳ	1-диаграмма	
	2-диаграмма	
	3-диаграмма	
3-гуруҳ	1-диаграмма	
	2-диаграмма	
	3-диаграмма	
4-гуруҳ	1-диаграмма	
	2-диаграмма	
	3-диаграмма	

“Венн диаграммаси” қўллашга оид мисоллар

“Таълим ва тарбия жараёнларининг моҳияти” мавзусидаги Венн диаграммаси

**“Power Point va Exzel dasturlarini қийсий ўрганиш”
мавзусидаги Венн диаграммаси**

**Power Point
дастурига хос
хусусий**

жиҳатлар:

1. Амалий дастур.
2. Кўргазмали графика.
3. Microsoft Office пакетига тегишли.
4. Windows муҳитида ишлайдиган дастурий восита.
5. Универсал.
6. Кенг имкониятларга эга.
7. Слайдларни яратиш имконини беради.
8. Матн, расм, чизма, графиклар, овоз, анимация эффектлари, видеоролик ва бошқалардан ташкил топган.
9. У ёрдамида кўргазмали куролларни яратиш мумкин.
10. Маълумотлар базаси сифатида ҳам қўлланилади.
11. Мультимедиа воситаларини бошқариш вазифасини ҳам бажаради

**Умумий
жиҳатлар:**

1. Компьютер дастури.
2. Microsoft Office пакетига тегишли.
3. Аниқ вазифани бажаришга хизмат қилади.
4. Кенг имкониятларга эга.
5. Самарали ишлашга ёрдам беради.
6. Маълумотларни узоқ вақт сақлаш мумкин.
7. Уларда ишлаш маълум кўникма, малакаларга эга бўлишни тақозо этади.
8. Маълумотларни қайта ишлашда самарали

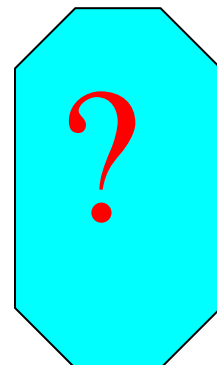
**Excel дастурига
хос хусусий
жиҳатлар:**

1. Электрон жадвал.
2. Microsoft Office пакетига тегишли.
3. Ҳисоб ишларини амалга оширишга ёрдам беради.
4. Маълумотларни қайта ишлашда самарали.
5. Ҳисоблаш самарадорлигини оширади.
6. Унда файллар .xls кенгайтмасига эга.
7. У иш китоби – Workbook.
8. Ҳар бир иш китобида бир неча “иш қоғози” мавжуд.
9. Уларнинг ҳар бирига 1 тадан то 255 тагача электрон жадвал жойлаштириш мумкин.
10. Иш қоғозларига Лист1, Лист2 ва ҳоказо тарзида ном берилади.
11. Қаторлар сонлар, устунлар эса А, В, С, ...Z, АА, В,... каби лотин харфлари билан ифодаланади

3.3. “Барча омилларни ҳисобга ол!” (БОҲО) методи. БОҲО – шахс эътиборини муайян омилларга қаратишга хизмат қилувчи метод. Уни қўллашдан кўзланган мақсад шахс онгини ривожлантириш, тасаввурини кенгайтириш, тафаккурини бойитишдир. Метод аниқ мақсад асосида қўлланилса, унинг самарадорлиги шунча юқори бўлади. Агар талаба у ёки бу фикрни очик айтишга тортинса, у ҳолда методни қўллаш ҳеч қандай самара бермайди.

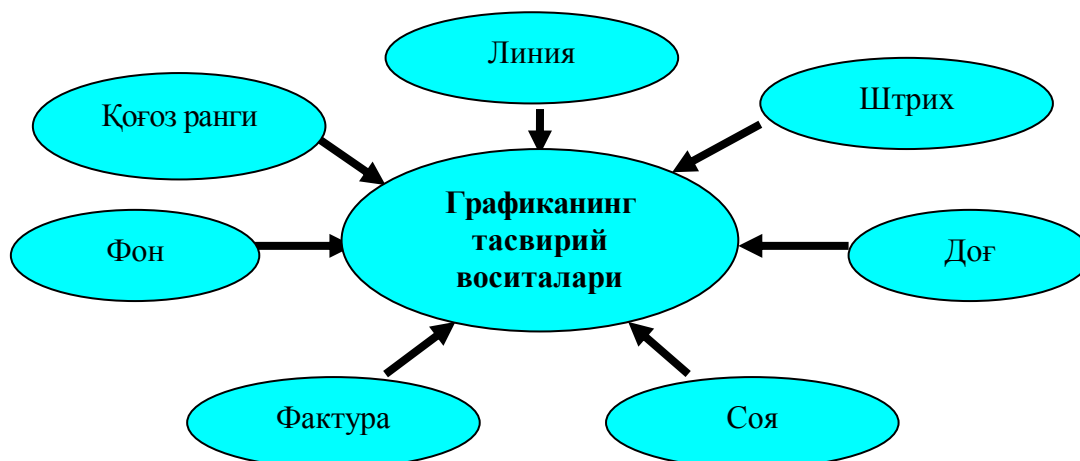
Машғулотлар жараёнида методдан фойдаланишда қуйидаги саволларга жавоб топган ҳолда мавзунини самарали ўзлаштириш имконини берадиган омилларнинг рўйхатини тузиб олиш мақсадга мувофиқдир:

- Мавзунини ўзлаштиришда қайси омиллар ҳисобга олинди
- Мавзунини ўзлаштиришда қандай омиллар ҳисобга олинмади
- Рўйхатга яна қандай омилларни киритиш мумкин
- Масаланинг яна қайси жиҳатларига эътибор бериш зарур

“Барча омилларни ҳисобга ол!” (БОҲО) методини қўллашга оид мисол

“Барча омилларни ҳисобга ол!” (БОҲО) методига асосланган Графиканинг таркибий воситалари

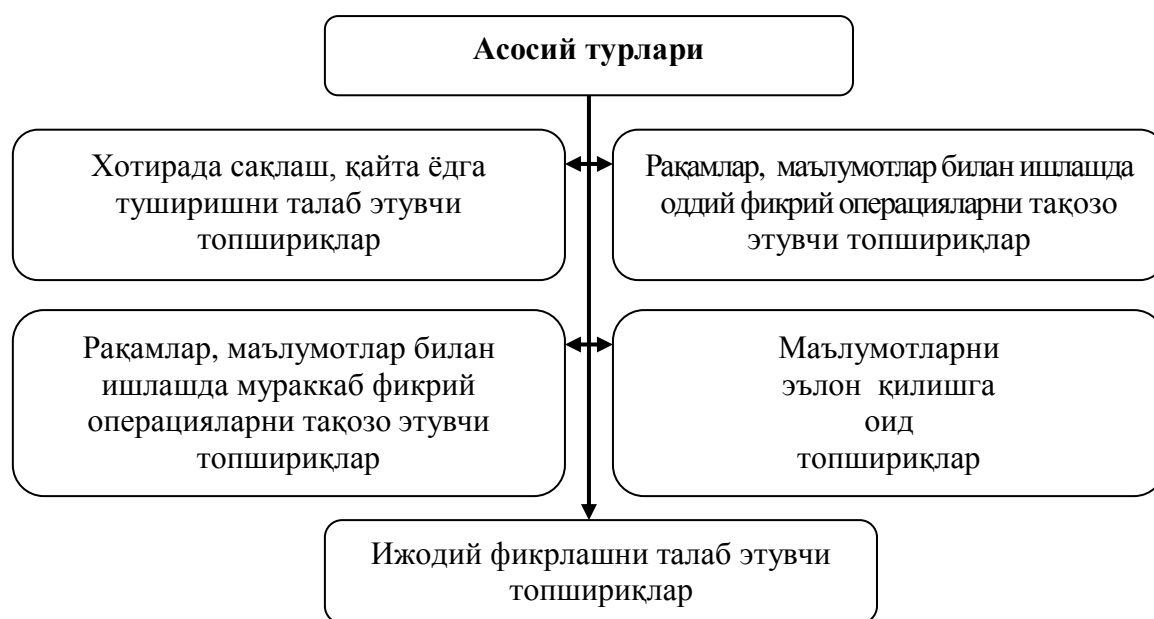
2. Ўқув топшириқларининг турлари ва ўқув машғулотлар учун ўқув топшириқлари турларини белгилаш. Режалаштирилган мақсадлар тизими ушбу мақсадларнинг бажарилишини таъминловчи ҳаракатлар тизими билан узвий боғланади. Ўқув материалларини ўзлаштиришда таълим олувчини фаол ҳаракатга ундайдиган омил – ўқув топшириқлари ҳисобланади. Ўқув топшириқлари – ўрганилаётган мавзу бўйича талабалар

томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар даражасини аниқлашга хизмат қиладиган таълимий вазифалар йиғиндиси.

Шу сабабли ўқув топшириқларини тўғри шакллантириш мақсадга мувофиқ саналади. Педагогика ОТМда таҳсил олаётган талабалар ўқув топшириқларини тўғри шакллантириш кўникма, малакаларига эга бўлиши зарур. Ўқув топшириқларини шакллантиришда қуйидагиларга эътибор қаратилади:

1. Ўқув топшириқларининг мураккаблик даражасини аниқлай олиш.
2. Дарснинг мақсадига мувофиқ ўқув топшириқлари тизимини шакллантириш

Бу ўринда Д.Толлингерова томонидан қуйидаги ўқув топшириқлари таксономияси таклиф этилган (18-расм):

18-расм. Характерига кўра ўқув топшириқларининг турлари

Ҳар бир ўқув топшириғи ўз ичига яна бир неча кичик турдаги топшириқларни қамраб олади. Улар қуйидагилардир:

I. Хотирада сақлаш, қайта ёдга туширишни талаб этувчи топшириқлар:

- 1) хабардор бўлишга оид топшириқлар;
- 2) алоҳида далил, сон, тушунчаларни ёдга олишга доир топшириқлар;
- 3) таъриф, меъёр, коидаларни ёдга олишга оид топшириқлар;
- 4) катта ҳажмдаги матн, бўлим, шеър, жадвал ва б.ни ёдга олишга оид топшириқлар.

II. Рақам ва маълумотлар билан ишлашда оддий фикрий операцияларни тақозо этувчи топшириқлар:

- 1) далиллар (ўлчаш, тортиш, ҳисоблаш ва б.)ни аниқлашга оид топшириқлар;
- 2) далилларни келтириш ва таърифлашга (ҳисоблаш, санаб ўтиш ва б.)га доир топшириқлар;
- 3) ҳаракатлар жараёни ва усуллари ташкил этиш ва тавсифлашга оид топшириқлар;
- 4) ажратиш ва йиғиш (тахлил ва синтез)га доир топшириқлар;
- 5) киёслаш ва фарқлаш (таққослаш ва бўлиш)га оид топшириқлар;
- 6) тақсимлаш (категориялаштириш ва таснифлаш)га доир топшириқлар;
- 7) далиллар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик (сабаб, оқибат, мақсад, восита, таъсир, фойдалилик, восита, усуллар)ни аниқлашга оид топшириқлар;
- 8) мавҳумлаштириш, аниқлаштириш ва умумлаштиришга доир топшириқлар;
- 9) мураккаб бўлмаган (катталиқ, ўлчамлари номаълум бўлган) мисолларни ечиш.

III. Рақам ва маълумотлар билан ишлашда мураккаб фикрий операцияларни тақозо этувчи топшириқлар:

- 1) кўчириш (бирор жойга узатиш, шаклини ўзгартириш)га оид топшириқлар;
- 2) баён қилиш (шарҳлаш, маъносини тушунтириш, моҳиятини ёритиш, асослаш)га доир топшириқлар;
- 3) индукция (жузъий хусусиятга таянган умумий хулоса чиқариш)га оид топшириқлар;
- 4) дедукция (умумий ҳолатга кўра хусусий хулосалар чиқаришга) доир топшириқлар);
- 5) исботлаш (далиллаштириш) ва текширишга оид топшириқлар;
- 6) баҳолашга доир топшириқлар.

IV. Маълумотларни эълон қилишга оид топшириқлар:

- 1) умумлаштирувчи қисқача маълумот, қоралама, мазмун ва б.ни ишлаб чиқишга доир топшириқлар;
- 2) ҳисобот, маълум муаммога бағишланган илмий асар, маърузаларни тайёрлашга оид топшириқлар;
- 3) мустақил равишда ёзма ишлар, чизмалар, лойиҳалар ва б.ни бажаришга доир топшириқлар.

V. Ижодий фикрлашни талаб этувчи топшириқлар:

- 1) амалий таклифларни ишлаб чиқаришга доир топшириқлар;
- 2) муаммоли масала ва вазиятларни ҳал қилишга оид топшириқлар;
- 3) саволларни қўйиш ва масала ёки топшириқларни ифодалашга доир топшириқлар;
- 4) шахсий кузатишларга асосланган ҳолда ечимни топишга оид топшириқлар;

5) шахсий мулоҳазага асосланган ҳолда ечимни топишга доир (рационал ечимга асосланган) топшириқлар.

Англанидек, педагоглар таълим жараёнини ташкил этишда ўқув материалларининг характеридан келиб чиққан ҳолда юқорида қайд этилган топшириқлардан икки ва ундан ортиғини танлаш имкониятига эга. Бир машғулотда талабаларни бир неча турдаги топшириқлар билан ишлашга жалб этиш талабаларда ўқув фаолиятига нисбатан қизиқишни оширади ва ўқув-билиш фаолиятини кучайтиради.

3. Ўқув топшириқлари учун иш қоғозларини тайёрлаш. Иш қоғозлари асосида ўқув топшириқларининг бажарилиши мазкур жараёни тезлаштириш, талабалар фаолиятини осонлаштириш ва энг муҳими, мумкин қадар вақтни тежаш имконини яратади. Шу туфайли етакчи хорижий мамлакатлар тажрибасида ўқув топшириқлари билан ишлаш жараёни учун иш қоғозларини шакллантириш ва уларни машғулотлар учун тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилади.

Ўзбекистонда ҳам мустақиллик йилларида таълимни ташкил этишга инновацион ёндашиш натижасида узлуксиз таълим тизимининг барча босқичларида деярли ҳар бир дарс, ўқув машғулотида ўқувчи ва талабаларнинг амалий фаолиятини иш қоғозлари воситасида ташкил этиш анъанаси бир қадар шаклланди. Айни вақтда бу борадаги тажрибани янада бойитишга нисбатан эҳтиёж мавжуд. Шу сабабли ОТМ педагогларида иш қоғозларини шакллантириш борасидаги кўникма, малакаларини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир. Қолаверса, ўқув машғулотларида бажариладиган топшириқлар учун иш қоғозларининг тайёрланиши педагогларда креативлик қобилиятини янаа ривожланишига ёрдам беради.

Таълим жараёнида интерфаол методларни қўллашда график органайзерларнинг графикли тавирларидан иш қоғозлари сифатида фойдаланиш мумкин.

ЎММнинг “Иловалар” қисмида сўнгги йилларда ўқув машғулотларида тобора кенг қўлланилаётган иш қоғозларидан намуналар (1-илова) келтирилади.

6. Креатив ёндашув асосида ўқув фанлари бўйича назорат-синов топшириқларини тайёрлаш, кейс ва даражали тестлар тўпламини шакллантириш. Замонавий таълимда талабаларга тайёр билимларни бериш эмас, балки уларни билимларни мустақил ўзлаштиришга йўналтириш тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Зеро, тайёр билимларни ўзлаштириш гарчи талабаларнинг борлиқни англашлари, ижтимоий муносабатлар мазмунини, у ёки бу кўринишдаги кишилиқ фаолияти моҳиятини тушунишларига ёрдам беради. Бироқ, борлиқ ва ижтимоий муносабатларнинг мавжуд ҳолатини ифоаловчи ҳодиса, воқелиқ, жараённинг таркибий элементлари ўртасидаги ўзаро бирлик, алоқадорликни тушуниш, сабаб-оқибатларини таҳлил қилиш, фаолият мазмуни, йўналиши ва энг муҳими, натижасини кафолатловчи омилларни таҳлил қилиш малакаларини самарали ривожланишига тўсқинлик қилади.

Шу каби салбий ҳолатнинг олини олишда талабаларни “муаммо вазиятлар”га рўпара қилиш методик жиҳатдан самарали саналади.

Муаммоли вазиятларнинг дидактик имкониятлари талабаларни ўрганилаётган масала (мавзу, муаммо) юзасидан фикрлаш, масала моҳиятини ёритувчи таркибий элементлар ўртасидаги ўзаро бирлик ва алоқадорликни англаш, “муаммо-муаммони ҳал қилиш жараёни-ечим” тизими асосида масалани таҳлил қилиш, ечим борасида фаразларни илгари суриш, уларнинг мақбуллигини текшириш, ечимни баён этиш ва уни ҳимоя қилиш каби амалий ҳаракатларни ташкил этишга мажбур қилади. Қолаверса, муаммоли вазиятлар ёрдамида талабалар ўз билимларини мустақил таҳлил қилиш, ўқув-билиш фаолиятига танқилий ёндашиш, ўрганилаётган масала (мавзу, муаммо) юзасидан ижодий фикрларни илгари суриш каби имкониятларга эга бўладики, худди шу ҳолат жамият томонидан таълим тизими олдига қўйилаётган ижтимоий буюртманинг тўлақонли бажарилишини таъминлайди. Яъни, муаммоли ўқитиш, уни ўқитиш жараёнида қўлланиладиган технологиялар республика узлуксиз таълим тизими томонидан ўз олдига қўйилган ҳар томонлама (ақлий, ахлоқий, жисмоний, ҳиссий жиҳатдан) ривожланган баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлашдан иборат ижтимоий буюртманинг бажарилишини таъминловчи зарур педагогик шарт-шароитни вужудга келтиради. Шу сабабли бугунги кунда таълим тизимида муаммоли таълимдан фойдаланиш, муаммоли таълим технологияларини самарали қўллашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, сўнгги йилларда олий таълим муассасаларида умумий ва мутахассислик фанларини ўқитишда муаммоли таълим технологиялари орасида муҳим ўрин эгаллаган “Кейс-стади” технологиясини қўллаш тажрибаси шаклланмоқда.

Ривожланган хорижий мамлакатлар таълими амалиётида ҳам “Кейс-стади” технологиясини қўллаш асосида муаммоли вазиятларни яратиш ва уларни ҳал қилишга доир ўқув топшириқларини ишлаб чиқиш борасида бой амалий тажриба тўпланган ва мазкур технология жаҳон ўқитиш тизимида энг оммалашган ўқув технологияси сифатида эътироф этилмоқда.

Педагогик туркум фанларини ўқитишда “Кейс-стади” технологиясини қўллаш хусусида сўз юритишдан аввал унинг тушунча сифатида ўзида қандай моҳиятни ёритиши хусусида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

“Кейс-стади” технологияси (ингл. “case” – чемадан, метод, “study” – муаммоли вазият; вазиятли таҳлил ёки муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш) – талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини

шакллантиришга хизмат қиладиган технология⁵², реал вазиятларни баён этишда қўлланиладиган ўқитиш техникаси⁵³ дея эътироф этилади.

Технологиянинг асосий мақсади қуйидагилардан иборат:

1. Таҳлил кўникмалари ва танқидий тафаккурни ривожлантириш.
2. Назария ва амалиёт бирлигини таъминлаш.
3. Муаммо юзасидан турли қарашлар ва ёндашувларни намойиш қилиш.
4. Қарорлар қабул қилиш ва унинг оқибатларига доир мулоҳазаларни тақдим этиш.
5. Ноаниқликлар мавжуд бўлган шароитда муқобил вариантларни баҳолаш кўникмаларини шакллантириш⁵⁴.

Дарҳақиқат, кейс-стади талабаларни ҳар қандай мазмунга эга вазиятни ўрганиш ва таҳлил қилишга ўргатади. Унинг негизида муайян муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнининг умумий моҳиятини акс эттирувчи элементлар ётади. Булар қуйидагилардир: таълим шакллари, таълим методлари, таълим воситалари, таълим жараёнини бошқариш усул ва воситалари, муаммони ҳал қилиш юзасидан олиб борилаётган илмий изланишнинг усул ва воситалари, ахборотларни тўплаш, уларни ўрганиш усул ва воситалари, илмий таҳлилнинг усул ва воситалари, ўқитувчи ва ўқувчи (талаба) ўртасидаги таълимий алоқанинг усул ва воситалари, ўқув натижалари.

“Кейс-стади” технологияси дастлаб 1870 йилда АҚШнинг Гарвард университетининг ҳуқуқ мактабида таълим жараёнида қўлланилган. Ушбу технология Гарвард университетининг бизнес мактабида 1920 йилда қўлланила бошланган. Кейсларнинг илк тўплами 1925 йилда бизнес ҳақидаги Гарвард университети ҳисоботлари асосида чоп этилган⁵⁵. Ҳозирда технология хорижий мамлакатларда иқтисодиёт, бизнес соҳаларида ҳам кенг қўлланилмоқда. Ўзбекистонда мазкур технологияни таълим жараёнига татбиқ этиш йўлидаги ҳаракатлар мустақиллик йилларида фаоллашди.

Замонавий ўқитиш амалётида таълимий характердаги кейсларнинг қуйидаги турлари қўлланилмоқда:

⁵² Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.

⁵³ Сборник кейсов для вузов по дисциплинам гуманитарного и социально-экономического цикла / Учеб.-мет.пособие. – СПб.: Изд-о Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2015. – С. 3.

⁵⁴ Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов / Учеб.-мет.пособие. – Ижевск: ФГБОУВПО “Удмуртский университет”, 2013. – С. 9.

⁵⁵ Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения: http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600.

- муаммонинг ечими ва қарорларни таҳлил қилишга йўналтирилган кейслар;
- қарор ёки яхлит муаммони ифодаловчи кейслар;
- талаба фаолиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш имкониятини берувчи кейслар.

Таълимда қўлланиладиган “Кейс-стади”нинг тайёр вариантлари ҳам мавжуд бўлиб, уларни сотиб олиш мумкин. Бироқ, энг самарали йўл ҳар бир фан бўйича кейсларнинг мустақил яратилишига эришишдир. Биргина Гарвард университетида йилига 700 та кейс ишлаб чиқилади. Уларнинг нархи 10 \$. Аммо баъзи кейсларнинг нархи 500 та 1000 \$ гача. Лондон бизнес мактаби ва бошқа бизнес мактаблар ўзларида 340 нафарга яқин иштирокчиларни бирлаштирган ҳолда кейсларни яратиш билан шуғулланади.

Технология талабаларда предметни ўзлаштиришга бўлган қизиқишни, амалий кўникмаларни, вазиятни таҳлил қилиш ва тўғри қарор қабул қилишга нисбатан ижодий ёндашиш малакаларини ривожлантиради, турли муаммоли вазиятлар ва уларни ҳал қилиш асосида улар томонидан билимларнинг фаол ўзлаштирилиши учун имконият яратади.

“Кейс-стади” ёрдамида талабалар қуйидаги кўникма, малакалар⁵⁶га эга бўлади:

1. Таҳлилий кўникмалар (маълумотларни ахборотлардан ажрата олиш, уларни туркумлаштириш, маълумотларни зарур ва нозарурга ажратиш, таҳлил қилиш, тақдим этиш; бунинг учун шахс аниқ, мантикий фикрлай олиши керак).

2. Амалий кўникмалар (муаммонинг мураккаблигидан келиб чиқиб, реал вазиятни таҳлил қила олиш, энг муҳим назария, метод ва тамойилларни қўллаш билиш).

3. Ижодий кўникмалар (бунда мантикийлик асосида вазият (муаммо)ни ечиш муҳим эмас, балки ижодий ёндашув асосида муаммонинг бир неча ечимларини топиш ва уларни таҳлил қилиш талаб этилади).

4. Мулоқот кўникмалари (унга кўра талаба баҳс-мунозара олиб бориш, ўз нуктаи назарини ҳимоя қилиш, қарорига бошқаларни ишонтириш, жуда қисқа ва ишонарли ҳисоботни тайёрлаш кўникмаларини ўзлаштира билиши зарур).

5. Ижтимоий кўникмалар (қарорни муҳокама қилиш жараёнида талабалар бошқаларнинг хатти-ҳаракатини таҳлил қилиш, бошқаларни тинглаш билиш, баҳсда ўзгаларнинг фикрларини қўллаб-қувватлаш, илгари сурилган фикрга қарама-қарши фикрни билдира олиш ва ўзини бошқара олиши лозим).

⁵⁶ Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфулов Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.

6. Ўз-ўзини таҳлил (баҳс-мунозара жараёнида ўзини тута билиши, бошқаларга намуна бўлиши муҳим).

Ҳар ўқитувчи кейс-стадига асосланган ўқув топшириқларининг пухта асосланишига эриша олиши лозим. Кейс топшириқларининг амалий-дидактик характерга эга бўлиши учун уларни ишлаб чиқишда қуйидагиларга эътиборни қаратиш талаб этилади:

- мақсад аниқ ифода этиш (мақсад икки хил (ёки ундан ортиқ) тушунилмаслиги);
- савол ёки топшириқлар маълум даражада мураккаб бўлиши;
- ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳаётнинг бир неча жиҳатини ёрита олиши;
- тезда ўзининг амалий аҳамиятини йўқотмаслиги;
- миллий хусусиятларни ўзида намоён эта олиши;
- таълимнинг барча йўналиш ёки соҳаларига оид типик вазиятларни ифодалаш;
- долзарб аҳамиятга эга бўлиши;
- талабаларда таҳлилий тафаккурни ривожлантириши;
- баҳс-мунозарани ташкил этиш имкониятини яратиши;
- бир неча ечим (қарор)ни илгари суриш имкониятини таъминлай олиши.

Ўқув кейсларининг муҳим характерли жиҳатлари талабаларга муаммоли вазиятни ҳал этиш юзасидан талабалар эътиборига адабиётлар рўйхатининг тақдим этилиши, уларга методик кўрсатма, йўриқномаларнинг берилиши ва албатта, ўқитувчи томонидан муаммонинг ечими бўйича ўз вариантининг тақдим этилиши саналади.

Адабиётлар рўйхати ўрганилаётган масала (муаммо, мавзу)га бевосита тааллуқли бўлиши зарур. Кейсларни ечишга доир методик кўрсатма, йўриқномалар тахминан шундай бўлиши мумкин:

1. Кейс (муаммо) билан танишинг.
2. Муаммонинг долзарблигини баҳоланг.
3. Муаммонинг долзарблигини далиллар ёрдамида изоҳланг.
4. Кейс (муаммо)ни самарали ечиш йўллари аниқланг.
5. Кейс (муаммо)нинг самарали ечимини белгиловчи метод ва технологияларни танланг.
6. Кейс (муаммо)нинг самарали ечимини қафолатловчи фараз (илмий фараз)ларни шаклантиринг.

Хорижий мамлакатлар таълими амалиётида кейслар амалий ва илмий тадқиқотларини ташкил этиш мақсадида қўлланилиши сабабли улар одатда мураккаб таркибий тузилма ҳамда ўртача (Европа), катта (АҚШ) ҳажмга эга бўлади. Кўп ҳолатларда кейслар биргина машғулот жараёнида ҳал қилинмай, балки бутун бир семестр, ҳатто ўқув йили давомида ечилади. Уларнинг бу борадаги тажрибаларидан битирув малакавий ишлари (бакалавриат), магистрлик диссертациялари (магистратура), битирув лойиҳа ишлари (малака ошириш курслари)да фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Ўқув

материалининг характеридан келиб чиққан ҳолда оддий, мураккаб таркибий тузилишга эга бўлмаган, яъни мини тестлардан ҳам фойдаланиш амалий қийматга эгаллиги таълим амалиётида ўз тасдиғини топган.

Мураккаб кейс (муаммоли вазият)лар қуйидаги таркибий тузилмага эга бўлади:

1. Педагогик аннотация.
2. Кириш.
3. Кейс (муаммо)нинг баёни.
4. Кейс (муаммо)ни ечиш юзасидан топшириқ (ёки савол)лар.
5. Фойдаланиш учун адабиётлар рўйхати.
6. Методик кўрсатмалар.
7. Кейсни ечиш жараёни (таҳлил ва ечим вариантларини илгари суриш, вариантлар мақбуллигини текшириш).
8. Кейс ечими бўйича тақдимотни ташкил этиш.
9. Кейс ечимини таҳлил қилиш.
10. Ўқитувчи (кейсолог)нинг ечими.

Мини кейслар учун қуйидаги таркибий тузилмага эгаллик характерлидир:

1. Кейс (муаммо)нинг баёни.
2. Кейс (муаммо)ни ечиш юзасидан топшириқ (ёки савол)лар.
3. Фойдаланиш учун адабиётлар рўйхати.
4. Методик кўрсатмалар.
5. Кейсни ечиш жараёни (таҳлил ва ечим вариантларини илгари суриш, вариантлар мақбуллигини текшириш).
6. Кейс ечими бўйича тақдимотни ташкил этиш.
7. Кейс ечимини таҳлил қилиш.
8. Ўқитувчи (кейсолог)нинг ечими.

Англинганидек, таълим жараёнида ўқув кейсларини қўллашда жараён (машғулот) якунида албатта ўқитувчи (кейсолог)нинг ечими тақдим этилиши зарур. Бунинг дидактик аҳамияти бу ечим асосида талабаларнинг ўз ўқув-билиш ҳаракатларининг қанчалик тўғри, самарали, мақсадга мувофиқ амалга ошира олганликларини таҳлил қилиш, солиштириш, йўл қўйган хатоларини аниқлаш имкониятини яратиши билан белгиланади.

Кейслар типологиясида ўқув топшириғини тақдим этиш усули саволли ҳамда топшириқли бўлиши кўрсатилган. Шунга кўра талабаларнинг эътиборларига ҳавола этиладиган кейслар ёки саволли, ёки топшириқли бўлиши мумкин.

Агар кейс **саволли-кейс** бўлса, у ҳолда муаммо ёки муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ва ечишга оид **бир неча саволлар** келтирилади. М:

1. Ёшларнинг “оммавий маданият” таъсирига берилишининг асосий омиллари нималардан иборат?

2. Ёшларнинг “оммавий маданият” таъсирига берилишларида ОАВнинг ўрни ва ролини қандай аниқ далиллар асосида баҳолай оласиз?

Агар кейс **топшириқли-кейс** бўлса, у ҳолда кейсни ечиш жараёнида бажарилиши зарур бўлган **топшириқлар** берилади. М:

1. Ёшларни “оммавий маданият”нинг салбий таъсиридан химоялаш омилларини аниқланг.

2. Ёшларда “оммавий маданият”га қарши иммунитетни самарали шакллантириш йўллари белгиланг.

Одатда кейсларни тайёрлашда дарслик ва ўқув қўлланмалардан, балки оммавий ахборот воситалари, жумладан, Интернет материалларидан ҳам мақсадли фойдаланиш мумкин.

Педагогик туркум фанларни ўқитишда қўлланиладиган кейсларни уларнинг характериға кўра Б.Блум таксономияси (билиш-тушуниш-англаш-таҳлил-синтез-қўллаш)ға мувофиқ бир неча гуруҳға ажратиш мумкин. Хусусан:

1) педагогик билимлардан хабардорликни аниқлашға ёрдам берадиган кейслар;

2) педагогик фаолият, ҳодиса ёки жараён моҳиятини тушуниш ҳолатини белгилашға хизмат қиладиган кейслар;

3) таълим ва тарбия жараёнлари, педагогик фаолият ҳамда ҳодисаларнинг таркибий элементлари ўртасидаги ўзаро бирлик ва алоқадорликни англаш ҳамда таҳлил қилишға йўналтирилган кейслар;

4) таълим ва тарбия жараёнлари, педагогик фаолият ҳамда ҳодисанинг таркибий элементларини тизимлаштириш, синтезлаш, босқичларни изчил ифодалашни тақозо этадиган кейслар;

5) педагогик билимларни амалда қўллаш, мавжуд кўникма ва малакаларни тўлақонли намоён этишға доир кейслар.

Педагогик туркум фанларни ўқитишда ушбу кейслардан самарали, мақсадли ва ўринли фойдаланиш учун зарур шароитлар мавжудлиги аниқланди. Қуйидаги мисоллар ушбу фикрнинг тўғрилигини тасдиқлайди.

1. Педагогик билимлардан хабардорликни аниқлашға ёрдам берадиган кейс.

Кейс баёни. Собир ўрта мактабнинг 9-синфини тамомлади. Шаҳодатномасида “уч” баҳолар кўп бўлганлиги, салбий хулққа эғалиги сабабли, Собир ҳеч бир касб-ҳунар коллежига қабул қилинмади. Ҳар бир коллежнинг раҳбари Собирни бошқа академик лицей ва касб-ҳунар коллежига киришини тавсия этди. Бироқ, Собирнинг ота-онаси ҳар гал ўғилларини ўзлари яшайдиган тумандаги касб-ҳунар коллежида таълим олишини, шундагина уни назорат қилиб туришлари мумкинлиги айтишарди.

Кейс саволлари:

1. Айтинг-чи, касб-ҳунар коллежларининг раҳбарлари Собирни ўқишға қабул қилмасликка ҳақлимилар?

2. Аини вазиятда Собирнинг қандай ҳуқуқлари бузиляпти?

Ўқитувчининг ечими. Касб-ҳунар коллежи раҳбарлари ижтимоий хавф бўлмаган ҳолда “уч” баҳоға ўқиганлиги ва хулқида салбий ҳолатлар кўзға ташланиши учунгина Собирни ўқитишға қабул қилмасликка ҳақли эмаслар. Улар шахснинг билим олишға бўлган ҳуқуқини поймол етишган.

Қолаверса, касб-хунар коллежларида таълим олиш мажбурий-ихтиёрий характерга эга. Шу сабабли Собир ва унинг ота-онаси касб-хунар коллежини ўзлари танлай олади.

Борди-ю, коллежга қабул қилиш синов, имтиҳонлар асосида олиб борилса ва Собирнинг ўзи уларга пухта тайёрланмаганлиги сабабли синовдан ўта олмаса, у ҳолда ана шу касб-хунар коллежига қабул қилинмайди.

Бу вазиятда Собирнинг билим олиш ҳуқуқи (Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддаси) поймол этганликлари сабабли касб-хунар коллежларининг раҳбарлари маъмурий жавобгарликка тортилади.

2. Педагогик фаолият, ҳодиса ёки жараён моҳиятини тушуниш ҳолатини белгилашга хизмат қиладиган кейс.

Кейс баёни. Узоқ йиллик иш тажрибасига ҳамда талабалар ўртасида алоҳида ҳурматга эга тарих фани ўқитувчи аудиторияга кириб, доскада ўзининг карикатура жанрида ишланган расмини кўради. Карикатура ёрқин ишланган, ҳар бир штрих аниқ ишланган, қолаверса, расм жуда кулгили чиққан. Бутун гуруҳ ўқитувчининг карикатурага, унинг ижодкорига нисбатан муносабатини кутяпти. Бироқ, ўқитувчи шошилмасдан, катта қизиқиш билан карикатурани томоша қилади ва шундай деди: “Карикатура шунчалик яхши чиқибдики, уни ҳатто ўчиргим келмаяпти. Расм ижодкори – ёш рассом уни қоғозга кўчириб олиши керак. Мен карикатурист (рассом)ни муносиб баҳолайман!”.

Кейс саволлари: 1. Ўқитувчининг мавжуд вазиятдаги ҳолатини шахсан Сиз қандай баҳолайсиз?

2. Бу вазиятда ўқитувчи қандай тарбия методини қўллади?

Ўқитувчининг ечими. Бу вазиятда ўқитувчи ўзининг таржибали ва педагогик назокатга эгаллигини намоён эта олди. У карикатурани ўзининг устидан кулиш воситаси деб эмас, аксинча, санъат асари сифатида қабул қилди. Натижада ўқитувчи айбдор талабани қидириб, унга танбеҳ беришни истамади. Бунинг ўрнига ўзининг санъатга бўлган муҳаббатини кўрсатди. Бундай ёндашув талабаларга ўқитувчининг иродали, ўзига ҳурмат билан муносабатда бўлиши, ҳиссиётларини жиловлай олиш, ўз-ўзини бошқара билиш қобилиятига эгаллигини кўрсатди. Оқибатда талабалар ўқитувчининг руҳан барқарор эканликларини англади. Шу сабабли кейинги сафар улар ўқитувчини камситиш ёки устидан кулишни ишашмайди.

Баён этилган вазиятда ўқитувчи: 1) **изоҳлаш** (ўзида муайян гуруҳ ёки алоҳида шахсга йўналтирилганликни ифодаловчи ҳиссий-оғзаки таъсир этиш усули); 2) хулқ ва фаолиятни рағбатлантириш методларидан бири бўлган – **қўллаб-қувватлаш методидан** фойдаланди.

3. Таълим-тарбия жараёнлари, педагогик фаолият ҳамда ходисаларнинг таркибий элементлари ўртасидаги ўзаро бирлик ва алоқадорликни англаш ҳамда таҳлил қилишга йўналтирилган кейс.

Кейс баёни. Тарих фани ўқитувчиси бир соатлик дарсида қуйидаги хатти-ҳаракатларни амалга оширди:

- 1) маълумотларни изчил баён қилди;
- 2) зарур ўринларда таянч тушунчаларга алоҳида урғу берди;
- 3) харитадан тарихий воқеалар содир бўлган жойларни кўрсатди;
- 4) вақти-вақти билан талабаларга саволлар бериб, улардан жавоблар олди;
- 5) ўқув фильми орқали тарихий воқеликка оид далилларни намойиш этди.

Кейс топшириғи. Ўқитувчининг хатти-ҳаракатлари қанай методлар ёрдамида амалга оширилганлигини аниқланг.

Ўқитувчининг ечими. Тарих фани ўқитувчиси қўллаган методлар: 1) хикоя; 2) тушунтириш; 3) тасвирлаш; 4) суҳбат; 5) намойиш.

4. Таълим-тарбия жараёнлари, педагогик фаолият ҳамда ходисанинг таркибий элементларини тизимлаштириш, синтезлаш, босқичларни изчил ифодалашни тақозо этадиган кейс.

Кейс баёни. Машқ бажаришни ташкил этиш босқичлари:

- 1) ўқитувчи назорати остида ўқувчилар томонидан ўқув ҳаракатининг;
- 2) зарур кўникма ва малакалар шакллангунича ўқув ҳаракатларнинг кўп бора такрорланиши;
- 3) дастлабки бажарилиши ўқитувчининг фаолият мақсади ва мазмунини тушунтириши;
- 4) топшириқни бажариш кетма-кетлигини кўрсатиши.

Ушбу ҳолатда машқ бажаришни ташкил этиш босқичлари нотўғри кўрсатилган.

Кейс топшириғи. Машқ бажаришни ташкил этиш босқичларини зарур изчилликда ифодаланг.

Ўқитувчининг ечими. Машқ бажаришни ташкил этиш босқичлари:

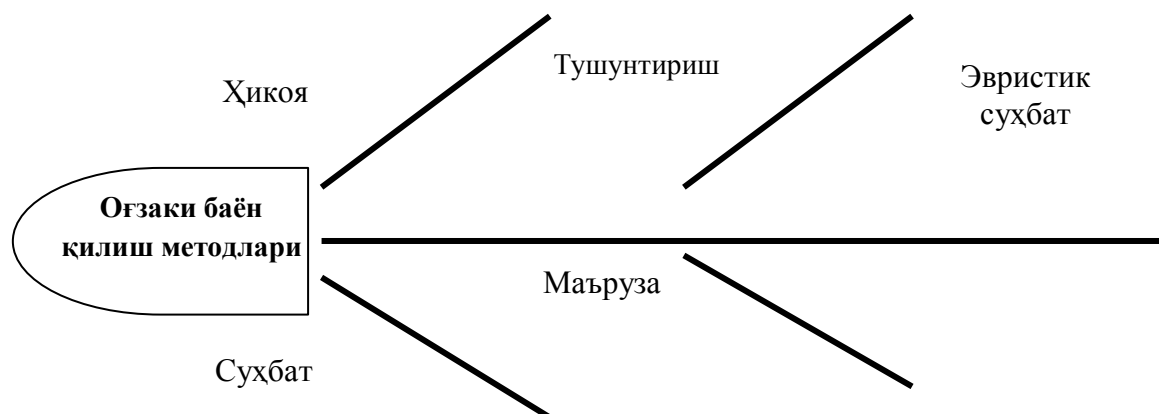
- 1) ўқитувчининг фаолият мақсади ва мазмунини тушунтириши;
- 2) топшириқни бажариш кетма-кетлигини кўрсатиши;
- 3) ўқитувчи назорати остида ўқувчилар томонидан ўқув ҳаракатининг дастлабки бажарилиши;
- 4) зарур кўникма ва малакалар шакллангунича ўқув ҳаракатларнинг кўп бора такрорланиши.

5. Педагогик билимларни амалда қўллаш, мавжуд кўникма ва малакаларни тўлақонли намоён этишга доир кейс.

Кейс баёни. Оғзаки баён қилиш методлари ўқувчиларнинг умумий маданияти, мантиқий фикрлаш ва билиш қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилади.

Кейс топшириғи. Оғзаки баён қилиш методи турларини “Балиқ скелети” график органайзерида ифодаланг.

Ўқитувчининг ечими:

Замонавий таълим тизимида даражали тест топшириқларидан фойдаланиш ва уларни ҳал этиш шахс креативлигини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Даражали тестлар талабаларда мустақил, танқидий, мантиқий ва ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу турдаги тестларни тузиш мураккаб жараён бўлиб, у педагогдан, албатта, креатив фикрлашни талаб этади. Даражали тестларни тузиш орқали педагог, биринчидан ўзидаги креатив сифатларни ривожлантириш борса, иккинчидан талабаларни ҳам ижодий фикрлашга ундайди. Шундай экан, даражали тестлар ҳам шахс креативлигини ривожлантиришдаги муҳим аҳамиятга эга.

ОТМ педагогларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курслари тингловчилари “Педагогик квалиметрия” модули доирасида даражали тестларни самарали шакллантириш ва ечишга доир маълумотлар билан етарлича танишиш имкониятига эгалликлари сабабли ЎММнинг “Илова” қисми (2-илова)да “Ижтимоий педагогика” фани бўйича тайёрланган даражали тестлардан намуналар келтирилади.

5. Маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этишга креатив ёндашиш. Ўқув машғулоти ва маънавий-маърифий тадбирлар учун аудитория (жой)ни жиҳозлашга креатив ёндашиш. Педагогнинг фаолияти фақатгина ўқитишдан иборат эмас. Бир вақтнинг ўзида у тарбиячилик вазифасини ҳам бажаради. Маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш ҳам педагог фаолиятининг муҳим йўналиши ҳисобланади. Шундай экан, педагог маънавий-маърифий ишларини ташкил этишга ҳам ижодий ёндаша олиши зарур. Бунда у қуйидагиларга эътиборни қаратиши лозим:

- маънавий-маърифий ишларни мақсага мувофиқ, изчил, узлуксиз ва тизимли ташкил этиш;

- ўқув йили учун пухта асосланган маънавий-маърифий ишлар режасини ишлаб чиқиши;

- режадан талабаларнинг эҳтиёж ва қизиқишларига мос келадиган ҳамда долзарб мавзулардаги муаммоларга бағишланган тадбирларнинг ўрин олишига эришиш;

- маънавий-маърифий тадбирларнинг режа учун эмас, балки талабаларнинг эҳтиёжларини қондириш, уларни шахс ва мутахассис сифатида шаклланишларини таъминлаш мақсадида ташкил этиш;

- маънавий-маърифий ишларни уларнинг йўналиши, мазмуни, характериغا, кўлами ва б. хусусиятларига кўра турли шакллардан интерфаоллик асосида ташкил этилишига эришиш;

- ҳар бир маънавий-маърифий тадбирнинг аниқ мақсад асосида ташкил этилиши ва албатта, кутилган натижани кафолатлай олишини таъминлаш;

- маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш ва ўтказишда академик гуруҳнинг барча талабалари бирдек фаол иштирок этишларига эришиш.

Нафақат маънавий-маърифий тадбирлар ташкил этиладиган жой, балки ўқув машғулотлари ўтказиладиган аудиториянинг жиҳозланишига эришиш педагогнинг ҳам ташкилотчилик, ҳам креатив фаоллигидан далолат беради. Ҳар икки ҳолатда ҳам педагог ўрганиладиган, таҳлил этиладиган мавзу моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ўқув аудиторияси ва тадбир ўтадиган жой (хона)ни ўзига хос руҳда безата олиши мақсадга мувофиқдир.

Ўқув машғулотларида аудиториянинг мавзунинг характериغا кўра плакатлар, мулажлар, гербарийлар, хариталар, бадий адабиётлар, олимлар, рассомлар, ёзувчилар, саркардалар ҳамда давлат арбобларининг портретлари, иш жиҳозлари, ёзишмалари, адабиётлари, бадий асарлари ва ҳ.к. билан безатилиши машғулот ва тадбир руҳиятини кўтаришга, талабаларга ижобий, ҳиссий таъсир кўрсатади.

Педагог қанчалик креатив бўлса, ўқув аудиторияси ва маънавий-маърифий тадбирлар ташкил этиладиган хонани талабалар билан ҳамкорликда, уларнинг ижодий имкониятлари, креативлик лаёқатларига таянган ҳолда жиҳозлашга муваффақ бўлади. Натижада ҳам талабаларнинг креатив фаоллиги ошади, ҳам машғулот, тадбирнинг таъсирчанлиги кучаяди.

Шундай қилиб, замонавий ўқитишда муаммоли таълим муҳим аҳамиятга эга. Муаммоли таълим технологиялари талабаларда фикрлаш, қарор қабул қилиш, ўз фикрини асослаш қобилиятини шакллантириш кўникма, малакаларини самарали шакллантиришга ёрдам беради. Бу каби технологиялар орасида “Кейс-стади” технологияси муҳим аҳамият касб этади. Кейс-стадидан таълим жараёнида ўринли, мақсадли, изчил фойдаланиш ўқитиш сифатини яхшилаш, самарадорлигини ошириш, шу билан бирга талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиради.

Назорат саволлари:

1. Ўқув дастурларини яратишга креатив ёндашув ўзида нимани ифодалайди?
2. Ўқув манбаларини яратишга креатив ёндашишда нималарга эътибор қаратиш лозим?
3. Ўқув материалларини креатив ёндашув асосида тайёрлаш қандай аҳамиятга эга деб ўйлайсиз?
4. Ўқув материалларини креатив ёндашув асосида самарали тайёрлашда қандай тамойиллар инобатга олинади?
5. Ўқув машғулотлар учун дидактик ишланмалар тайёрлашга қўйиладиган замонавий талаблар нималарда иборат?
6. Маъруза машғулоти учун мўлжалланган матннинг визуал хусусият касб этиши қандай аҳамиятга эга?
7. Ўқув топшириқларининг қандай турлари мавжуд?
8. Ўқув машғулотлар учун топшириқларни шакллантиришда нималарга эътибор қаратилади?
9. Ўқув топшириқлари учун иш қўғозларини тайёрлаш қандай дидактик аҳамиятга эга?
10. Креатив ёндашув асосида ўқув фанлари бўйича назорат-синов-топшириқларини тайёрлашда қандай талаблар инобатга олинади?
11. Талабаларнинг ўқув фаоллигини оширишда кейс ва даражали тестлар тўпламини шакллантиришнинг аҳамияти қандай?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
2. Педагогика назарияси / ОТМ учун дарслик. Муал.: М.Х.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тохтаходжаеванинг умумий тахрири остида. – Т.: “Iqtisod-moiya”, 2010. – 136-140-б.
3. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Методик қўлланма. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Т.: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2012. – 193 б.
4. Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения: http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600.
5. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
6. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.

7. Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов / Учеб.-мет.пособие. – Ижевск: ФГБОУВПО “Удмуртский университет”, 2013. – С. 9.

8. Сборник кейсов для вузов по дисциплинам гуманитарного и социально-экономического цикла / Учеб.-мет.пособие. – СПб.: Изд-о Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2015. – С. 3.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Амалий машғулот:

Педагогларда креативлик сифатларини ривожлантириш.

Таянч тушунчалар: тест, махсус, тест, шахс креативлигини аниқловчи тест, топшириқ, педагогик креативликни ривожлантиришга доир топшириқ, Э.П.Торренс, “Тугалланмаган расмлар” тести, Девид Льюис, болаларда креативликни ривожлантириш, Девид Льюиснинг болаларда креативликни ривожлантиришга оид кўрсатмалари.

Машғулотнинг бориши:

1. “Тўлдирилган ҳикоя” тести ёрдамида педагогнинг креативлик сифатларига эгаллигини ўрганиш.

“Тўлдирилган ҳикоя” тести

Тест ҳар бири 8 та расмдан иборат иккита тўплам асосида ташкил этилади. Ҳикоянинг қаҳрамони – Фердинад номли шахс. Тестнинг мақсади таълим олувчиларнинг Фердинанднинг одатий кундалик ҳаётида рўй берган икки ҳодисаларнинг моҳиятини қанчалик тўғри англай олишларини аниқлашдан иборат.

Фердинанд оилали, унинг рафиқаси ва ўғли бор. У корхоналардан бирида раҳбар бўлиб ишлайди. Шу сабабли иккинчи ҳикояда унинг қўл остида ишлайдиган ходимлари ҳам иштирок этади.

Ҳар икки тўплам тестларида биринчи қаторда жойлашган тўртта расм орқали Фердинанднинг ҳаётида рўй берган воқеаларнинг изчиллиги акс эттирилган. Бироқ, бу қаторда битта расм тушириб қолдирилган. Сизлар иккинчи қаторда берилган яна тўртта расм орасидан биринчи қатордан тушириб қолдирилган расмни жойига қўйиш талаб этилади. Тегишли расм ўз жойига қўйилгач, Фердинанд билан боғлиқ воқеанинг мазмуни тўла англанади.

Тингловчиларнинг хатти-ҳаракатлари икки ҳолатни юзага келтиради:

1) борди-ю, тегишли расм тўғри топилса, персонажларнинг ҳис-туйғуларини тўғри англанади ва Фердинанднинг ҳаётида рўй берган воқеанинг мазмуни ҳам тўғри тушунилади;

2) агарда тегишли бўлмаган расм бўш катакка қўйилса, у ҳолда воқеанинг изчиллиги таъминланмайди.

Демак, эътиборингизга ҳавола этилаётган расмларни диққат билан кўздан кечиринг ва бўш катакни тегишли расм билан тўлдиринг!

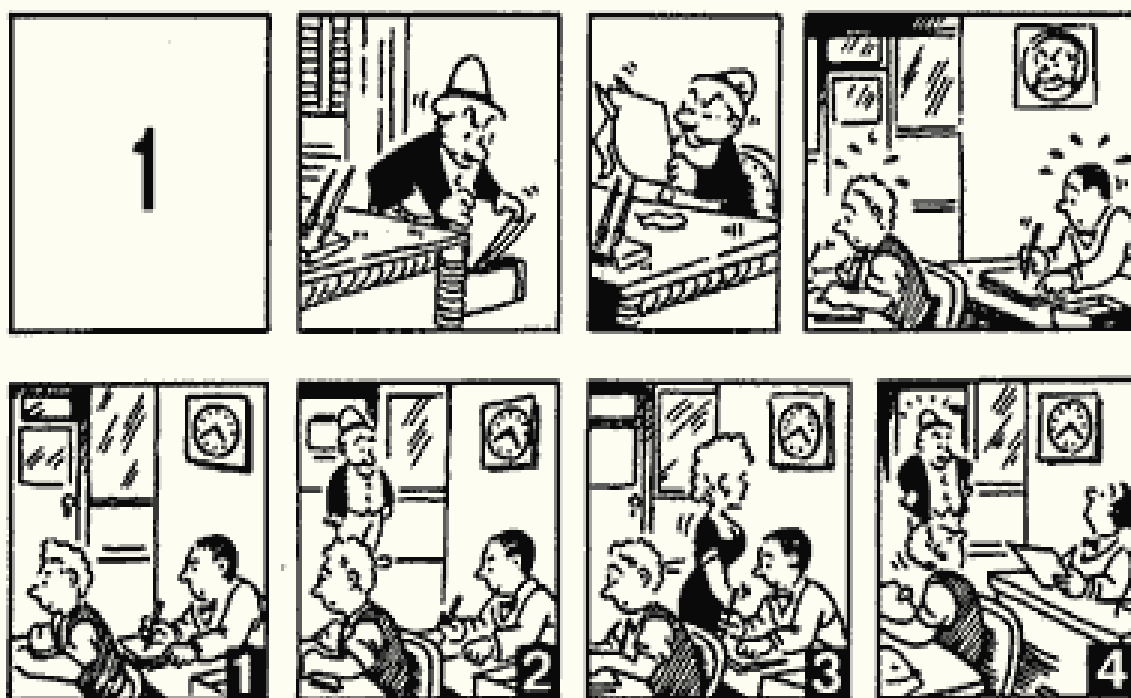
Ҳар бир тест билан ишлашингиз учун Сизларга 10 дақиқа вақт берилади. Регламент тугашига бир дақиқа қолганда Сизларни

огоҳлантирамиз. Топшириқни имкон қадар тез бажаришга ҳаракат қилинг. Бир топшириқ учун кўп вақт ажратманг. Гарчи жавобни нотўғри деб ҳисобласангиз-да, уни баён этинг!

1-вариант

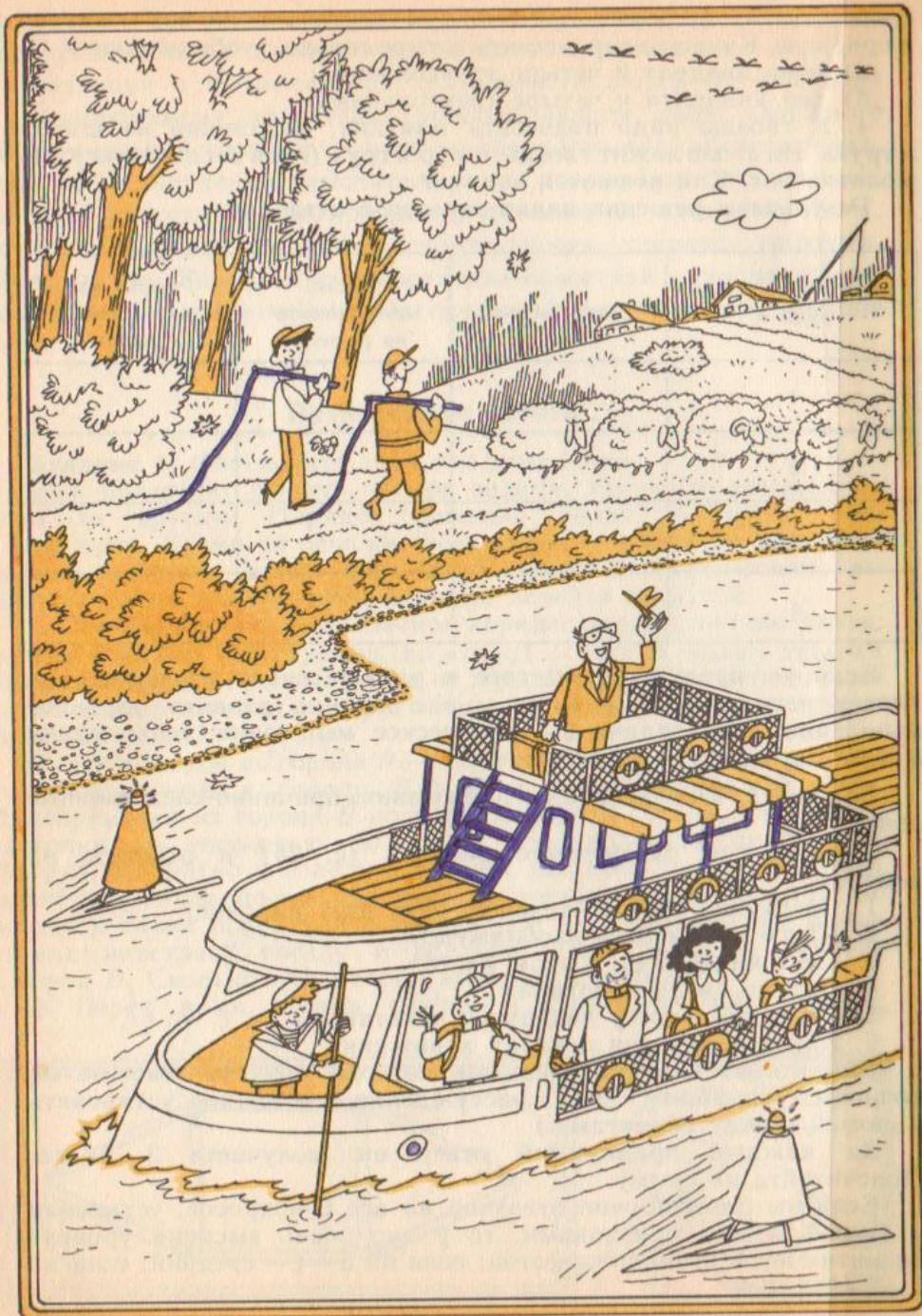

2-вариант

2. “Қишлоқда бир кун” тести бўйича тингловчиларнинг тасаввур даражасини ўрганиш.

Сурат билан танишиб чиқинг ва бериладиган саволларга жавоб қайтаринг.

1. Пароход дараёда оқимга қараб ҳаракатланяптими ёки оқимга тескари томонгами?

2. Сурада йилнинг қайси фасли тасвирланган?

3. Бу ерда дарёнинг ўзани чуқурми ёки саёз?

4. Пароходлар тўхташ жойи бу ердан узоқми, яқинми?

5. Пароходлар тўхташ жойи соҳилнинг қайси томонида жойлашган?

6. Рассом сурада куннинг қайси вақтини тасвирлаган?

Сурадни диққат билан кўздан кечириб берилган саволларга тўғри жавоб қайтариш мумкин бўлган белгиларни топинг. Барча объектлар ўртасида ўзаро боғлиқ бўлган 9 та белги (алоқа)ни топинг. Ўз мулоҳазаларингизни дафтарга ёзинг.

Тингловчилар ҳар бир тўғри жавоб учун 2 баллни қўлга киритади. Суҳбат якунида барча баллар жамланади.

Агар Сиз 6 та саволнинг барчасига тўғри жавоб қайтариб, объектлар ўртасидаги ўзаро алоқадор 9 та белги (алоқа)ни топган бўлсангиз, у ҳолда Сизнинг тасаввур даражангиз юқори, агарда 3-4 белги (алоқа)ни топган бўлсангиз, тасаввур даражангиз ўртача, борди-ю, 1-2 та белги (алоқа)ни топган бўлсангиз, демак, Сизнинг тасаввур даражангиз паст.

3. Педагогик креативликни ривожлантиришга доир топшириқларни бажариш.

1. Объектни шакллантиришга оид топшириқ

Касбий фаолиятингизга тааллуқли, бироқ, бир-бири билан мутлақо боғлиқ бўлмаган ихтиёрий 3-4 та предметни олинг. Улар асосида имкон қадар кўпроқ “ҳодиса”лар ҳақида ҳикоя (хабар) қилинг. Ҳикоя (хабар)ингиз имкон қадар бадиийлик касб этсин!

Мисол учун: девор, велосипед, осмон.

Ҳодиса: “Бола уй йўлагининг деворига суяб қўйилган велосипедни етаклаб, дераза олдига келди ва осмонга қаради” (жумлада ифоа этилган ҳодиса шунчаки хабар. Ҳодисанинг моҳияти ижодий характер касб этиши учун бадиий ибора ва ўхшатишлардан фойаланиш зарур.

2. Объектларнинг умумий белгиларини топишга оид топшириқ

Касбий фаолиятингизга тааллуқли, бироқ, бир-бири билан мутлақо кам боғланган ёки мутлақо боғланмаган 2 та объектни олинг. Қуйидаги жадвал асосида уларга тааллуқли ўзаро ўхшаш жиҳат (белги)ларни топишга ҳаракат қилинг. Ўхшаш жиҳат (белги)ларни от ёрдамида ифодаланг. Ўзаро ўхшаш ўхшаш жиҳат (белги)ларнинг имкон қадар кўпроқ бўлишига ҳаракат қилинг.

Намуна

Бир-бири билан мутлақо кам боғланган ёки мутлақо боғланмаган объектлар	
Тарбиявий тадбир	Саёҳат

3. Объектнинг муқобиллари ёки унга зид бўлган объектларни топишга оид топшириқ

Касбий фаолиятингизга тааллуқли бир объектни олинг. Икки устунли жадвални шакллантиринг. Биринчи устунга муқобили, иккинчи устунга эса доир зиди бўлган объектни қайд этинг. Уларнинг хусусиятларини тизимлаштиринг.

Намуна

Вертолёт	
Самолёт	Олов

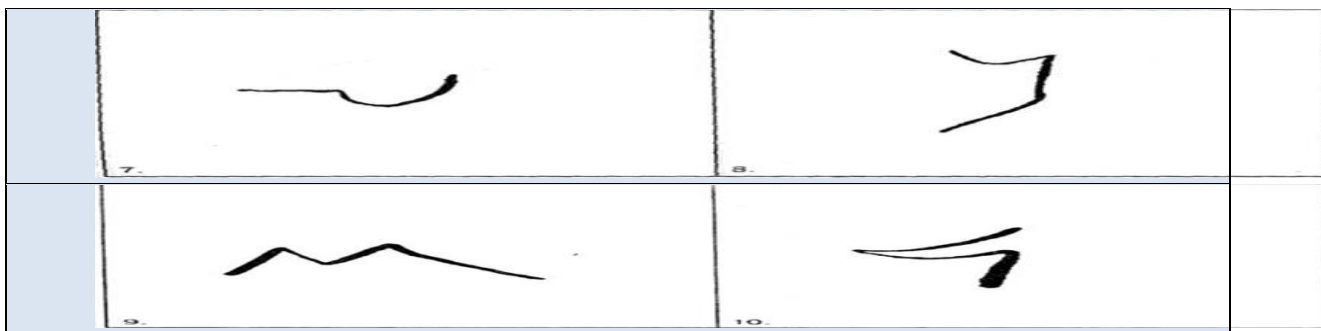
3. Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести бўйича ишлаш.

Америкалик психолог Э.П.Торренс томонидан асосланган “Тугалланмаган расмлар” тести юзасидан ишлашга оид топшириқ.

Тингловчиларнинг эътиборларига Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести ҳавола этилади ва берилган штрихларга таянган ҳолда тўлақонли расм (сурат)ни ишлаш топшириғи берилади.

Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести

1. 	2.
3. 	4.
5. 	6.

4. Девид Льюиснинг болаларда креативликни ривожлантиришга оид кўрсатмалари билан танишиш ва у юзасидан муҳокама ташкил этиш.

Тингловчиларнинг эътиборларига Девид Льюиснинг болаларда креативликни ривожлантиришга оид кўрсатмалари ҳавола этилади ва у билан батафсил танишиб чиқиш тавсия этилади. Кўрсатмалар билан танишибгач, жамоада муҳокама ташкил этилади.

Муҳокама учун саволлар:

1. Девид Льюис кўрсатмаларининг аҳамиятини Сиз қандай баҳолайсиз?
2. Шахсий ҳаётингизда кўрсатмалардан қайсиларига риоя этасиз?
3. Шахсий ҳаётингизда кўрсатмалардан қайсиларига эътибор қаратмагансиз?
4. Кўрсатмалар билан танишиш асосида шахсан Сиз қандай хулосаларга келдингиз.
5. Сизнингча, кўрсатмалардан энг аҳамиятлиси қайси?

Девид Льюиснинг болаларда креативликни ривожлантиришга оид кўрсатмалари

1. Болаларнинг саволларига чидам билан тўғри жавоб беринг.
2. Уларнинг саволлари ва фикрларини жиддий қабул қилинг.
3. Болаларга ўз ишлари билан шуғулланишлари учун алоҳида хона ёки бурчак ажратинг.
4. Агарда ижодий жараён билан боғлиқ бўлса, у ҳолда болани хонадаги тартибсизлик учун койиманг.
5. Вақти-вақти билан болаларга уларни яхши кўришингизни ва уларни қандай бўлсалар, шундай қабул қилишларини намоён этинг.
6. Болаларга имкониятларига мос юмушларни буюринг.
7. Уларга шахсий режаларини ишлаб чиқиш ва қарорлар қабул қилишга кўмаклашинг.
8. Болаларга фаолиятларда юқори натижаларга эришишларига ёрдам беринг.

9. Камчиликларини кўрсатган ҳолда болани бошқалар билан солиштирманг.
10. Болани камситманг ва ўзини ёмон, ожиз деб ҳисоблашишига йўл қўйманг.
11. Уни мустақил фикрлашга ўргатинг.
12. Болани севимли машғулотини ташкил этиши учун зарур буюмлар билан қуроллантиринг.
13. Уни турли воқеаларни ўйлаб топишга, фантазия қилишга мажбурланг, бу жараёнда унга ёрдамлашинг.
14. Болани ёшлиқдан ўқиб-ўрганишга одатлантиринг.
15. Доимо боланинг эҳтиёжларига эътибор қаратинг.
16. Ҳар куни бола билан юзма-юз суҳбатлашиш учун вақт топинг.
17. Оилага оид масалаларнинг муҳокамасига болаларни ҳам жалб қилинг.
18. Хатолари учун болани масхара қилманг.
19. Болани ҳар бир ютуғи учун мақтанг.
20. Унинг ютуқларини мақташда самимий бўлинг.
21. Болани турли ёшдаги кишилар билан мулоқот қилишга ўргатиб боринг.
22. Унинг борлиқни англашига ёрдам берадиган амалий тажрибаларни ўйлаб топинг.
23. Болага турли латта-путталар билан ўйнашни тақиқламанг – бу унинг тасаввурини бойитади.
24. Уни муаммони топиш ва уни ҳал қилишга рағбатлантиринг.
25. Болага нисбатан ўз муносабатингизни баҳолашда одил бўлинг.
26. У билан муҳокама қилинадиган мавзуларни чекламанг.
27. Болага қарорларни мустақил қабул қилиш ва унинг учун жавобгар бўлиш имконини беринг.
28. Болага унинг шахс бўлиб шаклланиши учун ёрдам беринг.
29. Болага унинг учун фойдали бўлган телекўрсатувларни томоша қилиши ва радио эшиттиришларни тинглаши учун кўмаклашинг.
30. Уни ўз қобилиятларини ижобий қабул қилишга одатлантириб боринг.
31. Болани катталардан мустақил бўлишга ўргатиб боринг.
32. Боланинг ўзига ва унинг соғлом фикрга эгаллигига ишонинг.
33. Болага “Мен ҳам буни билмайман” деб, уни муваффақиятсизликларга безътибор бўлишга ўргатманг.
34. Болага, гарчи у ишнинг ижобий натижага эга бўлишига ишонмаса-да, бошланган ишни охирига етказиши учун имконият яратинг.

35. Кундалик дафтар юритинг ва унга болада креатив қобилият шаклланишини қайд этиб боринг.

Машғулотнинг якуни

Тингловчиларнинг фаолияти умумий тарзда таҳлил қилинади. Имкон қадар ҳар бирининг фаолиятига баҳо берилади. Машғулот якунланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения: http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600.

2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

3. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.

2-Амалий машғулот:

Креатив ёндашув асосида дидактик таъминотни яратиш.

Таянч тушунчалар: ўқув топшириқлари, иш қоғозлари, кейслар, даражали тестлар, аудиторияни жиҳозлаш, маънавий-маърифий тадбирни ташкил этиш учун хона (жой, аудитория)ни жиҳозлаш.

1. Муайян мавзу бўйича назарий ёки амалий машғулот учун ўқув топшириқларини шакллантириш ва улар учун иш қоғозларини тайёрлаш.

Ўзингиз учун яхши таниш бўлган мавзуда назарий ёки амалий машғулот учун камида 3 та ўқув топшириғни шакллантиринг ва уларнинг барчаси учун иш қоғозларини тайёрланг.

Намуналар

“Кейс-стади” технологияси билан ишлаш учун иш қоғозлари.

1-жадвал. Кейс ечиш учун модулли йўриқнома

Муаммонинг долзарблигини асословчи далиллар	Муаммони сабаблари	Муаммонинг ижобий ечимини таъминловчи шарт-шароит (омил, метод, восита)

2-жадвал. Кейс муаммосини таҳлил қилиш ва ечиш жадвали

Муаммони тасдиқловчи далиллари	Муаммони келиб чиқиш сабаблари	Гуруҳ томонидан таклиф қилинган ечим	Гуруҳ ечими

3. “Концептуал жадвал” ГО билан ишлаш учун иш қоғози.

Ўрганилаётган мавзу моҳиятини ёритувчи муҳим жиҳатлар	Муҳим белги (ёки тавсиф)лар		
	1-белги (тавсиф)	2-белги (тавсиф)	3-белги (тавсиф)
1-жиҳат			
2-жиҳат			
3-жиҳат			
4-жиҳат			
5-жиҳат			
6-жиҳат			
...			

2. Муайян мавзу бўйича маъруза ва амалий машғулот, шунингдек, рейтинг назорати учун кейслар тўпламини шакллантириш.

Ўзингиз учун яхши таниш бўлган мавзуда маъруза ва амалий машғулот, шунингдек, рейтинг назорати учун кейслар тўплами (камида 4 та кейс)ни шакллантиринг.

Намуна

Кейс баёни. Узоқ йиллик иш тажрибасига ҳамда талабалар ўртасида алоҳида ҳурматга эга тарих фани ўқитувчи аудиторияга кириб, доскада ўзининг карикатура жанрида ишланган расмини кўради. Карикатура ёрқин ишланган, ҳар бир штрих аниқ ишланган, қолаверса, расм жуда кулгили чиққан. Бутун гуруҳ ўқитувчининг карикатурага, унинг ижодкорига нисбатан муносабатини кутяпти. Бироқ, ўқитувчи шошилмасдан, катта қизиқиш билан карикатурани томоша қилади ва шундай деди: “Карикатура шунчалик яхши чиқибдики, уни ҳатто ўчиргим келмаяпти. Расм ижодкори

– ёш рассом уни қоғозга кўчириб олиши керак. Мен карикатурист (рассом)ни муносиб баҳолайман!”.

Кейс саволлари: 1. Ўқитувчининг мавжуд вазиятдаги ҳолатини шахсан Сиз қандай баҳолайсиз?

2. Бу вазиятда ўқитувчи қандай тарбия методини қўллади?

Кейс ечими. Бу вазиятда ўқитувчи ўзининг таржрибали ва педагогик назокатга эгаллигини намоеън эта олди. У карикатурани ўзининг устидан кулиш воситаси деб эмас, аксинча, санъат асари сифатида қабул қилди. Натижада ўқитувчи айбдор талабани қидириб, унга танбеҳ беришни истамади. Бунинг ўрнига ўзининг санъатга бўлган муҳаббатини кўрсатди. Бундай ёндашув талабаларга ўқитувчининг иродали, ўзига ҳурмат билан муносабатда бўлиши, ҳиссиётларини жиловлай олиш, ўз-ўзини бошқара билиш қобилиятига эгаллигини кўрсатди. Оқибатда талабалар ўқитувчининг руҳан барқарор эканликларини англади. Шу сабабли кейинги сафар улар ўқитувчини камситиш ёки устидан кулишни иташмайди.

Баён этилган вазиятда ўқитувчи 1) **изоҳлаш** (ўзида муайян гуруҳ ёки алоҳида шахсга йўналтирилганликниифоаловчи ҳиссий-оғзаки таъсир этиш усули); 2) хулқ ва фаолиятни рағбатлантириш методларидан бири бўлган – **қўллаб-қувватлаш методидан** фойдаланди.

3. Муайян мавзу бўйича маъруза ва амалий машғулот, шунингдек, рейтинг назорати учун даражали тестлар тўпламини шакллантириш.

Ўзингиз ўқитадиган фан бўйича Б.Блум таксономиясига кўра ўқув мақсадларини белгилашнинг 6 та категорияси бўйича, ҳар бири учун 2 тадан жами 12 та даражали тест тузинг.

Намуна

I. Билишга оид тестлар

1. Касбий фаолият мазмунининг асосини нималар ташкил этади?

а) малака талаблари, ўлчовлар, мезонлар;

b) ишлаб чиқариш таълими, мақсади, вазифалари;

c) касбий билимлар, кўникмалар, малакалар;

d) илмий билимлар, жодий кўникмалар, компетентлик.

2. Касбий таълим педагогикаси фаннинг илмий-тадқиқот методларини асосийлари қайси гуруҳларда ифодаланган?

a) суҳбат, маъруза, баҳс-мунозара, намуна;

b) кузатиш, суҳбат, эксперимент, мактаб ҳужжатларини ўрганиш, анкета, савол-жавоб, болалар ижодини ўрганиш, тест;

с) ижтимоий онгни шакллантириш, фаолиятни ташкил этиш ва ижтимоий хулқ-атвор нормаларини шакллантириш, рағбатлантириш, ўз-ўзини тарбиялаш;

d) суҳбат, кузатиш, савол-жавоб, алгоритм, анализ, синтез.

II. Англашга оид тестлар

3. ЎМКХТ сифатини назорат қилиш қуйидаги усулларда олиб борилади?

a) якуний, ташқи, давлат жамоат назоратлари;

b) якуний давлат аттестацияси, ички, оралиқ назоратлари;

c) ички назорат, жорий, оралиқ, якуний, ташқи, давлат, жамоат, якуний давлат аттестацияси назоратлари;

d) ички, оралиқ, якуний, жорий назоратлар.

4. Касб-хунар таълимнинг ўзаро боғланган қисмлари қайсилар?

A) пазандачилик ва тикувчилик;

B) назарий билим ва ишлаб чиқариш таълими;

C) газламашунослик ва газлама билан ишлаш;

D) миллий хунрмандчилик ва дурадгорлик;

III. Таҳлилга оид тестлар.

5. Касб-хунар педагогикасининг умумий ва хусусий тамойилларини ажратиб кўрсатинг: 1) таълимнинг тарбиявий характери; 2) илмийлик; 3) тизимлилик; 4) касбий йўналганлик; 5) политехнизм; 6) узвийлик; 7) кўрсатмалилик; 8) ўқув-тарбия мақсадига бўйсундирилган унумли меҳнат; 9) муаммолилик; 10) предметлараро мажмуавий алоқадорлик; 11) онглилик ва фаоллик; 12) назария билан амалиёт бирлиги.

Умумий ва хусусий тамойиллар	Тартиб рақами
Умумий тамойиллар	
Хусусий тамойиллар	

Жавоб:

Умумий ва хусусий тамойиллар	Тартиб рақами
Умумий тамойиллар	1, 2, 3, 11
Хусусий тамойиллар	4, 5, 6, 8, 9, 12

6. Касб таълимнинг ташкилий шакллари куйидаги тартибда жойлаштиринг: 1) бригада; 2) гуруҳли; 3) фронтал; 4) индивидуал.

Барча ўқувчилар бир хил, иш бажаради ва материални бир вақтда ўрганишади	Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлари, ўзаро боғлиқ ҳолда ифодаланади ва жамоавий жавобгар ҳисси шаклланади	Ўқитиш гуруҳнинг ҳамма аъзоларини ишлаб чиқариш таълими мавзусини ўрганишади ва уларда бир хил малака ва кўникмалар, ўқитиш воситалари ёрдамида амалга оширилади	Лаборатория шароитида ишчилар жамоасидаг и ишлаб чиқаришда ва бўлажак шахсий иш жойларидаги амалиёт даврида қўллаш мумкин
--	--	--	---

Жавоб:

3	1	2	4
---	---	---	---

IV. Амалда қўллашга оид тестлар:

7. Таълимнинг қайси турлари учун Давлат таълим стандартлари ҳамда ваколатли органлар томонидан давлат талаблари қабул қилинади? Жавобларни жадвалнинг ўнг томонида қайд этинг: 1) мактабгача таълим; 2) умумий ўрта таълим; 3) ўрта махсус, касб-ҳунар таълими; 4) олий таълим; 5) олий ўқув юртидан кейинги таълим; 6) кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш; 7) мактабдан ташқари таълим.

ДТС ва Давлат талаблари	Жавоб рақамлари
Давлат таълим стандартлари	
Давлат талаблари	

Жавоб:

ДТС ва Давлат талаблари	Жавоб рақамлари
Давлат таълим стандартлари	2, 3, 4
Давлат талаблари	1, 5, 6, 7

8. Қуйида берилган тушунчаларнинг қайсилари ўқув, меҳнат ва касбкорлик тушунчалари, қайсилари ишлаб чиқариш жараёнига оид тушунчалари эканлигини аниқлаб маълумотларни жадвални ўнг томонига ёзинг: 1) билим; 2) технологик жараён; 3) технологик операция; 4)

кўникма; 5) иш усули; 6) малака; 7) меҳнат ҳаракати; 8) иш ҳаракати; 9) касб; 10) ихтисослик; 11) меҳнат операцияси; 12) меҳнат жараёни.

Тушунчалар	Жавоб рақамлари
Ўқув, меҳнат ва касб-корга оид	
Ишлаб чиқариш жараёнига оид	

Жавоб:

Тушунчалар	Жавоб рақамлари
Ўқув, меҳнат ва касб-корга оид	1, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12
Ишлаб чиқариш жараёнига оид	2, 3, 5, 8

V. Синтезлашга оид тестлар:

9. Нуқта ўрнига тегишли сўзларни ёзинг.

_____ таълим олувчи билими ва касбий тайёргарлик мазмунининг этарли ва зарур даражасини таъминлайдиган ўқув жараёни ва оўқув юкламаларини ҳажми, муддатлари ва тайёрланаётган мутахассис сифатини, назорати шакллари белгилаб берувчи ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатдир.

Жавоб:

Ўқув режа таълим олувчи билими ва касбий тайёргарлик мазмунининг этарли ва зарур даражасини таъминлайдиган ўқув жараёни ва ўқув юкламаларини ҳажми, муддатлари ва тайёрланаётган мутахассис сифатини, назорати шакллари белгилаб берувчи ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатдир.

10. Асарларни уларнинг муаллифлари билан жуфтланг.

Асарларнинг номлари	Муаллифлар
Буюк дидактика	Франциялик фан арбоби К.А.Карбон Асарда устоз-шогирд тизими таҳлил қилинган
Эмел ёки тарбия ҳақида	Инглиз файласуфи ва педагоги Дж.Беллерс Асарда тарбия тизими хусусида сўз юритилиб, болаларни ёшлиқдан касб-хунарга ўргатиш зарурлигига эътибор қаратилган

Жентельмен	Буюк чех педагоги Я.А.Коменский Асарда ўқитиш тизимининг умумий асослари илмий жиҳатдан асослаб берилган
Касб-ҳунар таълими ҳақида	Буюк француз файласуфи Ж.Ж.Руссо Асарда “эркин тарбия ғояси” илгари сурилган

Жавоб:	1-	2-	3-	4-
Жавоб:	1-С	2-D	3-B	4-A

IV. Хулосалашга оид тестлар

11. Таълим мазмунини белгиловчи меъёрий ҳужжатларни зарур изчилликда ифодаланг.

1. Дарслик.
2. Ўқув қўлланма.
3. Ўқув дастури.
4. Ўқув режа.
5. Таснифлагич.
6. Давлат таълим стандарти.
7. Ўқув услубий кўрсатма.

Жавоб: 6, 4, 3.

12. Давлат давлат стандартларининг мазмунини ишлаб чиқишда асос бўладиган ҳужжатлар кетма-кетлигини аниқланг.

1. Мавжуд таърифкация ва аттестация тузилмалари.
2. Илмий техник тараққиёт ва бозор муносабатларининг ривожланиши таъсирида ушбу соҳадаги меҳнат анъаналарининг ривожланиши.
3. Давлат ва соҳа меъёрий, техник ва технологик ҳужжатларни таҳлил этиш.

4. Меҳнат бозори талаблари.
5. Чет эл касбий таълим стандартларни ўрганиш, таҳлил этиш.
6. Мутахассис меҳнат фаолияти мазмуни ва характери.

Жавоб: 3, 4, 6, 2, 1, 5.

4. Креатив ёндашув асосида муайян мавзуда ўқув машғулотини ташкил этиш учун аудиторияни жиҳозлаш.

Ўзингиз ўқитадиган фан бўйича ихтиёрий мавзуда 2 соатлик ўқув машғулотини ташкил этиш учун аудиторияни жиҳозланг (жиҳозлар рўйхатини шакллантиринг). Сиз яратадиган жиҳозлар рўйхатидан плакатлар, мулажлар, гербарийлар, хариталар, бадий адабиётлар, олимлар, рассомлар, ёзувчилар, саркардалар ҳамда давлат арбобларининг

портретлари, иш жиҳозлари, ёзишмалари, адабиётлари, бадиий асарлари ва б. ўрин олиши мумкин). Нима учун шундай жиҳозларни танлаганингизни шарҳланг.

5. Креатив ёндашув асосида муайян мавзуда маънавий-маърифий тадбирни ташкил этиш учун аудиторияни жиҳозлаш.

Сиз раҳбарлик қилаётган гуруҳ талабалари билан маънавий-маърифий ишлар режасидан ўрин олган ихтиёрий мавзуда тадбир ташкил этиладиган хона (аудитория, жой)ни жиҳозланг (жиҳозлар рўйхатини шакллантиринг). Сиз яратадиган жиҳозлар рўйхатидан плакатлар, мулажлар, гербарийлар, хариталар, бадиий адабиётлар, олимлар, рассомлар, ёзувчилар, саркардалар ҳамда давлат арбобларининг портретлари, иш жиҳозлари, ёзишмалари, адабиётлари, бадиий асарлари ва б. ўрин олиши мумкин). Нима учун шундай жиҳозларни танлаганингизни шарҳланг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения: http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600.
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
3. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-кейс. XXI аср бошида Россия аҳолисининг 3/2 қисми қашшоқликда яшаган. Шуниси қизиқки, БМТ олиб борган тадқиқотлар натижаларига кўра дунё бойликларининг 50 % Россияда жойлашган. Қолаверса, Россия – зиёлилар юрти бўлиб, бутун жаҳонда олий ва ўрта техник маълумотли мутахассислар бўйича олдинги ўринлардан бирини эгаллаган (Г. “Аргументы и факты”).

Саволлар:

1. Муаммо нимадан иборат?
2. Мазкур муаммони ечишда ҳукумат қандай ишлар олиб бормоқда?
3. Сиз бу муаммога қандай ечимлар таклиф қиласиз?

Манба: шахс имкониятлари ва улардан тўғри фойдаланишга доир адабиётлар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1-омил: Россия аҳолисининг аксарияти ўз ички имкониятларини тўғри йўналтира олмаган.

2-омил: жамият тараққиёти моддий бойликларнинг кўплиги эмас, балки улардан оқилона фойдалана олишга имкон берадиган инсон салоҳияти, қобилияти ва унинг ижтимоий фаоллиги асосида таъминланади.

Муаммо мавжудлигининг сабаби ҳар бир шахс ҳам ўзи эга бўлган назарий билимларни амалиётга самарали татбиқ эта олмайди. Ёки ўз билимларини амалда қўллаш борасида етарли даражада фаоллик кўрсата олмайди. Бу эса таълим жараёнида ўқувчи ва талабаларда назарий билимларни амалиётда қўллаш олиш кўникма, малакаларини шакллантиришга эътибор қаратишни тақозо этади.

2-кейс. Собир ўрта мактабнинг 9-синфини тамомлади. Шаҳодатномасида “уч” баҳолар кўп бўлганлиги, салбий хулққа эғалиги сабабли, Собир ҳеч бир касб-ҳунар коллежига қабул қилинмади. Ҳар бир коллежнинг раҳбари Собирни бошқа академик лицей ва касб-ҳунар коллежига киришини тавсия этди. Бирок, Собирнинг ота-онаси ҳар гал ўғилларини ўзлари яшайдиган тумандаги касб-ҳунар коллежида таълим олишини, шундагина уни назорат қилиб туришлари мумкинлиги айтишарди.

Саволлар:

3. Айтинг-чи, касб-ҳунар коллежларининг раҳбарлари Собирни ўқишга қабул қилмасликка ҳақлимилар?
4. Собирнинг ота-оналари-чи?
5. Аини вазиятда Собирнинг қандай ҳуқуқлари бузилапти?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

“Инсон ҳуқуқлари декларацияси”, “Бола ҳуқуқлари ҳақида”ги Конвенция, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

Касб-ҳунар коллежи раҳбарлари ижтимоий хавф бўлмаган ҳолда “уч” баҳога ўқиганлиги ва хулқида салбий ҳолатлар кўзга ташланиши учунгина Собирни ўқитишга қабул қилмасликка ҳақли эмаслар. Улар шахснинг билим олишга бўлган ҳуқуқини поймол етишган. Қолаверса, касб-ҳунар коллежларида таълим олиш мажбурий-ихтиёрий характерга эга. Шу сабабли Собир ва унинг ота-онаси касб-ҳунар коллежини ўзлари танлай олади.

Борди-ю, коллежга қабул қилиш синов, имтиҳонлар асосида олиб борилса ва Собирнинг ўзи уларга пухта тайёрланмаганлиги сабабли синовдан ўта олмаса, у ҳолда ана шу касб-ҳунар коллежига қабул қилинмайди.

Бу вазиятда Собирнинг билим олиш ҳуқуқи (Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддаси) поймол этганликлари сабабли касб-ҳунар коллежларининг раҳбарлари маъмурий жавобгарликка тортилади.

3-кейс. Педагогик кенгаш йиғилишида мактаб директори ўқитувчиларнинг эътиборларига қуйидаги маълумотни айтиб ўтди: 6 нафар ота-она томонидан фарзандини инглиз тили чуқурлаштирилиб ўтиладиган 5-синфга қабул қилиниши сўралган ариза берилди. Синфга фақатгина бир нафар ўқувчини қабул қилиш имконияти бор. Сизлар қандай фикрдасизлар, кимни қабул қиламиз?

**Ариза берган ўқувчиларнинг ижтимоий аҳволи ва
табақалаштирилган синфга қабул қилинишни асословчи ҳолатлари:**

1-ўқувчи: бошқа туманда истиқомат қилади, мактаб ёнида унинг бувиси яшайди, қолаверса, у табиий фанлардан аъло баҳоларга ўқийди.

2-ўқувчи: мактаб жойлашган ҳудудда истиқомат қилади, унинг маҳалладаги барча дўстлари ана шу синфда таълим олишганлиги сабабли шу мактабга ўтишга қарор қилган.

3-ўқувчи: бошқа шаҳардан келган, унинг ота-онаси дипломат, шу сабабли ўқувчи инглиз тилини мукамал билади, қолаверса, 3 ойдан сўнг улар бошқа давлатга кўчиб кетади.

4-ўқувчи: иккинчи йилга қолган, 4 фанни “қониқарсиз” баҳога ўзлаштиради, қолаверса, ички ишлар бўлимда рўйхатда туради, бироқ, мактаб жойлашган ҳудудда истиқомат қилади.

5-ўқувчи: қишлоқдан кўчиб келган, у ердага мактабда эса инглиз тили ўқитилмаган, мактаб жойлашган ҳудудда истиқомат қилади, кўп вақтини бекор ўтказади.

6-ўқувчи: болалиқдан 2-гуруҳ ногирони, болалар целебрал параличи (БЦП) ташхисига эга, фанларни “4” ва “5” баҳоларга ўзлаштиради, ёлғиз онанинг қўлида тарбияланади, шу билан бирга мактаб жойлашган ҳудудда истиқомат қилади.

Сизнингча, инглиз тилига ихтисослаштирилган синфга қайси ўқувчи қабул қилинади?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларни ижтимоий муҳофазалаш тўғрисида”ги Қонуни.
3. Таълим муассасаларининг “Табақалаштирилган таълимни ташкил этиш тўғрисида”ги Низоми.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейси ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ва “Фуқароларни ижтимоий муҳофазалаш тўғрисида”ги Қонунларида баён этилган меъёрий талабларга мувофиқ инглиз тилига ихтисослаштирилган синфга болалиқдан иккинчи гуруҳ ногирони бўлган ўқувчи қабул қилинади.

4-кейс. Бир куни алгебра дарсида, - деб ўқувчи қиз ҳикоя қилади, - мен дарсга қулоқ солмай, ҳеч нарсага эътибор қилмай, китоб ўқиб ўтирган эдим. Бирдан ўқитувчи мени досканинг олдига чақирди. Мен буни эшитмадим, аммо орқа партада ўтирган синфдошларим менинг елкамга ниқтай бошлашди. Аввал бундан жаҳлим чиқдим ва ҳеч нарсага тушунмай атрофга аланглаб қарай бошладим. Бутун синф ўқувчилари менинг устимдан кулишди. Ўқитувчи: “Нима бўлди?”, деб сўради. Мен хотиржам ҳолда “Билмадим” дедим ва досканинг олдига чиқдим. Ўқитувчининг саволари жуда яхши жавоб бердим ва жойимга ўтирдим. Ўқитувчи эса мен у тўғрисида синфдошларимга нимадир деганлигим учун улар кулишди, деб ўйлаган бўлса керак, ўша кундан бошлаб менга ғалати қарайдиган бўлди. Мен ҳам болалар нима учун кулишганлигини ўқитувчига очиқ айта олмадим ва ўқитувчидан қочиб юрадиган бўлдим. Бу ҳолат деярли бир йил давом этди. Мен алгебра фани асосларини пухта ўзлаштирдим, бироқ, бу фандан бўладиган дарсларга бориш мен учун азоб бўлди”.

Саволлар:

1. Ўқитувчининг педагогик хатоси нимада эди?
2. Бу вазиятда ўқитувчи қандай йўл тутиши зарур?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

Педагогик фаолият, таълимни ташкил этиш ва ёш хусусиятларига оид манбалар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Ўқитувчининг педагогик хатоси вазиятни тўғри баҳолай олмаганлигида. Аввало, юмор ёрдамида вазиятни аниқлаштириб олиши зарур эди.
2. Бу вазиятда ўқитувчи ўқувчиларнинг кулгусини бартараф этиш учун инсоннинг диққати бир объектдан иккинчи объектга тез кўчишини, фикрлаш тезлиги эса оптик тезликка нисбатан суст эканлигини, шу сабабли мия томонидан ахборотларни қабул қилишда баъзан ноқулай ҳолатлар рўй бериши мумкинлигини тушунтириб ўтиши, нима учун кулгу

кўтарилганлигининг сабабини эса танаффусда ўқувчи билан мулоқотни ташкил этган ҳолда аниқлаб олиши мумкин эди.

5-кейс. Педагогика бўйича яратилган адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатдики, уларда “таълим жараёни” тушунчасининг моҳияти турлича ёритилган.

Таълим жараёни – бу:

1. Ўқувчиларга билимларни бериб, уларда кўникма, малакаларни бериш орқали у ёки бу даражада уларнинг ўзлаштирилишини таъминлаш (ўқитиш)га қаратилган фаолият.

2. Ўқувчилар томонидан БКМнинг ўзлаштирилиши (ўқиши)ни таъминловчи жараёнини бошқаришга йўналтирилган ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти (чунки ўқитиш ва ўқитиш – таълимнинг ўзаро алоқадор ва ўзаро шартланган томонларидир).

3. Ўқитувчининг ўқувчилар томонидан БКМни онгли ва пухта ўзлаштирилишига йўналтирилиб, бу жараёнда билимларнинг мустақамланиши, ақлий ва жисмоний меҳнат маданияти элементларини ўзлаштириш, дунёқарашни бойитиш ва ўқувчилар хулқ-атворининг шаклланишини таъминловчи раҳбарлиги ва ҳаракатларининг изчиллиги.

4. Ўқувчиларнинг ўқитувчи раҳбарлигида БКМни ўзлаштириш, қобилиятларини ривожлантириш ва дунёқарашларини шакллантиришга қаратилган фаол билиш фаолияти.

Саволлар:

1. Улардан қайси бири таълим жараёнининг моҳиятини тўла ёритади?
2. Фикрингизни қандай асослайсиз?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

“Педагогика” фанига оид бир неча манбалар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Талаба шериги (жуфтликда), гурухдошлари (кичик гурухларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Талаба (жуфтлик, кичик гурух, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

4. Талаба (жуфтлик, кичик гурух, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гурухлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Мазмунига кўра барча таърифлар ҳам таълим жараёнининг моҳиятини ёритишга хизмат қилади. Бироқ, муайян фан ҳар бир категория бўйича ўзининг аниқ терминологиясига эга бўлиши, тушунчалар воқеа, ходиса ёки жараённинг умумий тавсифини, объект ва предметларга хос муҳим белгиларни ёритишга хизмат қилиши зарур.

2. Келтирилган таърифлар асосида тегишли жараёнга хос умумий тавсифлар негизда тушунчани қуйидагича шарҳлаш мақсадга мувофиқ: таълим жараёни – ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ташкил этилган ҳолда илмий билим, уларни амалиётда қўллаш кўникма, малакаларини ўзлаштиришга йўналтирилган педагогик жараён.

б-кейс. Нодир ўзини ўртоқлари кутишаётганлиги сабабли, кўчага чиқмоқчи. Дадаси бўлса, бунга рухсат бермаяпти. Нодир эса дарсларини тайёрлаб бўлганлигини айтиб рухсат сўраяпти. Бироқ, дадаси кутилмаганда, “Бундай дайди ва бебошлар билан кўчада тентираб юргандан кўра уйда ўтириб, китоб ўқи!” – деди.

Саволлар:

1. Бу вазиятда ким ҳақ?
2. Дадаси қандай педагогик хатога йўл қўйди?
3. Сизнингча, Нодирнинг кейинги ҳаракатлари қандай бўлади?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

“Педагогика” ва “Психология”га оид адабиётлар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

Ҳар бир шахс ижтимоий, хусусан, микромухитда шаклланади ва ривожланади. Болалар ўз тенгдошлари билан мулоқот қилиш, ўқиш, ўйнаш, беллашиш, бахслашиш эҳтиёжига эга. Улар тенгдошлари билан бўладиган муносабатларда ўзидаги камчилик ва нуқсонларни сезади, уларни бартараф этиш ҳақида ўйлаб кўради. Тенгдошларининг таъсири билан меҳнатга муносабатлари шаклланади. Ўсмирлар эса деярли барча ҳаётий вазиятларда тенгдошларидан намуна олишга интилишади. Ўзлари мансуб бўлган муҳитда лидер бўлишга ҳаракат қилади. Шу сабабли Нодирнинг дадаси ноҳақ.

Дадаси Нодирни китоб ўқишга ўртоқларини ҳақорат қилмаган ҳолда ундаши зарур эди. Қолаверса, дадаси ўғлининг ўртоқлари кимлар эканлигини билишга интилмагани ҳолда улар ҳақида нотўғри хулоса чиқарди.

Энг тўғри йўл Нодирга кўчага чиқиши учун рухсат бериш, бироқ, узоқ қолиб кетмаслигини эслатиб қўйиш, у қайтиб келганидан кейин эса ўртоқлари кимлар эканлигини, вақтини тенгдошлари билан бўладиган муносабатларга ҳам сарфлаши мумкинлигини, аммо, кўпроқ вақтини тежашга эътибор қаратиши зарурлигини тушунтириши лозим.

7-кейс. Биринчи синфда ўқиётган Дилшод шеърни ифодали ўқиб бергани учун “беш” баҳо олди. Ўқитувчи уни бунинг учун мактади. Дилшод уйга қайтгач, шошганича, бу хабарни ойисига айтди. У, ҳатто, ўзи ёд олган шеърни ойисига ҳам ўқиб бермоқчи бўлди. Аммо, ойиси

Дилшоднинг хабарини совуққонлик билан тинглади ва ўғлига қайрилаб ҳам қарамасдан деди:

- Беш олдингми? Жуда соз, баракалла, - энди овқат тайёрлашимга халақит бермагин-да, ўйнаб кел!

Дилшод тушлик ҳам қилмай кўчага чиқиб кетди.

Саволлар:

1. Вазиятни қандай баҳолайсиз?
2. Дилшоднинг онаси тарбиянинг қайси тамойилларига зид иш қилди?
3. Шу каби вазиятлар Дилшоднинг тарбиясига қандай таъсир ўтказди.

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

“Педагогика” ва “Психология”га оид адабиётлар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқланг.
3. Аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган, энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил)ни ажратинг.
4. Ана шу тамойил (тамойиллар) асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил)ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган тарбия тамойили (иккита тамойил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Ниҳоятда ёқимсиз вазият. Онаси Дилшоднинг мактабга қандай бориб келганлиги билан ҳам қизиқмади.

2. Дилшоднинг онаси тарбияда боланинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олиш, тарбия жараёнида рағбатлантириш тамойилларига зид иш қилди.

3. Шу каби вазиятлар Дилшоднинг тарбиясига салбий таъсир ўтказди, аста-секин унда кўрслик, бефарқлик, ўз-ўзини паст баҳолаш, ўзига ва атрофдагиларга ишонмаслик каби хислатлар шаклланади.

8-кейс. Рус тили дарсида ўқитувчи ўқувчиларга: “Ўртоғингдан кўчирма!”, “Ўзинг ёз, бировларнинг дафтарига қарама!”, “Оббо, кўчирадиган одамнинг ҳам топибсанми-а! Унинг ўзи хатто кўчириб олишни ҳам қойиллата олмайди-ю!” сингари заҳарханда сўзлар билан бир неча бор қаттиқ танбеҳ берди.

Бошқа синфда эса ўқитувчи дарсига йўл-йўлакай, албатта, аммо таъсирли қилиб: “Болалар бир-бирингиздан беркитманглар, бу яхши эмас, ҳеч ким сизлардан кўчираётгани йўқ!”, - деди.

Саволлар:

Таълим жараёнида индивидуал назорат топшириқларини ҳар бир ўқувчи мустақил бажариши лозим.

1. Биринчи ўқитувчининг ўқувчиларга бу борадаги ёндашуви тўғрими? Педагогик талабни шундай тарзда қўйиш қанчалик тўғри?

2. Иккинчи ўқитувчи томонидан педагогик талаб бузилмоқда. Ўқитувчининг хатти-ҳаракатини оқлаш мумкинми?

Тингловчиларга тавсия этиладиган материал:

“Педагогик талаб” ва унинг моҳиятини ёритишга оид материаллар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.

2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.

3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.

4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.

5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Биринчи ўқитувчи томонидан гарчи педагогик талаб қўйилаётган бўлса-да, бироқ, бу талабнинг юқоридаги каби ифодалаш мумкин эмас. Аслида ўқитувчининг ёндашуви педагогик талабни ифодалаш лозим. Аммо кўполлик, кўрслик билан қўйилган педагогик талаб ҳеч қандай тарбиявий аҳамият касб этмайди, аксинча, таъсир кўрсатади. Қолаверса, ўқитувчининг ёндашуви билан ўқувчиларда бир-бирларига нисбатан ишончсизлик, бир-бирини ҳурмат қилмаслик каби сифатлар қарор топишига замин яратиб беради.

2. Бир қараганда иккинчи ўқитувчи томонидан педагогик талаб бузилмоқда. Аммо, ўқувчиларга нисбатан хайрихоҳлик, самимийлик ўқувчиларга аксинча таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг ўзларига нисбатан хайрихоҳлигини ҳис этган ўқувчилар педагогик талабга зид иш қилмасликка ҳаракат қилишади.

9-кейс. 1. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шаклларни аниқлаш.

2. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали методларни танлаш.

3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришга хизмат қилувчи тарбия воситалари белгилаш.

Тингловчилар учун методик кўрсатмалар

1. Тегишли адабиётлардан шакл, метод ва восита тушунчалари қандай маъно англатишини ёдга олинг.

2. Оиланинг тарбиявий имкониятлари ва шахс маънавиятини шакллантириш жараёнларининг моҳиятини чуқур ўрганинг.

3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шакл, метод ва воситалар аниқланг.

4. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шакл, метод ва воситаларини тизимлаштиринг.

5. “Кўзгазма” методи ёрдамида оила тарбиясининг талабалар маънавиятини юксалтиришдаги самарали шакл, метод ва воситалари асосида плакат ишланг.

Кейси ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

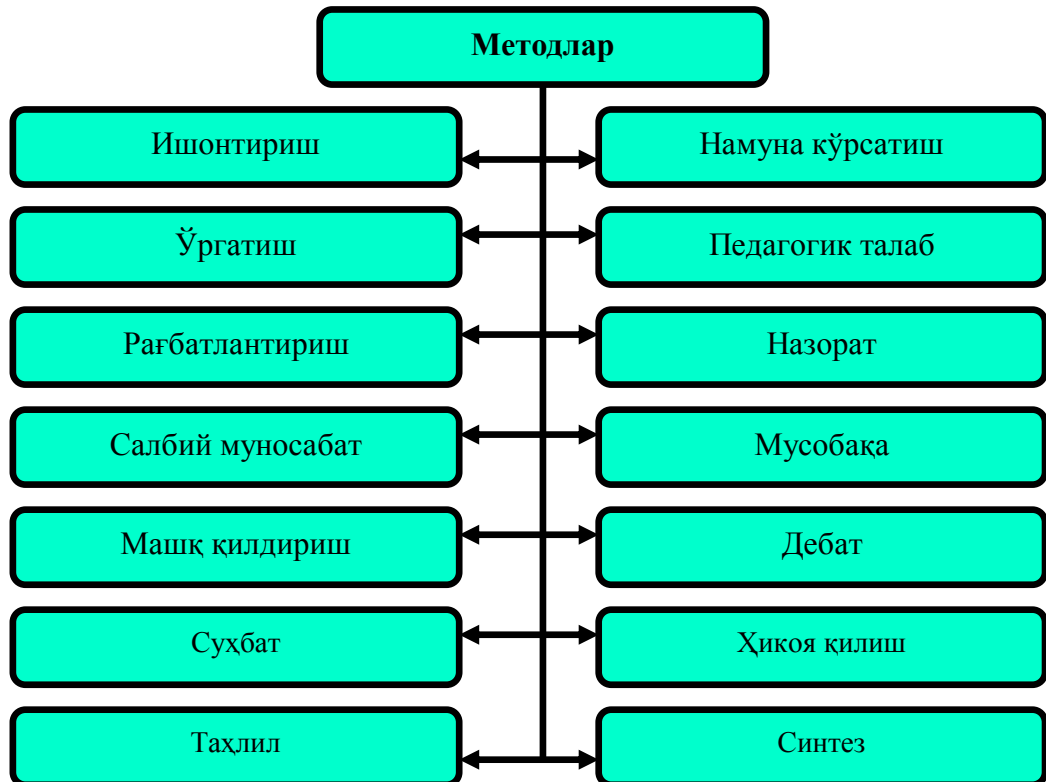
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

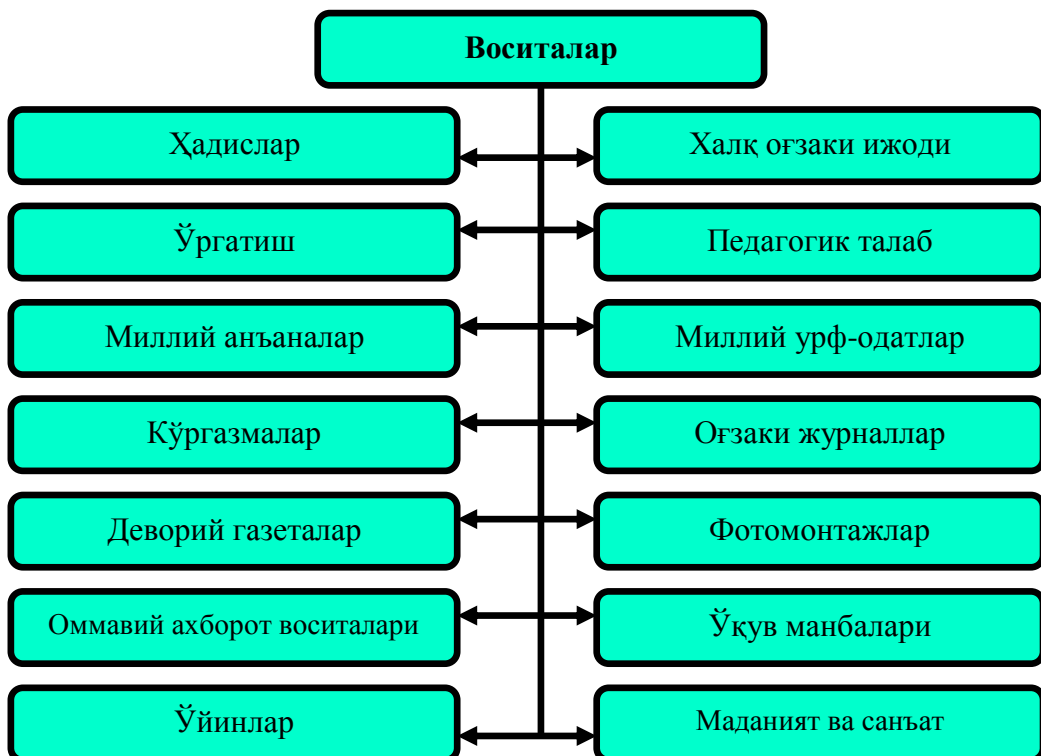
Ўқитувчининг ечими 1-топшириқ бўйича

2-топширик бўйича

3-топширик бўйича

10-кейс. 1. Қуйида берилган таърифлар қандай тушунчалар моҳиятини ёритишини топинг.

2. Таърифлар ва уларнинг моҳиятини ёритувчи тушунчалар асосида жадвал шакллантиринг.

Таърифлар:

1. Шахсни назарий билим, амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, унинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини шакллантиришга йўналтирилган жараён.

2. Шахснинг табиатга, жамиятга ва ўзининг ижтимоий муҳитдаги ўрнига, ўз-ўзига, турли воқеликларга муносабатини белгилаб берадиган қарашлари, эътиқоди, ҳаётий тажрибаси ва фаолият тамойилларининг тизими.

3. Муайян, аниқ мақсад ва ижтимоий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни.

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Дидактика” ва “Таълим менежменти”га оид материаллар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.

2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.

3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.

4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.

5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Тингловчилар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Тингловчилар шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Тингловчилар (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

4. Тингловчилар (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

Муайян, аниқ мақсад ва ижтимоий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни	Шахсни назарий билим, амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, унинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини шакллантиришга йўналтирилган жараён	Шахснинг табиатга, жамиятга ва ўзининг ижтимоий муҳитдаги ўрнига, ўз-ўзига, турли воқеликларга муносабатини белгилаб берадиган қарашлари, эътиқоди, ҳаётий тажрибаси ва фаолият тамойилларининг тизими
Тарбия	Таълим	Дунёқараш

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

ОТМ педаголарида креативлик сифатлари ва ижодий тафаккурни ривожлантирувчи методларни ўрганиш. ОТМ педаголарида креативлик сифатлари ва ижодий тафаккурни ривожлантиришга хизмат қиладиган воситалар билан танишиш. ОТМ педаголарида креативлик сифатлари ва ижодий тафаккурни ривожлантиришда самарадор бўлган технологияларни аниқлаш ва уларни ўзлаштириш.

Тингловчи мустақил ишни тайёрлаши учун қуйидагича йўл тутиш тавсия этилади: ОТМ педаголарида креативлик сифатлари ва ижодий тафаккурни ривожлантирувчи метод, восита ва технологияларга оид ўқув ва илмий адабиётлар, шунингдек, Интернет материаллари билан танишиш; ОТМ педаголарида креативлик сифатлари ва ижодий тафаккурни ривожлантирувчи метод, восита ва технологиялар борасидаги билимларни ўзлаштириш; шахсда креативлик сифатларини шакллантириш ва ривожлантирувчи махсус тестлар билан ишлаш; махсус адабиётлар асосида мавзу устида ишлаш.

Мустақил таълим саволлари

1. Креатив шахсни шакллантириш ва ривожлантиришда қўлланиладиган илмий-тадқиқот методларини изоҳланг.
2. Педагогик креативликка қандай сифатлар хос?
3. Педагогларда қандай ижодий-педагогик фаолият малакалари мавжуд бўлиши зарур?
4. Шахсда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг қандай йўллари мавжуд?
5. Педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар нималарда акс этади?
6. Шахс креативлигини ривожлантиришнинг устувор тамойиллари қайсилар?
7. Педагогларнинг креативлик имкониятлари нималарда акс этади?
8. Педагоглар креативлик имкониятларининг таркибий асослари нималардан иборат?

VI. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Бунёдкор шахс Creative personality	ҳам жараён, ҳам натижа сифатида объектив иждодкорликни амалга оширадиган ва талаблар даражасида иждодий маҳсулотларини ярата оладиган шахс.	an individual who carries out objective creativity as a process and as a result and produces high quality creative products
Даврлаштириш Periodization	(юнон. “peridos” – “доира бўйлаб айланиш”) – муайян ҳодисани ўзида қандайдир яқунланган жараённи қамраб олган маълум вақт бирликларига ажратилиши.	(from Greek l. “peridos” – gyre, helix,) – division of a certain phenomenon into units of time that comprise a completed process
Касбий-ижодий имконият Professional and creative ability	1) касбий компетенция, малакага эгалик; 2) касбий иждод методологияси асосларини ўзлаштирганлик; 3) иждодий тафаккурнинг шаклланганлик даражаси; 4) касбий-ижодий лаёқат ва шахсий сифатларнинг ривожланганлиги.	1) possessing professional competence and skills; 2) mastering basics of professional creativity methodology; 3) level of development of creative thinking; 4) development of professional and creative tendency and personal qualities.
Касбий-ижодий фаолият Professional and creative activity	мутахассиснинг касбий масалаларни иждодий ҳал қилиш муваффақиятини тавсифловчи фаолияти, инновацион хатти-ҳаракати.	an innovative behavior or an activity of a specialist characterizing his success in solving professional issues in a creative way.
Касбий иждодкорлик методологияси	ижодкорликнинг жараён ва натижа сифатида объектлар ҳамда муайян касбий фаолият турларига муносабат	a doctrine about logical organization and composition of a creativity as an object of a

Methodology of professional creativity	кўринишидаги тузилиши, мантиқий ташкил этилиши, метод ва воситалари ҳақидаги таълимот.	process and result in the form of attitude toward the distinct types of professional activity, methods and means.
“Кейс-стади” технологияси Case study technique	(ингл. “case” – чемодан, метод, “study” – муаммоли вазият; вазиятли таҳлил ёки муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш) – талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қиладиган технология	a technique that allows students to develop skills of identifying the best solution to the context by analyzing certain, real or non-authentic problem-based situations.
Креативлик Creativity	(лот., инг. “create ” – яратиш, “creative” – яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрликни тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти.	an ability of an individual characterizing readiness for producing new ideas and an independent factor comprising creative skills
Креативликнинг ривожланиш босқичи Stage of development of creative	муайян креативлик сифатларининг ривожланганлик даражаси.	a level of development of certain creative skills
Креативликнинг ривожланиш даври Period of development of creativity	маълум креативлик сифатларининг ривожланиши якунига етган қандайдир вақт бирлиги	a time unit of complete of certain creativity skills development

<p>Креатив педагогика</p> <p>Creative pedagogy</p>	<p>1) педагогда таълим ва тарбия жараёнини ташкил этишга нисбатан ижодий, креатив ёндашиш, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган қобилият ва малакаларини ривожлантириш; 2) талабаларда ўқув материалларини ўзлаштиришга ижобий, мустақил ёндашиш, ўқув топшириқларини бажаришда янги, ижодий ва креатив ғояларни илгари суриш қобилияти кўникмаларини шакллантириш ҳамда босқичма-босқич ривожлантириш асосида касбий тайёрлаш асосларини ёритадиган, шахс креативлигининг турли ёш босқичлари хусусиятларига мувофиқ ривожланиши масалаларини ўрганувчи фан</p>	<p>1) developing teacher's creative approach toward organizing educational process and skills of positive solving of existing pedagogical problems; 2) a science about developing students' positive and independent attitude toward mastering the learning materials, promotion of new ideas when fulfilling assignments; covering professional training basics based on the step by step development, studying issues of development individual's creativity in accordance with peculiarities of different age stages.</p>
<p>Креатив шахс</p> <p>Creative personality</p>	<p>жараён ёки натижа сифатида ижодкорликни намоён этувчи, масалаларни ечишга ностандарт усуллар билан ёндаша олишга мойил, ўзига хос ҳаракатларни ташкил этиш, янгиликларни илгари суришга, ижодий маҳсулотларни яратишга лаёқатли ва тайёр шахс.</p>	<p>an individual who is ready to express creativity as a result or within a process, who tends to come up with nontraditional solutions to the problems, to promote novelties and to bring creative outcome.</p>
<p>Креатив шахсни тайёрлаш</p> <p>Training a creative</p>	<p>ижодкорликка ўргатиш ва ўзини ўзи ижодий намоён этиш жараёнида шахсда барқарор креатив</p>	<p>teaching to be creative as well as essence of development of individual's creative</p>

individual	сифатларни шакллантириш ва ривожлантириш мазмуни	skills during a process of creative expressing of himself.
Креатив қобилият Creative skills	шахсининг ижодий фаолиятни ташқил этиш ва унинг натижаланганлигига эришишни таъминлаш имкониятини белгиловчи индивидуал хусусияти	an individual peculiarity of a person that identifies a possibility of organizing creative activity and providing its effectiveness.
Ижод Creative work	ижтимоий субъектнинг янгилиги, аҳамияти ва фойдалилиги жамият ёки муайян гуруҳ томонидан тан олинган фаолияти ёки фаолияти натижаси.	a results of a work acknowledged by a society or a certain group of people on subject's novelty, significance and usefulness.
Ижодий тафаккур Creative thinking	тафаккурнинг ижод жараёнини ташқил этиш ва ижод натижалари (маҳсуллари)ни башоратлашни ифодаловчи тури.	a type of thinking that expresses the organization of creative work and predicts its results.
Ижодий топшириқлар Creative assignments	муаммоли вазиятларни тизимли таҳлил асосида ҳал қилишга йўналтирилган масалалар тизими.	a system of issues intended to solve based on the systematic analysis of problem- based cases.
Ижодкорлик Creativeness	муайян янгиликнинг аҳамияти ва фойдали эканлигини белгиловчи шахс фаолияти ва унинг натижаси.	an individual's activity and its result that identify significance and usefulness of novelties.
Ижодкор шахс Creative personality	ижодий жараённи муваффақиятли амалга ошира оладиган ҳамда аниқ ижодий натижа (маҳсулот)ларга эга шахс.	an individual who successfully carries out a creative process and possesses certain creative result.

<p>Ижодкор шахсни шаклантириш</p> <p>Training a creative personality</p>	<p>касбий-ижодий фаолият тажрибаларини қарор топтириш ва бойитиш асосида ижодий ғоя, уларни амалга ошириш кўникма ва малакаларига эга шахсни шаклантириш ҳамда ривожлантириш</p>	<p>formation and development of an individual's skills on producing creative ideas based on the experience of professional and creative activity.</p>
<p>Ижодий қобилият</p> <p>Creative ability</p>	<p>ижодий фаолиятни муваффақиятли амалга ошириш ва унинг натижаланганлигини баҳолашда намоён бўладиган индивидуал хусусияти</p>	<p>an individual peculiarity demonstrated in assessing creative activity and its effectiveness.</p>
<p>Табақалаштириш</p> <p>Differentiation</p>	<p>(лот. “diferentia” – “фарқланиш”, “даражаланиш”) – бутуннинг турли босқич ёки даражаларга ажратилиши.</p>	<p>separation of a whole into various levels or stages.</p>
<p>Ўзини ўзи ижодий фаоллаштириш</p> <p>Creative self-activation</p>	<p>шахснинг ижодий фаолиятда ўз имкониятларини тўлақонли намоён қилиши ва ривожлантириши</p>	<p>development and absolute demonstration of abilities in individual's creative activity</p>

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Махсус адабиётлар:

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
2. Инновацион таълим технологиялари /Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.
3. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш /Монография. – Т.: Фан, 2004.
4. Муслимов Н.А., ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси/ Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.
5. Педагогика назарияси / ОТМ учун дарслик. Муал.: М.Х.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тохтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. – Т.: “Iqtisod-moiya”, 2010. – 136-140-б.
6. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Методик қўлланма. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Т.: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2012. – 193 б.
7. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013. – 115 б.
8. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Т.: Олий педагогика институти, 2003.
9. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2005.
10. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Т.: Фан, 2006.
11. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. – Т.: “Фан”, 2005.
12. Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 38-42-б.
13. Файзуллаева Н. Педагогик билимлар – ўқитувчи касбий маҳоратининг назарий асоси //Uzluksiz ta’lim ж. – Т.: 2006. 6-сон. – 102-б.

Интернет маълумотлари:

1. www.press-service.uz
2. www.gov.uz
3. www.infocom.uz
4. [http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc.](http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc)
5. www.press-uz.info
6. www.ziyonet.uz
7. www.edu.uz
8. www.pedagog.uz
9. www.tdpu.uz